אטלס
מכון טרומן
מפות הסכסוך היהודי-ערבי

שאול אריאלי

הסכסוך הישראלי-ערבי-פלסטיני נמשך כבר למעלה ממאה שנה, וככל הנראה עוד ימשיך להעסיק את שני העמים החיים בארץ הזאת עוד שנים ארוכות. האטלס שלפניכם מתאר בצורה תמציתית ובהירה את גלגולי הסכסוך בהיבטיו השונים, במיוחד מן הזווית הטריטוריאלית, הדמוגרפית והמדינית – למן תחילתו בעליות הראשונות ועד עצם היום הזה.

עשרות מפות צבעוניות, עשירות במידע ויעילות במסירתו, מציגות באופן גרפי חד וברור את התפתחות השלבים שונים של הסכסוך, והטקסטים הקצרים המלווים אותן מעניקים למפות עומק והקשר היסטורי אמין ומעשיר.

האטלס נועד לכל מי שמתעניין או עוסק בהיסטוריה של הסכסוך ומחפש כלי יעיל לעבודה וללימוד. הוא נכתב בידי ד"ר שאול אריאלי, אחד המומחים המובילים בישראל להיסטוריה של גבולות ישראל והתפתחות הסכסוך במזרח התיכון.

מכון המחקר הרי ס. טרומן לקידום השלום באוניברסיטה העברית בירושלים

בטקס הנחת אבן הפינה למכון, ביולי 1966, הוצהר כי המכון יהיה "מרכז ללימודים המוקדשים להשכנת השלום – אותם לימודים, שיתרמו רבות, כפי המקווה, לעיצוב הרמוניה בין-לאומית ולקידום שיתוף-הפעולה בין עמים וארצות ברחבי העולם". מאז פעל ופועל המכון בקידום המרחב המחקרי כמו גם בעידוד פעילות ציבורית ויצירת פלטפורמה לשיח ומיפגש בנושא השלום ופתרון סכסוכים. ליבת המכון ממוקדת בסכסוך היהודי-ערבי, בירושלים ובמזרח התיכון, אך מכון טרומן מקדם גם מחקר בנושאי הליבה באזורי סכסוך אחרים בעולם.

Truman Institute

המכון למחקר ע"ש הרי ס. טרומן למען קידום השלום
The Harry S. Truman Research Institute
for the Advancement of Peace
معهد الأبحاث على اسم هاري س. ترومان لدعم السلام

ISBN 978-965-92881-0-6

מסת"ב ISBN 978-965-92881-0-6

אטלס מכון טרומן מפות הסכסוך היהודי-ערבי שאול אריאלי

אטלס
מכון טרומן
מפות הסכסוך
היהודי-ערבי
שאול אריאלי

מוקדש לזכרו של אבי האטלס הישראלי,
פרופסור משה ברור (1919-2020)

אטלס מכון טרומן
מפות הסכסוך היהודי-ערבי

שאול אריאלי

המכון למחקר ע"ש הרי ס. טרומן למען קידום השלום
The Harry S.Truman Research Institute
for the Advancement of Peace
معهد الأبحاث على اسم هاري س. ترومان لدعم السلام

אטלס
מכון טרומן

מפות הסכסוך היהודי-ערבי

שאול אריאלי

הוצאת מכון טרומן

המכון למחקר ע"ש הרי ס. טרומן למען קידום השלום
The Harry S. Truman Research Institute
for the Advancement of Peace
معهد الأبحاث على اسم هاري س. ترومان لدعم السلام

תוכן העניינים

מכתב מנשיא המדינה 9
מקום לכולם, מאת פרופ' ורד ויניצקי-סרוסי 10
הקדמה 13

מפות הסכסוך הישראלי-ערבי 15
מכתב מקמהון לחוסיין, 24 באוקטובר 1915 16
הסכם סייקס-פיקו, 16 במאי 1916 18
הצהרת בלפור, 2 בנובמבר 1917 20
הצעת התנועה הציונית לגבולות ארץ ישראל, 3 בפברואר 1919 22
ועידת סן רמו, 19-26 באפריל 1920 24
פלשתינה (א"י) 1922-1923 26
ועדת פיל, 7 ביולי 1937 28
תוכנית החלוקה של האו"ם, החלטה 181, 29 בנובמבר 1947 30
קווי שביתת הנשק, פברואר-יולי 1949 32
שטחים מיוחדים בהסכמי שביתת הנשק, 1949-1950 34
קווי הגבול בירושלים, 1948-1949 36
מלחמת סיני, 29 באוקטובר-5 בנובמבר 1956 38
מלחמת ששת הימים, 5-10 ביוני 1967 40
ירושלים, מ-1948 ועד אחרי 1967 42
גבול ישראל-סוריה לאחר 1967 44
הסכמים בין ישראל למצרים, 1967-1985 46
הסכם השלום ישראל-ירדן, 26 באוקטובר 1994 48
הסכם אוסלו: הצהרת העקרונות והסכמי הביניים, 1993-1999 50
גבול ישראל-לבנון, 1923-2000 52
ועידת קמפ דייוויד, 11-25 ביולי 2000 54
ועידת טאבה, 21-27 בינואר 2001 58
יוזמת ז'נבה, 13 באוקטובר 2003 62
מרחב התפר ומכשול הביטחון, 2002-2007 64
תוכנית ההתנתקות, 15 באוגוסט-11 בספטמבר 2005 66
ועידת אנאפוליס, 2007-2008 68
חזון השלום של הנשיא טראמפ, 28 בינואר 2020 76
גבול ישראל-פלסטין, הצעה לגבול אופטימלי 80

תודות 82
מקורות 83

שאול אריאלי
אטלס מכון טרומן
מפות הסכסוך היהודי-ערבי

Shaul Arieli
Truman Institute Atlas
of the Jewish-Arab Conflict

© 2020 כל הזכויות שמורות
שאול אריאלי ומכון טרומן
הר הצופים, האוניברסיטה העברית ירושלים

עיצוב וביצוע המפות: רשף מוריה
עריכה: מולי מלצר

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי - אלקטרוני, אופטי,
מכני או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור
בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

עיצוב עטיפה: סיגלית ביקסנשפן
הפקת דפוס: ספידגן בע"מ

ISBN 978-965-92881-0-6

מסת"ב ISBN 978-965-92881-0-6

נדפס בישראל Printed in Israel 2020

נשיא המדינה

ירושלים, ג׳ באדר תשפ״א
15 בפברואר 2021

לכבוד
אל״מ (במיל׳) ד״ר שאול אריאלי

שאול היקר,

קיבלתי בברכה את אטלס המפות שחיברת ושראה אור בהוצאת מכון טרומן. הסקירה הגיאוגרפית שאתה מציע בכרך הזה, המתמקדת בגבולות ״בינינו לבינם״ – בין היישוב היהודי והמדינה הציונית לבין הישויות הערביות סביבנו – מספרת סיפור שטרם נחתם. נקודת המוצא בה בחרת לפתוח היא באיגרות מקמהון, לפני למעלה ממאה שנה, וממנה אתה מתווה את התפתחות ההצעות השונות לקביעת קווי הגבול בינינו לבין שכנינו – עבור בתכנית החלוקה, במלחמות ישראל, בהסכמי השלום וקביעת גבולות הקבע עם מצרים וירדן, הסכמי אוסלו, וטיוטות יתר היזמות וההסכמים עם הפלסטינים, עד חזון השלום של הנשיא לשעבר טראמפ.

מורי ורבי, מנחם בגין ז״ל אמר ש״גם המובן מאליו צריך שיאמר לפעמים״, והמובן מאליו הוא שהגם שאיננו רואים בהכרח עין בעין במישור המדיני-פוליטי, אנחנו בהחלט שותפים בדאגה לבטחון ישראל, ולהמשך בניינה ושגשוגה של המדינה היהודית והדמוקרטית. אין ספק שהספר שהוצאת תחת ידיך מתאפיין במקצועיות ובחתירה לרמה גבוהה של ענייניות ואובייקטיביות, מתוך ניסיון – מוצלח – לייצר מקור ידע מקצועי ומהימן שעל בסיסו אפשר יהיה להמשיך ולקיים דיון פוליטי ענייני ומעמיק על פתרון הסכסוך בינינו לבין שכנינו.

ספרך, כמו גם שאר העשייה והמחקר שאתה מבצע בשיתוף עם מכון טרומן ובמסגרות אחרות, משקפים את המחוייבות שלך למדינת ישראל ולעם בישראל, אותה ביטאת גם בשירות הצבאי הארוך ורב הפעלים שלך. מירושלים, אני שולח לך את ברכתי.

בברכה, ובברכה

ראובן (רובי) ריבלין

מקום לכולם

אטלס מכון טרומן

מפות הסכסוך היהודי–ערבי

להרי טרומן שמור מקום בהיסטוריה הישראלית. טרומן היה נשיא ארצות-הברית בשנת 1948, עת הכריז דוד בן-גוריון על הקמת מדינת ישראל, והיה המנהיג הראשון שהכיר בזכותה של ישראל לעצמאות. עשרים שנים מאוחר יותר, ידידי האוניברסיטה העברית בארצות-הברית הקימו, בברכתו, מכון על שמו, וקבעו כי על המכון לקדם שלום באמצעות מחקר ועשייה חברתית. מכון טרומן ממוקם בהר הצופים בירושלים, בנקודת נוף החושפת את הסכסוך.

מיומו הראשון נשען המכון על שני אדנים: הראשון הוא המחקר, המבקש להבין כיצד מקדמים שלום ופותרים סכסוכים בין מדינות, חברות, תרבויות, שבטים ואנשים. השני הוא הרצון לקדם שלום ולהפגיש בין ניצים, לעודד שיח וחיפוש המשותף, ובעיקר לחתור לפתרונות מעשיים. הגשר בין שני האדנים הוא השילוב בין מדע לעשייה, בין שאלות מחקריות לבעיות בשטח, בין ידע לחיים. מן הנקודה הזאת מבקש המכון לתרום לשיח הציבורי את **אטלס מכון טרומן – מפות הסכסוך היהודי-ערבי**.

כל פתרון של הסכסוך מתחיל בהכרת השטח שעליו נאבקים הצדדים. ישנן דרכים שונות להציג את אותו שטח אדמה קטן, ליבת הסכסוך היהודי–ערבי הממושך והמדמם. כאן בחרנו לספר את הסכסוך דרך סדרה של מפות, באופן הכי גרפי שבו אפשר לתאר "שטח" ו"אדמה". האטלס אינו ספר היסטוריה מלא ושלם, וגם לא מחקר סוציולוגי, דמוגרפי, או אחר. אבל ההיסטוריה של הסכסוך העולה מן המפות המוצגות בו כורכת בתוכה מיגוון של שאלות חברתיות, כלכליות, דמוגרפיות, פוליטיות, ועוד. מאה שנים של מפות, מאה שנים של סכסוך.

כשאנחנו חושבים על גבולות ועל מפות, לעיתים קרובות אנחנו לוקחים אותם כדבר מובן מאליו, כאילו לא יד אדם הייתה מעורבת בקביעתם. אבל במקרים לא מעטים, רגעים שרירותיים וטעויות אנוש הופכים לעובדות שיש להן תוצאות הרות-גורל. ב-1948, עם תום המלחמה, ישבו משה דיין ועבדאללה א-תל בבית במוסררה לסמן את הגבול בירושלים. המפה הייתה פרוּשה לפניהם על רצפה העשויה קורות עץ, והטוּש שבו שׂורטט הגבול "קיפץ" על המשטח המחוספס, כך שהגבול יצא מקווקו. ב-1949, קו הגבול סומן בעיפרון ירוק בעובי 5 מ"מ על מפות בקנה-מידה קטן, וכתוצאה מכך "התעבה" הגבול לרוחב 200 מטר. הסיפורים על הרגעים הללו, בין שהם אמת לאמיתה או אמת המהולה בקורטוב אגדה, הופכים לימים לעובדות מקודשות שקורעות עמים ומשבשות חיים.

אטלס מכון טרומן – מפות הסכסוך היהודי–ערבי נחתם בימי קורונה, ימים שמוכיחים לכולנו כי הסכנות הגדולות לחיי אדם אינן מכירות בגבולות ולא מזהות סכסוכים ארוכי-שנים. הנגיף, כמו האקולוגיה המתערערת של עולמנו, אדישים לכל אלה ומתעלמים מהם. רק מאמץ עולמי משותף, נטול גבולות, במחקר שיתור אחר תרופה וחיסון, יוכל לאפשר חיים חדשים לחברות וליחידים שאיבדו את עולמם.

המרחב המזרח-התיכוני, כמו אזורים אחרים בעולם, נדרש לגבולות לא מפני שגבולות הם מטרה נכספת, אלא מפני שגבולות הם כנראה אמצעי להגדרת זהויות ולתחושת ביטחון קהילתית. אבל אין פירוש הדבר שגבולות חייבים לקַבֵּע סכסוכים: הם יכולים גם לסייע בפתרונם, להפוך אויבים לשכנים ויחסי עוינות ליחסי שלום.

האטלס שלפניכם, שמרבה במפות וממעיט במילים, מייצג נאמנה את מטרותיו של מכון טרומן – שילוב בין חקר השלום וקידומו, קריאה להכרה בהיסטוריה, להבנה של השטח, להפנמת המשמעויות החברתיות של גבולות והצבתם, מתוך תקווה כי גם לסכסוך הזה יימצא פתרון.

תודה לד"ר שאול אריאלי על השותפות ועל הרעיון.

תודות לקרן פולונסקי ולקרן בוגן על הסיוע במימון.

לו יהי מקום לכולם -- גם על המפה, גם בחיים, גם בלב.

פרופ' ורד ויניצקי-סרוסי
ראשת מכון טרומן לחקר וקידום השלום
האוניברסיטה העברית בירושלים

תשפ"א–2020

הקדמה

נושא גבולות ישראל לא ירד מסדר היום הלאומי שלנו מאז הצהרת בלפור ועד היום. המאבק בין היישוב העברי המתחדש בארץ ישראל לערביי הארץ, ובהמשך בין מדינת ישראל לפלסטינים ומדינות ערב, הוא מאבק על הזכות להגדרה עצמית בשטח שהוגדר כפלשתינה (א"י) המנדטורית, וגם מאבק של החברה בישראל על הגדרת הזהות הקולקטיבית שלה, על יחסה לקהילה הבינלאומית, למדינות ולעמים השכנים, ועל מקומה במרחב.

השתלשלות האירועים בסכסוך, שנמשך כבר למעלה ממאה שנה, רצופה אינספור אירועים מדיניים, ביטחוניים וחברתיים. באטלס הזה בחרנו להציג את האירועים המכוננים המשמעותיים ביותר של הסכסוך בשני תחומים מרכזיים – המדיני והביטחוני, ובשוליהם היבטים נוספים כמו ההתיישבות.

ראשיתם של האירועים המכוננים של הסכסוך בהבטחות הבינלאומיות שניתנו לשני העמים ובניסיונות של הקהילה הבינלאומית, טרם הקמת מדינת ישראל, ליישב את הסכסוך בתוכניות חלוקה שונות, שהתבססו על ההנחה כי לשני הצדדים טענות בעלות תוקף להקמת מדינה בשטחה של ארץ ישראל. המשכם במלחמות ישראל–ערב שעיצבו את גבולות המדינה, ובראשן מלחמת העצמאות ב-1948 ומלחמת ששת הימים ב-1967, וסופם בהסכמים מדיניים, שחלקם הצליחו להשיג שלום בין ישראל לכמה משכנותיה וחלקם עיצבו מציאות חדשה עם הפלסטינים.

בדברי ההסבר לכל מפה ביקשנו לתאר את האירוע בניסוח עובדתי ככל שניתן, להימנע ככל האפשר מפרשנויות הנתונות במחלוקת, ולהציג את עמדות הצדדים כדי לאפשר לקורא ללמוד את הנקודות המרכזיות שבכל אירוע.

כדי לא להעמיס על הקורא, נמנענו מציון הערות שוליים לציטוטים השונים והסתפקנו ברשימת המקורות לכולם בסוף האטלס.

היוזמה להכנת האטלס באה על רקע ההבנה שהלכה והתחזקה במהלך שנות ההוראה באקדמיה ובמיפגשים הרבים עם קהלים שונים, כי נדרש בסיס קצר, מרוכז, אובייקטיבי ככל שניתן, ליצירת מכנה מוסכם ללימוד, לשיח ולוויכוח המתקיימים זה שנים רבות בתוך החברה הישראלית ובינה לבין אחרות. אנו מקווים שהאטלס אכן יתרום למטרה זו.

מפות הסכסוך היהודי–ערבי

מכתב מקמהון לחוסיין

24 באוקטובר 1915

מכתבי חוסיין–מֶקְמָהוֹן הם חמישה-עשר מכתבים שהוחלפו בשנים 1915–1916 בין הנרי מֶקְמָהוֹן, מושל מצרים מטעם האימפריה הבריטית, לבין השריף חוסיין בן עַלי מהמשפחה ההאשֶמית, שהיה שליט מחוז חיג'אז ושומר המקומות הקדושים במֶכֶּה ובאל-מַדינָה תחת שלטון האימפריה העות'מאנית. חליפת המכתבים הייתה משא-ומתן על התנאים שבהם יתמוך השריף חוסיין במרד ערבי במזרח התיכון נגד העות'מאנים, שישרת את האינטרס הבריטי באזור, תמורת מינויו ל"מלך הערבים" (هههههه

הסכם סייקס-פיקו

16 במאי 1916

הסכם סַייקְס-פִּיקוֹ (Sykes-Picot) הוא הסכם מדיני בין צרפת ובין בריטניה, בהסכמתה של האימפריה הרוסית וממלכת איטליה. ההסכם נערך על-ידי נציגי שתי הממשלות: מארק סַייקְס, נציג משרד החוץ הבריטי, ופרנסואה ז'ורז'-פִּיקוֹ, נציג משרד החוץ הצרפתי. מטרת ההסכם, שאושר ב-16 במאי 1916, הייתה לקבוע את אזורי השליטה העתידיים של שתי המעצמות בשטחי האימפריה העות'מאנית לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה. החוזה היה סודי ולא פורסם, אבל כשהמהפכנים הקומוניסטים תפסו את השלטון ברוסיה ומצאו אותו במשרדי המודיעין, הם הזדרזו לפרסם אותו ב-23 בנובמבר 1917 בעיתונים **איזוווסטיה ופראבדה**, כדי לשים ללעג את הקולוניאליזם המערבי. ההסכם איבד את תוקפו מבחינה משפטית ב-1918.

ההסכם ענה על תביעתה ההיסטורית של צרפת למעמד מיוחד בלבנט, וכן תאם את האינטרסים האסטרטגיים של הבריטים – הם התחילו להפיק נפט באבאדאן שליד בצרה במפרץ הפרסי ב-1913, ושר הימייה וינסטון צ'רצ'יל התחיל להפעיל תוכנית בת שלוש שנים להסבת אוניות של הצי מפחם לנפט (בהסכם לא דנו עדיין על צינור נפט, אבל דנו במסילת ברזל מבגדאד לחיפה). ההסכם קבע כי השטח יחולק באופן גס בקו שהוביל מכִּירכּוּכ (בצפון-מזרח עיראק של היום) עד לעכו; האזור שמדרום לקו יהיה אזור השפעה בריטי (וסומן באדום), והאזור שמצפון לקו – צרפתי (סומן בכחול). בריטניה תקבל את מֶסוֹפּוֹטַמיה (עיראק וחלק מירדן של היום) ושטח לאורך חופו המזרחי של חצי-האי ערב, וכן את אזור מפרץ חיפה ועמק זבולון בארץ ישראל, ואילו צרפת תקבל את חופו הצפוני-מזרחי של הים התיכון ועד לבקע הסורי-אפריקאי. כן נקבע כי יוקמו שתי מדינות עצמאיות ערביות, האחת, שטח A, בסוריה של היום, בחסות צרפתית, והשנייה, שטח B, באזור מערב עיראק ועבר הירדן, בחסות בריטית.

לגבי רוסיה (שהחלק שלה נצבע בצהוב) ואיטליה (בירוק) נכתב כי "רוסיה תספח לעצמה את מחוזות אָרזוּרוּם, טְרֶבִּדיזוֹנד [...] עד לנקודה שיוסכם עליה מאוחר יותר" וכן שטח מסוים באזור כּוּרדיסטאן, וכי בכל הסדר יהיה צורך "לקחת בחשבון את תביעותיה של איטליה בחבלי טורקיה באסיה". אשר לארץ ישראל, חלק ממנה יועד לשליטה בינלאומית של צרפת, בריטניה, רוסיה ואיטליה ונציג של הערבים. השטח, שסומן במפה בצבע חום, כלל את "מרכז פלשתינה, מדרום לשטח הכחול (קו העובר מים כינרת ועד לאזור ראש הנקרה) ועד לקו הישר העובר ממרכז ים המלח ועד לים התיכון בקרבת עזה".

בסופו של דבר, ההסכם מעולם לא יצא אל הפועל. בריטניה לא כיבדה את ההסכם, ובאופן מעשי חלוקת האזור נקבעה על-ידי חבר הלאומים בשיטת המנדטים, שהעניקה לבריטניה ולצרפת שליטה בשטח, כפיקדון עד לכינון מדינות עצמאיות במרחב. עם זאת, מבט במפה יגלה כי ההסכם "טבע את חותמו" על כמה מן הגבולות העתידיים בין מדינות המזרח התיכון, בעיקר סוריה, עיראק וירדן.

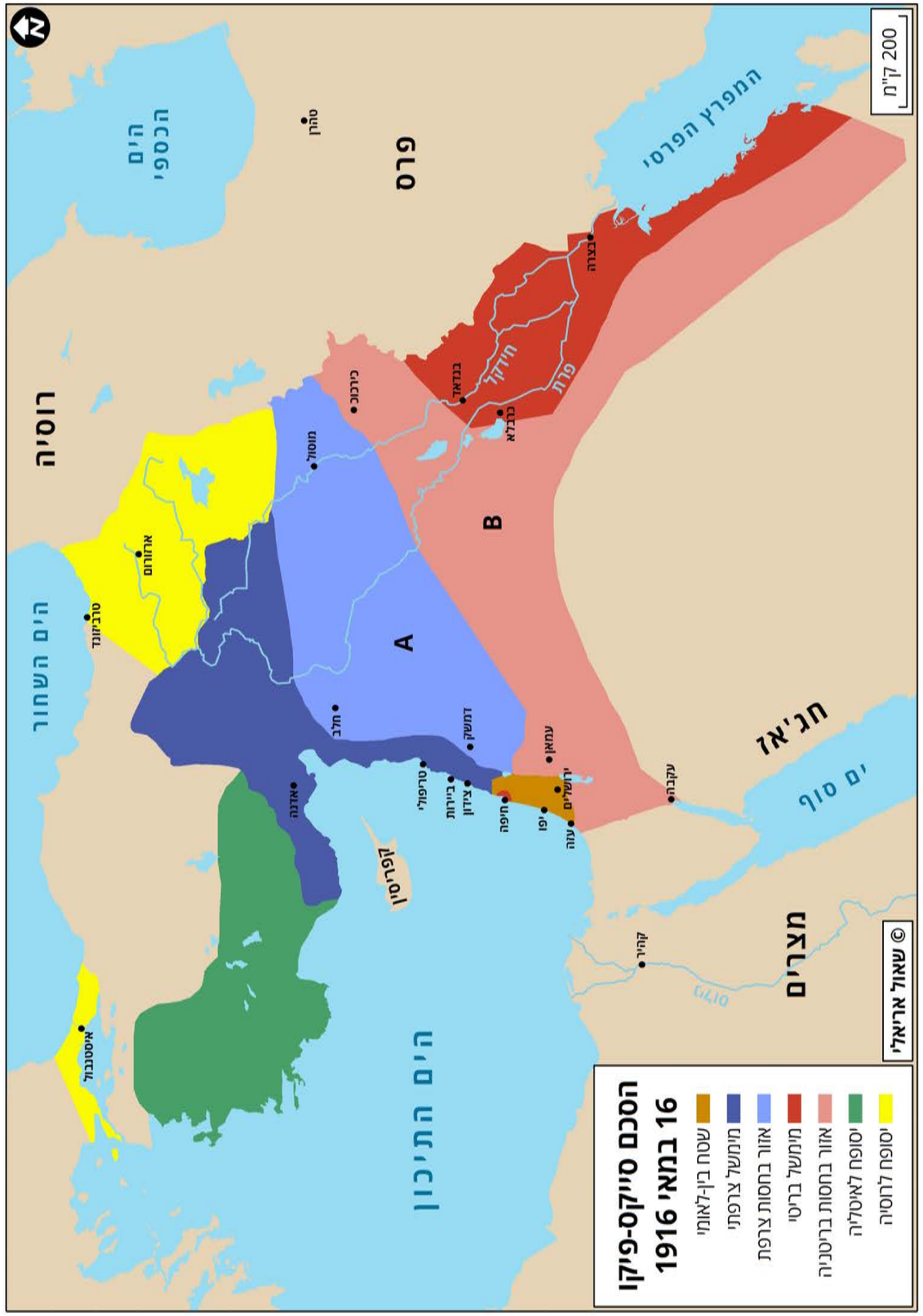
200 ק"מ
הסכם סייקס-פיקו
16 במאי 1916
יוסופת לרוסיה
יוסופת לאיטליה
אזור בחסות בריטניה
מימשל בריטי
אזור בחסות צרפת
מימשל צרפתי
שטח בין-לאומי
© שאול אריאלי
רוסיה
פרס
הים הכספי
הים השחור
הים התיכון
ים סוף
מצרים
חג'אז
המפרץ הפרסי
A
B
חידקל
פרת
אלבצרה
בגדאד
אל-כוט
מוסול
ארזורום
טרבזון
אנקרה
אלכסנדריה
קהיר
יפו
עזה
ירושלים
עמאן
חיפה
דמשק
חלב
בירות
אל-לד
אל-רמלה
אל-חדיתה
אל-מפרק
אל-כרכ
אל-מדינה
אל-ריאד
אל-בצרה
אל-מנאמה
אל-דוחה
אל-אחסאיה
אל-אלעלה
אל-אלעלה
אל-אלעל

הצהרת בלפור

2 בנובמבר 1917

ב-2 בנובמבר 1917 פירסמה ממשלת בריטניה את הצהרת בלפור באמצעות מכתב ששלח שר החוץ הבריטי, ארתור ג'יימס בלפור, לנשיא הכבוד של ההסתדרות הציונית בבריטניה, לורד ליונל רוטשילד.

"בעונג רב הריני מוסר לך בשם ממשלת הוד מלכותו את הצהרת האהדה שלה לשאיפות היהודיות הציוניות, שהוגשה לקבינט ואושרה על-ידו: 'ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, ותשתדל במיטב מאמציה להקל על השגת מטרה זו, בתנאי ברור שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של עדות לא יהודיות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני של יהודים בכל ארץ אחרת'. אכיר לך טובה אם תביא הכרזה זו לידיעתה של ההסתדרות הציונית".

ההצהרה ביטאה לראשונה את תמיכתה של מעצמה עולמית מרכזית בחזונה של התנועה הציונית, ומטבע הדברים חשיבותה הייתה דרמטית. כדאי לשים לב לכמה דקויות בנוסח ההכרזה, העשויות לסייע בהבנת נושא גבולותיה של המדינה היהודית. המונח Palestine העומד בלב ההכרזה (שתורגם ל"ארץ ישראל" בנוסח שהובא לעיל) היה מוכר אומנם בשפות אירופיות כמציין את אזור ארץ ישראל, אבל לא היה שום מחוז או חבל ארץ ספציפי שנשא את השם הזה. בתקופת השלטון הערבי, במאות הראשונות לשלטון מוסלמי בארץ ישראל, היה מחוז בשם "ג'וּנד פַּלַסטין", שכלל את רוב שטח הארץ שממערב לנהר הירדן (אך הוגבל בצפון בעמק יזרעאל ולא כלל את הנגב). עם זאת, בעת שניתנה הצהרת בלפור, האזור שבו אמור היה לקום הבית הלאומי היהודי לא היה מוגדר על-ידי גבולות ברורים ומוכרים. השטח כולו נוהל בהתאם לחלוקה הפנימית העות'מאנית מ-1884 (ראו המפה), שהייתה שונה לחלוטין מן הגבולות המוכרים לנו כיום. הגבולות של אותה Palestine (או "פלשתינה-א"י", כפי שנקראה בעברית) נקבעו רק שנים אחר-כך, כשבריטניה קיבלה את המנדט על השטח מידי חבר הלאומים.

ממשלת בריטניה בחרה אפוא להימנע ממתן התחייבות לגבי כל שטחה של ארץ ישראל. אפשר להיווכח בזה, בין היתר, על-ידי השוואה בין הנוסח שהופיע בטיוטה האחרונה של ההסתדרות הציונית (שבלפור הביא לממשלת בריטניה כדי שתאשר אותה – ונדחה), לבין נוסח ההצהרה כפי שאושרה לבסוף. הנוסח שהציעה ההסתדרות הציונית היה: "ממשלת הוד מלכותו מקבלת את העיקרון שארץ ישראל צריכה לקום מחדש כבית הלאומי של העם היהודי". ואולם, בהצהרה שאושרה לבסוף מדובר רק על הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, ולא נשללה או חויבה הקמה של ישויות מדיניות אחרות בתחומיה.

הפלסטינים רואים בהצהרת בלפור שלילה של זכותם להגדרה עצמית למרות שבאותה תקופה הם היו הרוב בפלסטין. בניסוחו של אדוארד סעיד: "חשיבותה של ההצהרה נעוצה בראש ובראשונה בכך שהייתה הבסיס החוקי לתביעתה של הציונות על פלסטין. ושנית, [...] ההצהרה ניתנה (א) על ידי מעצמה אירופית, (ב) אודות טריטוריה לא אירופית, (ג) מתוך חוסר התחשבות מוחלט בנוכחותו וברצונו של הרוב הילידי המתגורר בטריטוריה ו(ד) בצורתה, הייתה זו הבטחת טריטוריה לקבוצה זרה, כך שקבוצה זרה זו תוכל, פשוטו כמשמעו, להפוך את הטריטוריה לבית לאומי לעם היהודי".

הצעת התנועה הציונית לגבולות ארץ ישראל

3 בפברואר 1919

ב-18 בינואר 1919, לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה, התכנסה בוורסאי שליד פריז ועידת שלום שכינסו המדינות המנצחות במלחמה. התנועה הציונית תיכננה להציג בפני הוועידה את הצעתה לקביעת גבולותיה של ארץ ישראל, וכדי לגבש נוסח מוסכם ניהלו האירגונים היהודיים השונים בינם לבין עצמם אינספור סימפוזיונים. ההצעה, שהתבססה על תזכיריו של אהרון אהרונסון, ביקשה לכונן גבולות שיבטיחו בסיס כלכלי לקיומה של מדינה מודרנית בארץ ישראל: "השטח הגיאוגרפי של ארץ ישראל צריך להיות גדול ככל שאפשר, כדי שיוכל להכיל אוכלוסייה גדולה ותוססת, אשר תוכל ביתר-קלות לשאת את העול של ממשלה מודרנית".

אנשי "ועד שליחי הארצות", בראשות חיים ויצמן ובהשתתפות נחום סוקולוב, מנחם אוסישקין ואהרון אהרונסון, הגיעו לוורסאי עם ה"חבילה" שעליה הסכימו האירגונים הציוניים. ב-3 בפברואר 1919 הם פירטו בפני ועידת השלום (מבלי להציג זאת על גבי מפה) קווי גבול נרחבים מאוד: השטח שתיארו כלל את כל ארץ ישראל המערבית כיום; חלק מדרום לבנון שהשתרע עד מדרום לצידון וכלל את נהר הליטני; רמת הגולן; רצועה מעבר הירדן המזרחי שנשקה ממערב למסילת הרכבת החיג'אזית; ורצועה מסיני, בקו הנמתח בין רפיח לאל-עריש ועד לטאבה. כלשון ההצעה:

"הגבול יתחיל בצפון בנקודה בים התיכון, בסמוך ומדרום לצידון, וימשיך לאורך קו פרשת המים למרגלות הר הלבנון, עד לג'יסר אל-קרעון. משם ימשיך לאל-בירה לאורך קו ההפרדה בין אגני הנהרות ואדי אל-קארן וואדי א-טאים. מכאן ימשיך הקו בכיוון דרום לאורך הקו המפריד בין המורדות המזרחיים והמערביים של החרמון עד לנקודה מערבית סמוכה לעיירה בית ג'אן. משם ימשיך הקו לכיוון מזרח לאורך קו פרשת המים הצפונית של נהר מוע'נייה קרוב וממערב למסילת חיג'אז. במזרח – קו קרוב וממערב למסילת חיג'אז עד למפרץ עקבה. בדרום – קו גבול שיוסכם עם השלטונות המצריים. במערב – הים התיכון". סך-כל גודלו של השטח: כ-45,000 קמ"ר – כמעט פי שניים מהשטח של פלשתינה-א"י שנקבע בסופו של התהליך.

מיתווה ההצעה גובש בכפוף לכמה אילוצים מדיניים שכבלו את ידי ההסתדרות הציונית: ההבנות שהושגו בין ויצמן לבין האמיר פייסל בן חוסיין גרמו לצמצום הדרישות הציוניות ממזרח לנהר הירדן עד למסילת הברזל החיג'אזית; התביעות בצפון, לימים דרום לבנון, התחשבו בשאיפות של צרפת בלבנט וקבעו את הגבול בקו העובר מצידון ומזרחה; והתביעות בדרום צומצמו בגלל הכורח להתפשר עם הבריטים על קו אל-עריש-עקבה, ובתזכיר של התנועה הציונית נאמר שהגבול בין הבית הלאומי היהודי ובין סיני יוסכם עם ממשלת מצרים (במפה משורטט קו שביטא את כוונת התנועה הציונית).

ההצעה התייחסה לכל ארץ ישראל כיחידה גיאוגרפית תיפקודית, פוליטית וכלכלית, בעלת גבולות ברורים ומוגדרים. מכאן ואילך ניסתה התנועה הציונית לדבוק בהצעתה זו, וכל הסכם או החלטה שלא תאמו אותה נראו בעיני היהודים כנסיגה, כוויתור, וכגזילת שטחים מארץ ישראל.

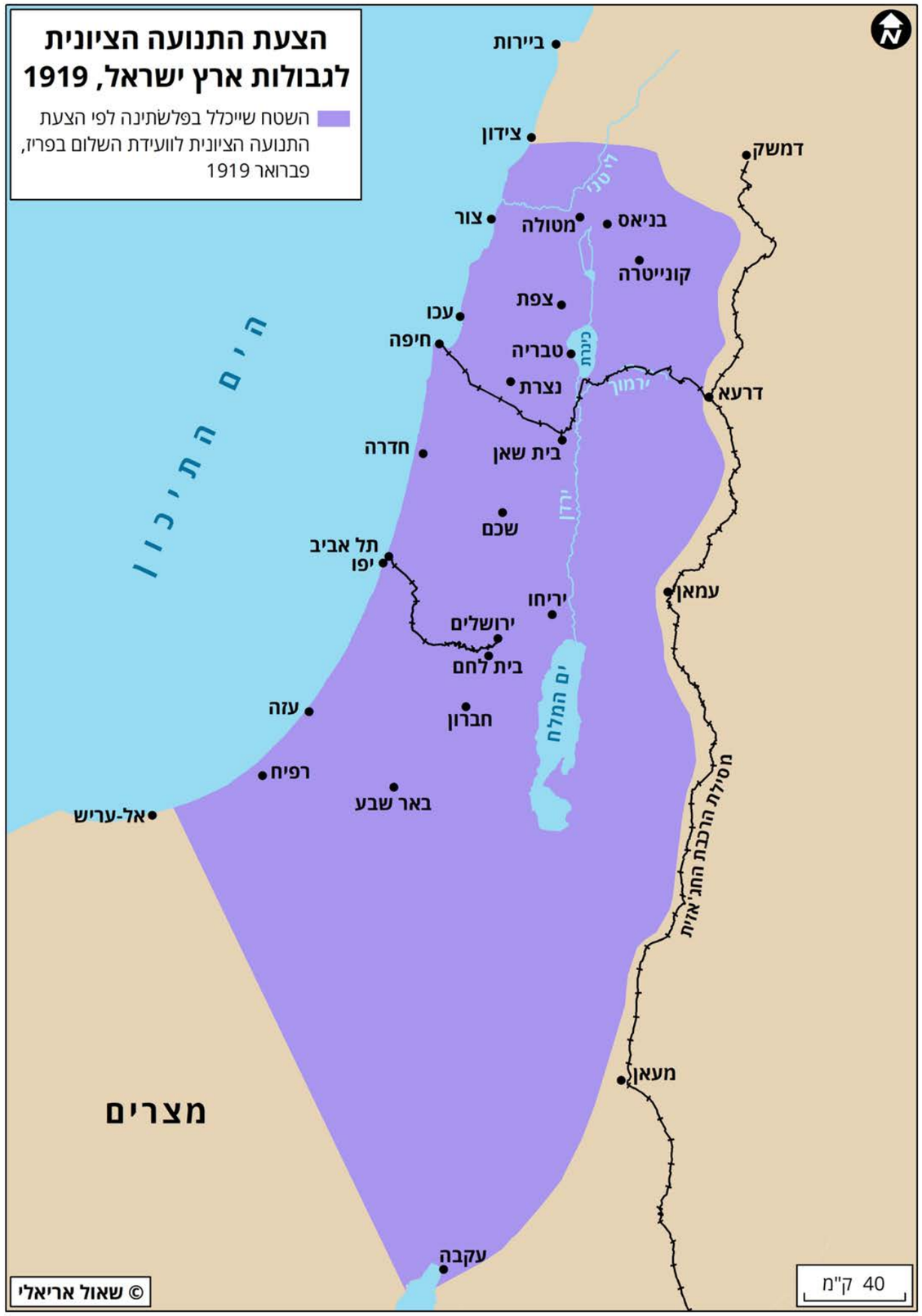

ועידת סן רמו

19–26 באפריל 1920

באפריל 1920 נערכה בסן רמו שבאיטליה ועידה בינלאומית של מדינות ההסכמה במלחמת העולם הראשונה, בהשתתפות ראשי ממשלות בריטניה, צרפת, איטליה ויוון, ונציגי יפן ובלגיה. המשתתפים דנו בחלוקת האימפריה העות'מאנית לשעבר בין המעצמות האירופיות המנצחות.

ב-24 באפריל החליטה הוועידה, בלחץ בריטניה ולמרות הסתייגויות של צרפת, לכלול במנדט את הצהרת בלפור ולהטיל על בריטניה, כמעצמה המנדטורית, את האחריות למימושה. בהחלטה נאמר: "הצדדים מסכימים להפקיד את ניהול פלשתינה, תוך יישום הוראות סעיף 22 ובמסגרת הגבולות שיקבעו מעצמות הברית הראשיות, בידי בעל מנדט שייבחר על-ידי המעצמות האמורות. בעל המנדט יהיה אחראי להגשים את הצהרתה של ממשלת בריטניה, שניתנה במקור ביום 2 בנובמבר 1917 ואומצה על-ידי מעצמות הברית האחרות, התומכת בכינון בית לאומי לעם היהודי בפלשתינה [...] תנאי המנדט הנוגעים לשטחים המוזכרים לעיל ינוסחו על-ידי מעצמות הברית הראשיות ויוגשו למועצת חבר הלאומים".

כמו כן, הוחלט למסור את סוריה ולבנון במנדט לצרפת, למרות התנגדות הערבים, ולכונן מנדט בריטי בשטח המחוזות העות'מאניים-לשעבר בגדאד, מוסול ובצרה, שייקרא המנדט הבריטי על מסופוטמיה: "הצדדים מסכימים כי סוריה ועיראק יוכרו זמנית כמדינות עצמאיות, ובלבד שיקבלו סיוע וייעוץ לניהול בהלכות השלטון מאת בעל המנדט, עד אשר יוכלו לעמוד ברשות עצמן. גבולות המדינות האמורות ובחירת המנדט בהן ייקבעו על-ידי מעצמות הברית הראשיות". הגבולות לא הוגדרו בוועידה עצמה; הם נקבעו מאוחר יותר. הגבול הסופי בין סוריה ופלשתינה-א"י, למשל, נקבע רק בשנת 1923 ואושר על-ידי חבר הלאומים ב-1934. ההחלטה על הגבולות האזוריים קיבלה את אישור חבר הלאומים, וכך זכתה ללגיטימיות בינלאומית.

ב-22 ביוני 1922, שר המושבות הבריטי, וינסטון צ'רצ'יל, פירסם את "הספר הלבן", מסמך המפרט את הכוונות המדיניות של בריטניה בנוגע לעתידה של ארץ ישראל תחת שלטון המנדט, לרבות התוכנית להקצות את עבר הירדן המזרחי לאמיר עבדאללה. צ'רצ'יל חזר והדגיש כי "ממשלת הוד מלכותו רוצה להפנות תשומת לב לעובדה שנוסח ההצהרה הנ"ל [הצהרת בלפור] אינו מתכוון לומר שפלשתינה בשלמותה תהפוך לבית לאומי יהודי, אלא שבית כזה יוקם בפלשתינה". ב-7 ביולי 1922 אושר "הספר הלבן" על-ידי הפרלמנט הבריטי ברוב גדול. ב-24 ביולי 1922 אישרה מועצת חבר הלאומים את המנדט ואת נוסחו המחודש, שבו הודגש כי הגבולות ייקבעו על-ידי המעצמות; כי בריטניה היא המנדטורית; וכי יש ליישם את הצהרת בלפור. אשר לעבר הירדן המזרחי, סעיף 25 של החלטת המנדט סייג בזאת הלשון: "בשטחים המשתרעים בין הירדן לבין גבולה המזרחי של פלשתינה [כלומר עבר הירדן המזרחי] [...] יהיה המימשל המנדטורי רשאי, בהסכמת מועצת חבר הלאומים, למנוע או לעכב את יישומם של תנאים במנדט הזה שלפי שיקול דעתו אינם ישימים לתנאי המקום הקיימים, וליצור עבור המינהל בשטחים אמצעים שאפשר לראות אותם מתאימים לתנאים הנתונים". ב-6 באוגוסט 1922 אושר "הספר הלבן" וכתב המנדט בקונגרס הציוני ה-13 בקרלסבאד. ב-14 במאי 1923 אישרה מועצת חבר הלאומים סופית את הוצאת עבר הירדן המזרחי מתחום תחולתם של סעיפי המנדט הנוגעים להקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל.

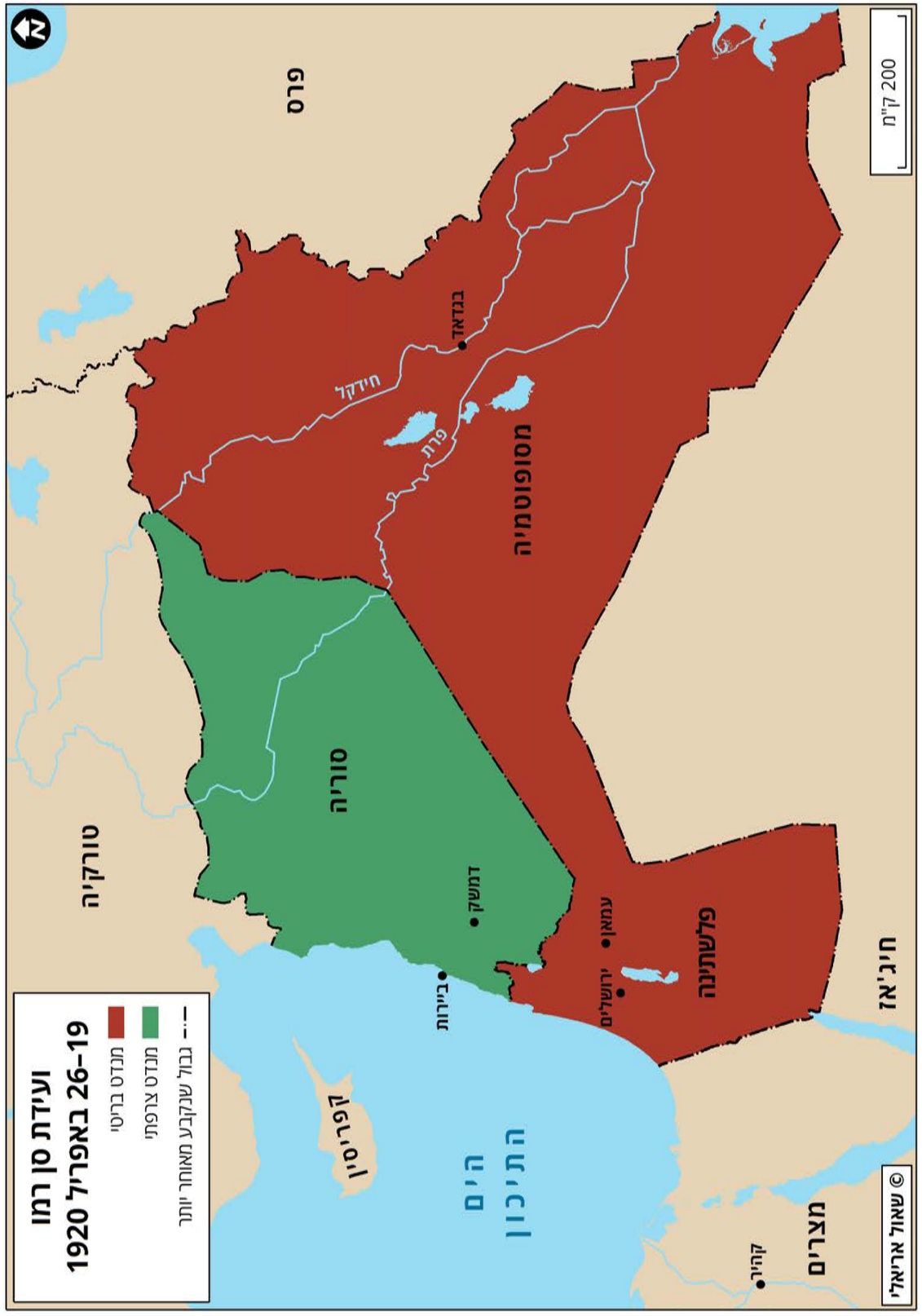

פלשתינה (א"י)

1923–1922

הגבול בין **ארץ ישראל למצרים** נתחם כבר ב-1 באוקטובר 1906, כגבול בין האימפריה העות'מאנית לבין מצרים (שהייתה אז תחת חסות בריטית). תחילה הוגדר הגבול כקו הפרדה מינהלי בתוך תחומי האימפריה העות'מאנית, בין וילאיֶת (פרוֹבינציית) חיג'אז וסַנְגַ'ק (מחוז) ירושלים לבין חצי-האי סיני. בסיום מלחמת העולם הראשונה, כשהקלפים נטרפו מחדש והאימפריה העות'מאנית התפרקה מנכסיה באזור, הבריטים מצאו את עצמם משני צידי הקו. ב-1919, כמה חודשים לאחר תום המלחמה, ואחרי דיונים רבים בהשתתפות נציגי המימשל הבריטי במצרים ואנשי משרד החוץ הבריטי, הוחלט שקו הגבול יישאר על כנו.

הגבול בין **פלשתינה (א"י) לעבר הירדן** המזרחי נקבע על-ידי הפקידות הבריטית, שהתייחסה אליו כאל קו פנימי בין שני אזורי המנדט שבאחריותה. בהקשר ההיסטורי עמדה לנגד עיני הבריטים הנוסחה התנ"כית "מדן ועד באר שבע". הגישה העקרונית של הבריטים הייתה להשען את הגבולות המנדטוריים על גורמים פיזיוגרפיים ("טבעיים"), תוך התחשבות בשיקולים היסטוריים, אם ישנם שיקולים כאלה. במקרה הזה, נקבע כי הגבול יעבור במרכז ים המלח, יעלה צפונה בנהר הירדן, ויימשך בנהר הירמוך. כמו כן, הבריטים ביקשו להתחשב בצרכים שנבעו מאפשרויות פיתוח עתידיות: הפקה ויצוא של מחצבים מים המלח דרך מפרץ עקבה, והפקת חשמל ממי הירדן. השיקולים האלה הכתיבו את צירופו של פרוזדור יבשתי בערבה, מים המלח ועד מפרץ עקבה, כמו גם מרחב לבניית נמל ימי במפרץ. מחצית מן המפרץ נותרה בידי עבר הירדן, כדי לאפשר לה מוצא (יחיד) לים. קו הגבול נקבע רשמית בהודעת סר הרברט סמואל, הנציב העליון הבריטי, ב-1 בספטמבר 1922. ב-14 במאי 1923, מועצת חבר הלאומים אישרה את הוצאת עבר הירדן המזרחי מתחולתה של הצהרת בלפור, בהתאם לסעיף 25 של כתב המנדט.

אשר לגבול בין **א"י לסוריה וללבנון**, ראשיתו הייתה בהסכם סַייקס-פִּיקוֹ. הגבול נמתח על פני הקו הקצר ביותר בין הים התיכון, בנקודה שמצפון לעכו, לבין החוף הצפוני של הכינרת. שנתיים אחר-כך, אחרי מלחמת העולם הראשונה, נקבע קו צפוני יותר, על מנת לכלול בתוכו את השטח שנמצא תחת שלטון צבאי בריטי: הקו נמתח אפוא מחוף הים התיכון באזור צפון נהריה של היום, על רכס ראש הנקרה, עד לחוף הדרומי של ימת החולה. בין השאר, הקו נקבע כך במטרה להגן על מפרץ חיפה, שם עתידים הבריטים להשלים ב-1933 את בנייתו של נמל מים עמוקים ובתי זיקוק. בשלב הבא נחתם בפריז, ב-23 בדצמבר 1920, הסכם בין בריטניה לצרפת, שקבע כי מצפון-מזרח לסאסא הקו יעלה צפונה. העידכון נועד לכלול בשטחה של פלשתינה-א"י את מטולה, שהבריטים (וגם הצרפתים) ראו בה את דָן המקראית. כתוצאה מכך נוצרה "אצבע הגליל", וממנה, כך נקבע, הגבול ימשיך ויעלה אל רמת הגולן, ויחזור וידרים ממערב לקונייטרה עד לצפון הכינרת, שתחולק לשניים בין פלשתינה לסוריה. בהמשך, הקו אמור היה להגיע עד צמח, ומשם, בקו הקצר ביותר, אל נהר הירמוך. קו הגבול נחתם לבסוף בין בריטניה לצרפת רק במרס 1923: הבריטים ויתרו לצרפתים על רמת הגולן (שנשארה בסוריה), וקיבלו את הכינרת כולה לתחומי פלשתינה-א"י, לרבות כמה שטחים ממזרח לה (מעֵין גב דרומה). ועד לחמת גדר – וזאת כדי לכלול בתחומי ארץ ישראל, בכפוף לחזונו של פנחס רוטנברג, שטח להקמת מפעל החשמל. כמו כן ארץ ישראל קיבלה את נהר הירדן כולו, במטרה לאפשר פיתוח חקלאות המבוססת על השקיה וכן בנייה של מפעל חשמל הידרואלקטרי שישתמש בזרימת מי הירדן. ההסכם אושר על-ידי חבר הלאומים רק ב-1934 והפך לגבול בינלאומי מוכר בין שתי ארצות המנדט.

ועדת פיל

7 ביולי 1937

ועדת פיל (Peel Commission), או בשמה הרשמי "ועדת החקירה המלכותית לענייני פלשתינה (א"י)", הוקמה באוגוסט 1936 על-ידי ממשלת בריטניה בראשות נָוויל צֶ'מְבֶרְלין. הוועדה, שבראשה הועמד לורד ויליאם רוברט פיל, מונתה על-ידי ויליאם אוֹרְמְסְבִּי-גוֹר, שר המושבות, והוטל עליה לברר מדוע פרץ המרד הערבי הגדול וכיצד ניתן לפתור את הסכסוך בין הערבים ליהודים. משימתה הייתה גם לבדוק את תיפקוד מימשל המנדט בארץ ישראל ואת המחויבות שלו כלפי היהודים והערבים.

ב-7 ביולי 1937 פירסמה הוועדה את הצעתה, המבוססת על מסקנתה כי "החלוקה היא הדרך האחת שאנו יכולים להציע כדי לטפל בשורשי המחלה". הוועדה הציעה לקבוע גבול שמטרתו להבטיח שני דברים: "הפרדה בין האזורים שבהם רכשו היהודים קרקעות והתיישבו בהם ובין האזורים המיושבים כולם או ברובם על-ידי הערבים, ומספיק מקום לגידול האוכלוסייה וההתיישבות במדינה היהודית". בנוסף המליצה הוועדה על העברה חלקית של אוכלוסיות כדי ליצור הפרדה אתנית ברורה יותר. יחד עם זאת נלקחו בחשבון היבטים תחבורתיים, כמו השארת ואדי עארה (נחל עירון) בתחומי המדינה היהודית, וצרכים שלטוניים בריטיים, כמו חיבור ירושלים לים והשארת שדה התעופה בלוד, שרק נחנך, בשטח שבשליטת הבריטים. לפיכך הציעה הוועדה (1) לאפשר הקמת מדינה יהודית במישור החוף ובגליל, על פני שטח של 4,840 קמ"ר שבו חיו 650 אלף איש, שליש מתוכם לא-יהודים; (2) לצרף שטח של כ-21,000 קמ"ר, שבו חיו 500 אלף ערבים ו-1,250 יהודים, לעבר הירדן המזרחי, שבו חיו עוד 300 אלף ערבים; ו-(3) ליצור מסדרון בריטי בן 900 קמ"ר מירושלים ליפו שבו חיו 300 אלף איש, רובם ערבים.

הקונגרס הציוני ה-20, שהתקיים בציריך באוגוסט 1937, קיבל את רעיון החלוקה שבדו"ח ועדת פיל לאחר דיונים קשים ביותר (אם כי לא קיבל את התיחומים המוצעים). ההשלמה של התנועה הציונית עם רעיון חלוקת פלשתינה (א"י) התבססה על ההכרה כי צמצום שטחו של הבית הלאומי היהודי הוא תנאי להקמתה של מדינה יהודית בשטחי ארץ ישראל לאור הנסיבות הפוליטיות והיישוביות. היטיב לסכם זאת מרדכי נמיר, שנה קודם לכן, בישיבה במרכז מפא"י: "צמצום בשטח – זהו המחיר אשר עלינו לשלם בעד איחורו הפטאלי של העם העברי בבניין הארץ ובעד גידולה המהיר של התנועה הערבית [...]".

מנגד, חאג' אמין אל-חוסייני, מנהיג הוועד הערבי העליון, דחה את דו"ח ועדת פיל כבר ביום פירסומו ופסל כליל את רעיון החלוקה. נוסף על השלילה העקרונית של זכותם של היהודים להגדרה עצמית בפלסטין, ההיסטוריון מוסטפא כַּבְּהָא מונה שלוש סיבות לסירוב הערבי: האחת, ממשלת המנדט הוציאה מן השטחים שהוקצו לערבים מקומות שנחשבו מרכזי עשייה של התנועה הלאומית הפלסטינית וחלק מסמליה, כמו הערים ירושלים, לוד, רמלה ונצרת; השנייה, רעיון העברת האוכלוסין שהוצע בתוכנית מפלֶה את הערבים לרעה: לעומת ההצעה להעביר למדינה היהודית 1,250 יהודים שישבו בשטחים שיועדו לערבים, הוצע להעביר למדינה הערבית 300,000 ערבים שישבו בשטחים שיועדו ליהודים, רבים מתוכם בגליל המערבי; והסיבה השלישית, התושבים הערבים החזיקו בשלושה ורבע מיליון דונם של אדמה חקלאית פרטית בשטחים שיועדו ליהודים, לעומת 100,000 דונם שהיו בבעלות יהודית בשטחים שהוקצו לערבים. דו"ח הוועדה נגנז ולא מומש.

תוכנית החלוקה של האו"ם

החלטה 181, 29 בנובמבר 1947

תוכנית החלוקה היא התוכנית שהציעה ב-31 לאוגוסט 1947 הוועדה המיוחדת לענייני ארץ ישראל (UNSCOP) של האו"ם. הוועדה מונתה ב-14 במאי 1947 על-פי בקשה רשמית של בריטניה, שהוגשה בפברואר אותה שנה, והציעה לחלק את פלשתינה שממערב לנהר הירדן לשתי מדינות, יהודית וערבית, ולשטח בינלאומי בירושלים. ב-29 בנובמבר 1947 קיבלה העצרת הכללית של האו"ם את החלטה 181, ברוב של 33 מדינות, ובהן ארצות-הברית וברית-המועצות, רוב ארצות אמריקה הלטינית, מדינות מזרח אירופה (להוציא יוגוסלביה) ומדינות נוספות במערב אירופה. 13 מדינות התנגדו להחלטה, בעיקר מדינות ערביות ומוסלמיות, וכן יוון וקובה. 10 מדינות (ובהן בריטניה) נמנעו. תאילנד נעדרה מההצבעה.

הוועדה קבעה כי "הנחת היסוד מאחורי הצעת החלוקה היא כי התביעות על פלשתינה, הן של הערבים והן של היהודים, שתיהן בעלות תוקף ולא ניתן ליישב אותן זו עם זו. מכל ההצעות שהוצעו, החלוקה היא המעשית ביותר [...] והיא תאפשר לספק חלק מן התביעות והשאיפות הלאומיות של שני הצדדים [...]". כל מדינה אמורה הייתה להיות מורכבת משלוש יחידות טריטוריאליות המחוברות ביניהן בשתי נקודות. המדינה היהודית נועדה להשתרע על פני 55 אחוזים משטחה של הארץ שעמד על 27,009 קמ"ר (כולל הכינרת והחולה) ולכלול כ-530 אלף יהודים ו-480 אלף ערבים, והמדינה הערבית – על פני 45 אחוזים משטחה של הארץ ולכלול כ-700 אלף ערבים ועשרת אלפים יהודים. גודלו של "הגוף הנפרד" של ירושלים וסביבתה היה כ-187 קמ"ר, ובו כ-100 אלף יהודים ו-100 אלף ערבים. התוכנית קבעה לראשונה במפורש תיחום של יחידות מדיניות נפרדות בארץ ישראל ממערב לירדן.

העקרונות הגיאוגרפיים המרכזיים שעמדו מאחורי תיחום הגבולות הללו היו: תפרוסת האוכלוסייה היהודית והערבית, גבולות הכפרים, קרקעות בבעלות יהודית, הצורך במתן שטח להגירה יהודית עתידית, ומתן מוצא לים סוף למדינה היהודית. להוציא אזור ירושלים, כל מרחב שכלל שטחים רצופים שרובם ריקים מערבים – הוקצה למדינה היהודית. רוב הערבים שהיו אמורים להישאר במדינה היהודית היו תושבי הערים והאזורים המעורבים שבהם אי-אפשר היה להפריד את היישובים היהודיים והערביים. העיר יפו הושארה כמובלעת ערבית בתוך השטח היהודי אבל עם מוצא לים, וזאת כדי להימנע מהשארת עיר ערבית גדולה בתחומי המדינה היהודית. לעומת זאת הערים חיפה וטבריה, בגלל מיעוט הערבים בתוכן ועובדת הימצאותן במרחב עם רוב יהודי, הושארו במדינה היהודית. למעט ב"גוף הנפרד" של ירושלים, באופן כללי כל הערים הערביות נשארו במדינה הערבית ורק השטח הכפרי חולק.

התיחום בתוכנית החלוקה הוצע על בסיס השאיפה לשלום ולשיתוף פעולה כלכלי בין שתי המדינות העתידות לקום בארץ ישראל. ההחלטה קבעה כי תהיה חלוקה מדינית אבל עם אחדות כלכלית בתחומים הבאים: ברית מכס, שיטת מטבע, הפעלת רכבות, כבישים בין שתי המדינות, שירותי טלפון וטלגרף, נמלי ים ואוויר שיש להם קשר לסחר בינלאומי, פיתוח כלכלי משותף, הכנסת מים וחשמל לשתי המדינות ולעיר ירושלים. החלטה 181 של האו"ם לא יושמה: הערבים סירבו לקבל אותה ויצאו למלחמה, בהשתתפות מדינות ערב, במטרה לבטלה. היישוב היהודי קיבל את ההחלטה, וב-14 במאי 1948 הכריז על בסיסה על הקמת מדינת ישראל.

קווי שביתת הנשק

פברואר–יולי 1949

בסיומה של מלחמת העצמאות חתמה ישראל על הסכמי שביתת נשק עם ארבע מדינות ערביות. המשא-ומתן התנהל עם כל מדינה בנפרד ונשא אופי משלו, בגלל ההבדלים הצבאיים והגיאופוליטיים בכל אחת מהחזיתות. עם זאת, כל השיחות התנהלו מכוח החלטת מועצת הביטחון, בחסות אירגון האו"ם ובתיווך נציג מטעמו.

ב-24 בפברואר נחתם הסכם ראשון לשביתת נשק, שהביא להפסקת מצב הלוחמה **בין ישראל למצרים**. ישראל נאלצה להסכים לנוכחות צבאית מצרית ברצועת עזה, ולהסיג את כוחותיה מבית חאנון שבצפון הרצועה, ומהאזור הסמוך לבית העלמין ברפיח, בדרומה. כמו כן נתחם שטח מפורז משני צידי הקו בעוג'ה שעל גבול סיני. לעומת זאת הצליחה ישראל להוציא את כל הגיזרה המזרחית של אזור הנגב הדרומי מתחום תחולתו של ההסכם. ההסכם גם העניק לישראל את השליטה הצבאית על מרחב הנגב הצפוני, וחופש פעולה לכיבוש הנגב הדרומי, שהוקצה למדינה היהודית בהחלטת החלוקה של האו"ם. בתחום המדיני חיזק ההסכם את מעמדה הבינלאומי של ישראל ואת סיכוייה להתקבל כחברה באו"ם. נוסף על כך, החתימה עם המדינה הערבית הגדולה פתחה פתח להסכמים עם יתר מדינות ערב הלוחמות. אין פלא שבן גוריון סבר כי חתימת ההסכם היא "המאורע הגדול ביותר של שנת הגדולות והנצורות".

ב-23 במרס נחתם הסכם שביתת נשק **בין ישראל ללבנון**. שתי המדינות הסכימו כי הגבול הבינלאומי יהיה קו שביתת הנשק, וכי עם חתימת ההסכם ישראל תיסוג מתחום לבנון – רצועת שטח שעליה השתלט צה"ל בסוף אוקטובר 1948 במסגרת מבצע "חירם" ובה ארבעה-עשר כפרים.

ב-3 באפריל 1949 נחתם הסכם שביתת נשק **בין ישראל לירדן** וצורפו לו מפות שאושרו על-ידי הצדדים: בערבה חפף הקו את הגבול של 1922 (מבלי שהדבר צוין בפירוש); בחזית ה"עיראקית" בשומרון נקבע הקו על יסוד ההסכם לחילופי השטחים שנחתם עם עבדאללה ב-30 במרס; בגיזרת ירושלים נקבע הקו על יסוד הסכם "ההפוגה הכנה" שנחתם ב-30 בנובמבר 1948; ובגיזרת ירושלים–חברון–ים המלח נקבע הקו על יסוד קווי ההפוגה של 18 ביולי, הקווים ששורטטו במפת ההסכם עם עבדאללה, וקווים שאושרו על-ידי משקיפי או"ם באזור ים המלח.

לבסוף, ב-20 ביולי 1949 נחתם הסכם שביתת נשק **בין ישראל לסוריה**. בלחץ נציג האו"ם נסוגה סוריה מן השטחים שכבשה באזורים שעל-פי החלטת האו"ם יועדו למדינה היהודית, והשטחים האלה הוכרזו כ"שטחים מפורזים". חילוקי הדעות העיקריים בין הצדדים היו על האזורים המפורזים האלה. ניסוח מעורפל של הערת ההסבר שניסח שליח האו"ם ראלף באנץ' ב-26 ביוני 1949 איפשרה לשני הצדדים להחזיק בפרשנות שלהם לגבי מעמד השטחים האלה: ישראל ראתה בהם שטחים בריבונותה, כך שתפקיד האו"ם יצטמצם לשמירת הפירוז; הסורים גרסו כי השטחים יהיו בפיקוח האו"ם עד להסדרת מעמדם הסופי בהסכם קבע.

בכל הסכמי שביתת הנשק נקבע, בין היתר, כי "כן מכירים הצדדים כי שום תנאי מתנאי ההסכם הזה לא יחרוץ בשום פנים ומראש את זכויותיו, תביעותיו ועמדותיו של כל אחד מהצדדים ביישובה הסופי של שאלת פלשתינה בדרך שלום, שכן תנאֵי ההסכם הזה נקבעים מתוך שיקולים צבאיים בלבד". קווי שביתת הנשק זכו לכינוי "הקו הירוק" בגלל הצבע שניתן להם במפות המודפסות.

שטחים מיוחדים בהסכמי שביתת הנשק

1950–1949

עם הפסקת הלחימה ב-22 ביולי 1948 ותחילתה של ההפוגה השנייה במלחמה, נערך בצפון השומרון הצבא העיראקי, שחלש על ואדי עארה ומרזבת השרון, עד מגדל יבא שמדרום לראש העין. בפברואר 1949, עם חתימת ההסכם עם מצרים, ולאחר השלמת מבצע "עובדה" וחתימת הסכם הפסקת אש לגיזרה הירדנית, התחדשו השיחות ביחס לאזורי הקו עם עבר הירדן. ב-1 במרס 1949 הפכו השיחות לרשמיות ונערכו ברודוס עד ל-3 באפריל 1949. בחזית העיראקית המצב לא הובהר. העיראקים לא שלחו את נציגיהם לשיחות, ולא הזדרזו לתת לירדנים ייפוי כוח לנהל את השיחות בשמם. בתחילת מרס הסכימו העיראקים שכוחות הלגיון הערבי יתפסו את עמדותיהם, אך כשהדבר נודע לישראל היא הודיעה למתווך מטעם האו"ם, ב-13 במרס, כי החילופין יהיו הפרת ההפוגה וישראל לא תכיר בהם. במקביל הציעה ישראל למלך עבדאללה להסדיר את העתקת הקו בשומרון, וב-19 במרס 1949 הסכים המלך עבדאללה, בהעדר תמיכה בריטית ואמריקאית, להיענות לתביעות הישראליות. ההסדר סוכם ב-24 במרס, נחתם ב-30 במרס, ונכלל בהסכם שביתת הנשק ב-3 באפריל 1949.

במסגרת ההסכם הועברה לישראל רצועת שטח בת 410 קמ"ר, מסַנְדֶלָה שמצפון לג'נין ועד לכפר קאסם במרכז הארץ, ובה 29 יישובים ערביים, כהיענות לתביעה של ישראל לשלוט בעורקי התחבורה החיוניים לַקשר בין חלקים שונים של המדינה, שנקטעו על-ידי קווי החזית. הקו שנתפס בסופו של דבר בגבעות השומרון נועד להעניק לישראל "קו ביטחון" ושליטה בכביש חדרה–עפולה (כביש ואדי עארה) ובקו הרכבת לוד–חיפה, אבל היה מושתת על עיקרון של "הסתפקות במועט". ישראל ביקשה להימנע מסיפוח של אוכלוסייה ערבית גדולה, ולכן באזור השרון הסתפקה בכך שענתה על הצורך הטקטי בשטחים שולטים גבוהים, והתייצבה בקו שגובהו כמאה מטרים בלבד מעל פני הים.

כמו כן, בין ישראל לירדן נוצר באזור לטרון "שטח הפקר", מכפר קַטָנֶה ועד בּוּדרוּס (46 קמ"ר), שכן הצדדים לא הסכימו על התוואי של קו הגבול שיחלק את השטח שבין העמדות הצבאיות. הסיבה העיקרית לכך הייתה שהשטח בין העמדות חולש על קטעים של שני עורקי תחבורה חשובים המחברים את ירושלים וסביבתה עם מישור החוף, דרך שער הגיא ומעלה בית חורון. סיבה נוספת הייתה הפסקת תהליך "הסכם המפקדים", שביטל את שני קווי הכוחות (צה"ל והלגיון הערבי) מחוסאן ועד מעלה החמישה, על-ידי הירדנים.

בהסכם שביתת הנשק עם מצרים נקבע קו שביתת הנשק כ"קו המתחיל מן החוף במוצא ואדי חסי (נחל שקמה), עובר מזרחה על פני דיר סוּנֵייד, חוצה את כביש עזה–מג'דל ומגיע עד לנקודה במרחק שלושה ק"מ ממזרח לכביש הזה. משם הוא פונה דרומה במקביל לכביש עזה–מג'דל ונמשך עד הגבול המצרי". בפועל, מיקומו המדויק של הגבול נקבע על-ידי ועדה מעורבת של קציני צבא ישראלים ומצריים בשיתוף נציג האו"ם. הגבול תאם בקירוב את התיחום המוגדר, אבל במקומות שונים הוא חרג ממנו בגלל שתי סיבות. האחת, שיקולים צבאיים ולפיהם ביקשו המצרים להרחיק את קו שביתת הנשק מכביש עזה–רפיח המתחבר לרשת הכבישים המצרית בסיני, ואף לשלוט בגבעות שממזרח לו. השנייה, הדרישה הישראלית להסיט את הקו דרומה מנחל שקמה, כדי לאפשר בניית סכר ושימוש במאגר מים תת-קרקעיים שהיה באזור. ההסכם, שהוגדר "פשרת שעה", נחתם בחודש פברואר 1950.

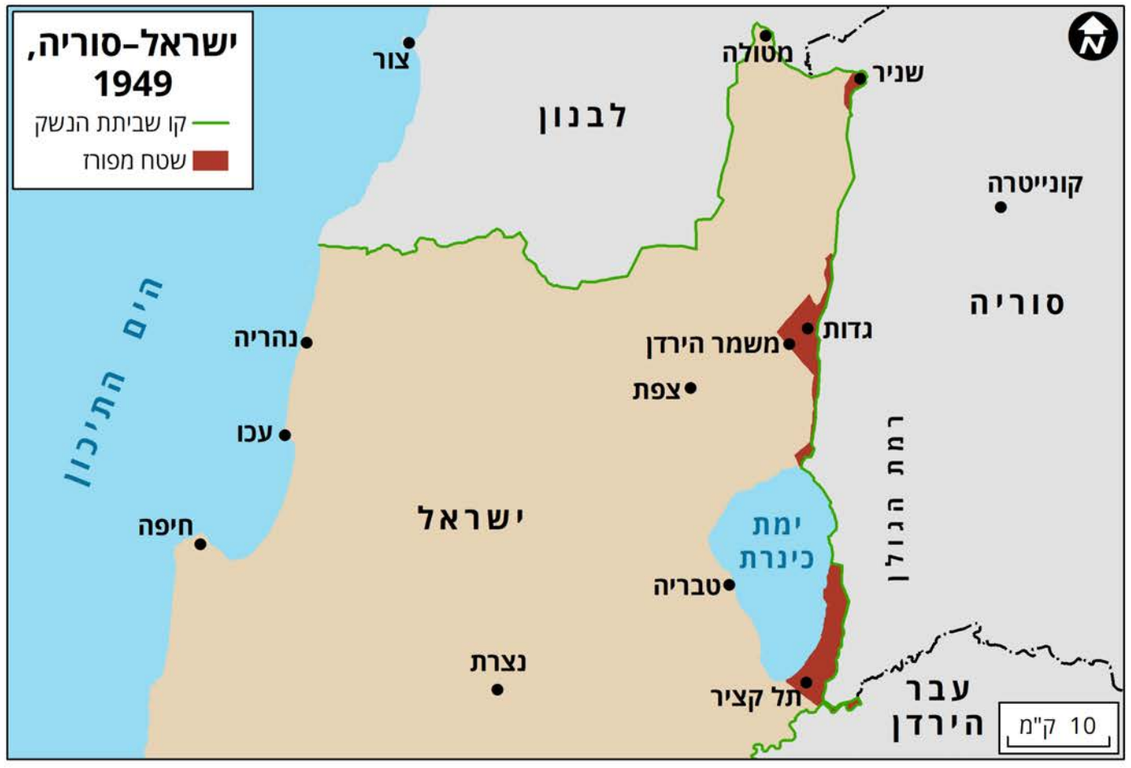

קווי הגבול בירושלים

1948–1949

ב-30 בנובמבר 1948 נפגשו בירושלים סגן-אלוף עבדאללה א-תַל, מהלגיון הערבי, וסגן-אלוף משה דיין, מפקד כוחות צה"ל בגיזרת ירושלים, וחתמו על "הסכם ההפוגה הכֵּנה", שהקפיא את קווי העמדות של הצדדים. שלא לפרוֹטוֹקוֹל, הוסכם בין הצדדים באופן ג'נטלמני כי ההסכם יחול גם על אזור לטרון והפרוזדור לירושלים. בדומה ללטרון, שטח ההפקר בירושלים, שהיקפו כ-2 קמ"ר, נוצר גם הוא ממיקום קווי החזית של שני הצדדים, והוא הושאר כרצועת חיץ סגורה שכל צד רשאי להיכנס אליה רק בהסכמת הצד השני ובפיקוחו.

השטח המפורז הגדול ביותר היה אזור ארמון הנציב בדרום ירושלים, והוא הורכב משלושה אזורי משנה: הארמון והגינה סביבו – בשליטת האו"ם; השטח מדרום ומזרח לארמון שבשיפולי הגבעה, עמדת "הנקניק" ומעט דרומית לעמדת "הפעמון" בסמוך לכפר סור באהר – בשליטה ירדנית; ושאר השטח לכיוון מערב – בשליטת ישראל.

אזור הר הצופים נקבע כשטח מפורז שחלקו בשליטת ישראל, כמובלעת ישראלית בתוך השטח הירדני (במובלעת נכללו האוניברסיטה העברית, בית החולים הדסה והכפר עיסאוויה), וחלקו בשליטה ירדנית (מיתחם אוֹגוּסטה ויקטוֹריה). ביניהם הייתה רצועה צרה של שטח הפקר. בהסכם נקבע שישראל תחזיק בהר 85 שוטרים, חמושים בנשק קל בלבד, ו־33 אנשי סגל, עובדים אזרחיים. במקביל הוגבל גם מספר השוטרים בשטח המפורז הירדני ל-40 שוטרים. כמו כן, נקבע כי מדי שבועיים תעלה להר שיירה לאספקה ולהחלפת אנשי ההר. השיירה כללה שלושה כלי רכב: שני משוריינים ומשאית שהובילה להר אספקה, ובירידה מההר הובילה ספרים מבית הספרים הלאומי שבהר, כדי להעביר אותם לספריות האוניברסיטה בירושלים העברית. השיירה הייתה תחת פיקוח האו"ם, ויצאה ממעבר מנדלבאום שמצפון-מזרח לעיר העתיקה. בפועל, יש לציין, העולים אל ההר לא היו שוטרים אלא חיילים – ככל הנראה בהסכמה-שבשתיקה (או לפחות בעצימת עין) מצד הירדנים ומצד האו"ם.

במהלך המשא-ומתן סקר ראש-הממשלה דוד בן-גוריון את עיקרי הדברים בפני שרי הממשלה בישיבת הממשלה ב-1.12.1948, והתייחס לשתי פגישות שנערכו בין דיין לא-תל לקראת חתימת ההסכם: "משה דיין ועבדאללה א-תל נזדמנו בראשית השבוע, בלוויית מפקחי או"ם בארמון הנציב [...], הציר המרכזי הייתה ההחלטה בדבר הפסקת-אש כנה ויעילה בירושלים, שעליה הסכימו המפקדים ביניהם [...]. שוב תבע תל אספקת חשמל לעיר העתיקה בירושלים. הוא הסכים, שהיהודים יוכלו לבקר את הכותל המערבי, שיהודי העיר העתיקה יחזרו לשכונתם ולעומת זאת – ישובו הערבים לקטמון. משה אמר לו, שאין לו סמכות מספיקה להחליט על עניינים אלה".

שנה מאוחר יותר, ב-20.12.1949, דיווח בן-גוריון על התפתחות המו"מ עם עבדאללה מלך ירדן על הסדר קבע, שלא הושג: "אנשי עבדאללה ביקשו שביום שישי יביאו להם תשובה על פגישה נוספת. הוא עצמו הביע את רצונו להיפגש איתי אצלנו, בירושלים. הדברים שהוסכמו, לפי הנוסח שניסח סמיר בערבית, זו לשונם: היהודים יקבלו את הרובע היהודי בעיר העתיקה, עד הכותל המערבי ועד בכלל, וזה ייכלל בחלק ירושלים היהודית [...] הם יקבלו את הדרך לבית-לחם [...]". קווים אלה נשמרו עד 1967.

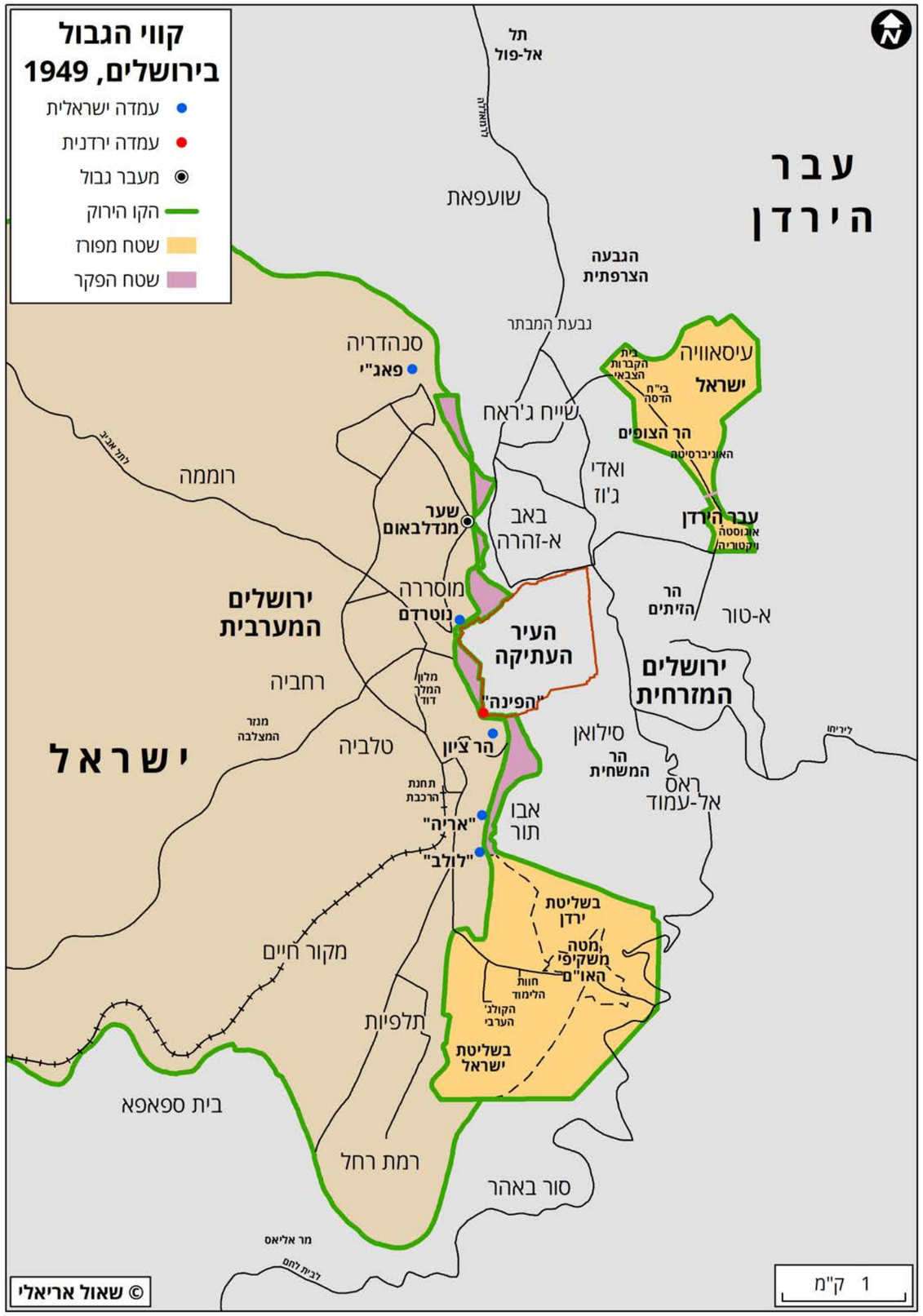

מלחמת סיני

29 באוקטובר–5 בנובמבר 1956

מלחמת סיני, הידועה בישראל גם בשם "מבצע קדש" (בערבית היא מכונה "התוקפנות המשולשת",[illegible]) הייתה המלחמה הקצרה שהתנהלה בין ישראל, בריטניה וצרפת, מצד אחד, לבין מצרים מצד שני. המלחמה ארכה כשמונה ימים בלבד, בין 29 באוקטובר ל-5 בנובמבר 1956. בריטניה וצרפת הן שיזמו את המלחמה, במטרה להשתלט מחדש על תעלת סואץ לאחר שנשיא מצרים, גמאל עבד אל-נאצר, הכריז על הלאמתה. ישראל הצטרפה אל שתי המעצמות בעקבות לחץ מצידן, וכן בגלל חסימת מצרי טיראן בפני שיט ישראלי ופעילות ה"מסתננים" (הפידאיון). במהלך המלחמה פלש צה"ל אל חצי-האי סיני וכבש את כולו, למעט רצועה צרה לאורך תעלת סואץ, השמיד תשתיות צבאיות רבות ופגע קשה בצבא המצרי.

לרגל מסדר הניצחון של חטיבה 9, שנערך בשארם א-שייח' ב-6 בנובמבר 1956, כתב דוד בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון, איגרת לחיילי ומפקדי החטיבה. את האיגרת מסר לידי הרמטכ"ל רב-אלוף משה דיין, שהגיע למסדר יחד עם כל אלופי צה"ל. הטקס היה קצר: שני קומנדקרים שהועמדו גב אל גב שימשו כבמה, החיילים בבגדי קרב הסתדרו בצורת האות ח' מסביב לבמה, מפקד החטיבה נאם קצרות, ומשה דיין קרא את איגרתו של בן-גוריון ופקודת יום לכיבוש סיני. באיגרתו כתב בן-גוריון: "הבאתם לסיום מוצלח המבצע הצבאי הגדול והמפואר ביותר בתולדות עמנו ואחד המבצעים המופלאים בתולדות העמים. שוב נוכל לשיר שירת משה ובני ישראל העתיקה: שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן, חִיל אָחַז יֹשְׁבֵי פְלֶשֶׁת. אָז נִבְהֲלוּ אַלּוּפֵי אֱדוֹם, אֵילֵי מוֹאָב יֹאחֲזֵמוֹ רָעַד. נָמֹגוּ כֹּל יֹשְׁבֵי כְנָעַן, תִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד. אילת שוב תהיה הנמל העברי הראשי בדרום, ויוטבת, המכונה טיראן, תשוב להיות חלק ממלכות ישראל השלישית".

במקביל למערכה הישראלית ניהלו בריטניה וצרפת במשותף מבצע להשתלטות על תעלת סואץ, שנודע בשם "מבצע מוסְקֶטֶר". בפועל נפתחה הפעולה הבריטית-צרפתית רק ב-5 בנובמבר, בשעה שרוב שטח סיני כבר היה בידי צה"ל. הכוחות הבריטיים והצרפתיים תפסו את ערי התעלה הצפוניות והתחילו לנוע דרומה, אבל מועצת הביטחון של האו"ם, ביוזמתן של ארצות-הברית וברית-המועצות, קיבלה החלטה הקוראת לעצור את המבצע, וכוחות בריטניה וצרפת נעצרו בעיר קנטרה. בכך הסתיים למעשה המבצע: שתי המעצמות האירופיות נכשלו בניסיונן להשתלט על התעלה. בלחץ משותף של ארצות-הברית וברית-המועצות נאלצה ישראל להסכים לפינוי כל השטח שכבשה.

עד 22 בדצמבר התפרס כוח החירום של האו"ם לאורך התעלה, והתחיל לאייש עמדות בתוך סיני, בתיאום עם נסיגת צה"ל. ישראל זכתה בכמה הישגים משמעותיים: חופש השיט במפרץ אילת הובטח בהחלטה של האו"ם; הוסר האיום מצד הצבא המצרי והמסתננים; וכל גבולות המדינה, למעט הגבול הסורי, שקטו למשך כמה שנים. נוסף על כך, מעמדה הצבאי של ישראל התחזק בעיני מדינות העולם, עובדה שהייתה לה גם משמעות כלכלית. מנגד, מטרות אסטרטגיות ארוכות-טווח שיוחסו לישראל, כגון השאיפה להחליש את מישטרו של עבד אל-נאצר או אף להפילו, או לכפות התחלה של תהליך שלום עם מצרים ופתיחת תעלת סואץ לשיט ישראלי – לא הושגו.

מלחמת ששת הימים

5–10 ביוני 1967

מלחמת ששת הימים, בין ישראל לבין מצרים, ירדן וסוריה, שנעזרו במדינות ערביות נוספות, אכן נמשכה שישה ימים, מבוקר 5 ביוני עד ליל 10 ביוני 1967. הרקע למלחמה היה צעדים שנקטו מצרים ושותפותיה הערביות ושאיימו על ביטחונה וכלכלתה של ישראל. בין השאר, הן גירשו מחצי-האי סיני את כוח החירום של האו"ם (שהוצב שם אחרי מלחמת סיני ב-1956), חסמו את מְצָרֵי טיראן לשיט ישראלי, והכפיפו לפיקוד צבאי מצרי את צבאות סוריה וירדן וחילות משלוח עיראקיים וסעודיים. מצרים הזרימה לסיני יחידות צבא רבות, מה שאילץ את ישראל לגייס את כוחות המילואים שלה, תוך פגיעה קשה בפעילות המשקית. כניסת כוחות עיראקיים לירדן, בדרכם לגדה המערבית, הביאה איתה איום נוסף: חשש מתקיפת "המותניים הצרות" של ישראל – רצועת החוף באזור נתניה – מהלך שיפצל את מדינת ישראל לשניים.

לאחר תקופת המתנה מתוחה בת כמה שבועות, שבה נעשו ניסיונות למצוא פתרון מדיני אך ללא תוצאות, המלחמה נפתחה ב-5 ביוני 1967, בשעה 7:45 בבוקר, במתקפה אווירית ישראלית מקיפה. בשעות הראשונות של המלחמה, כ-185 מטוסי חיל האוויר הישראלי, בפיקודו של מרדכי הוד, תקפו בסיסים צבאיים ושדות תעופה במצרים, ולאחר מכן בסוריה, בירדן ובעיראק, במבצע שנקרא "מבצע מוקד". למרות הכוננות של כל צבאות האזור, התקיפות באו בהפתעה, ולמעשה הכריעו את המלחמה מראשיתה, בכך שהוציאו מכלל פעולה את עיקר חילות האוויר של צבאות ערב.

בשעה 8:15 הושמע בקשר האות "סדין אדום" והכוחות היבשתיים של צה"ל פתחו במתקפה על הצבא המצרי בסיני וברצועת עזה. ההתקפה נעה בשלוש אוגדות, בשלושה צירי תקיפה, ונוספו עליהן שתי חטיבות שפעלו בצורה עצמאית. ישראל כבשה מידי מצרים את כל סיני, את האיים סנפיר וטיראן שהוחכרו למצרים על-ידי סעודיה, ואת רצועת עזה. בחזית הירדנית, בתוך פחות משלושה ימים השתלטו כוחות צה"ל על שטחי המפתח בגדה המערבית, כולל ירושלים המזרחית. הכוחות הירדניים הנותרים נסוגו כולם אל ממזרח לנהר הירדן, וצה"ל השתלט על יתר שטחי הגדה המערבית כמעט ללא התנגדות. ב-9 ביוני פתח צה"ל במתקפה ברמת הגולן, וסיים אותה בליל יום המחרת. ישראל כבשה מידי סוריה את רמת הגולן וחלק מרכס החרמון, שכיבושו הושלם ב-12 ביוני.

בעקבות המלחמה, ב־22 בנובמבר 1967, התקבלה במועצת הביטחון של האו"ם החלטה 242. הסעיפים העיקריים בהחלטה קראו ל"נסיגה של כוחות מזוינים ישראליים משטחים שנכבשו" במלחמת ששת הימים, ול"שימת קץ לכל טענות לוחמה או מצבי לוחמה, וכיבוד ריבונותה, שלמותה הטריטוריאלית ועצמאותה המדינית של כל מדינה באזור וזכותה לחיות בשלום, בתוך גבולות בטוחים ומוכרים, חופשית מאיומים או ממעשים של שימוש בכוח". כן דובר בהחלטה על הצורך "לערוב לחופש השיט דרך נתיבי מים בינלאומיים באזור, להשיג יישוב צודק של בעיית הפליטים, לערוב לאי-פגיעה בשטחה של כל מדינה באזור ובעצמאותה המדינית על-ידי אמצעים הכוללים כינון שטחים מפורזים". מצרים וירדן קיבלו את ההחלטה כמעט מייד, ישראל קיבלה אותה בדצמבר 1967, ואילו סוריה קיבלה אותה רק לאחר עלייתו לשלטון של הנשיא אסד (1970). השלכות המלחמה בתחומי הפוליטיקה הפנימית של המדינות שהשתתפו בה, הגיאוגרפיה המדינית, הכלכלה האזורית, הגיאופוליטיקה ומהלך המלחמה הקרה, היו מרחיקות-לכת וממושכות.

ירושלים

מ-1948 ועד אחרי 1967

ב-5 בדצמבר 1949 הכריז דוד בן גוריון על ירושלים כבירת מדינת ישראל, וכעבור שמונה ימים החליטה הכנסת על העברת מושבה לירושלים. מייד לאחר מכן, בינואר 1950, עברה גם הממשלה לירושלים, והשלימה את נוכחות שלוש הרשויות בבירה (בית המשפט העליון הוקם ונקבע בירושלים כבר ב-1948).

ב-13 בדצמבר 1949 סיפחה ירדן את הגדה המערבית כולה, ובכלל זה מזרח ירושלים. הסיפוח הפך להיות דֶה יוּרֶה במאי 1950, לאחר שהמלך עבדאללה פירסם צו בעניין והפרלמנט הירדני אישר אותו. רק שלוש מדינות הכירו בסיפוח הגדה לירדן: בריטניה, עיראק ופקיסטאן, והבריטים עצמם הצהירו כי אינם מכירים בריבונות ירדן על ירושלים אלא רק בשליטתה המעשית בה. הליגה הערבית השלימה עם הסיפוח הירדני של הגדה רק ב-31 במאי 1950, לאחר שירדן התחייבה כי אין בסיפוח כדי לפגוע ביישוב הסופי של בעיית פלסטין. העיר העברית החדשה השתרעה על פני 38 קמ"ר; העיר המזרחית, שנקראה בפי הערבים אל-קוּדְס, הקיפה שטח של 6 קמ"ר בלבד.

זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים, ב-27 ביוני 1967, התקבל בכנסת החוק לתיקון "פקודת סדרי השלטון והמשפט (מס' 11) תשכ"ז-1967", שהוסיף לפקודה את סעיף 11ב: "המשפט, השיפוט והמינהל של המדינה יחולו בכל שטח של ארץ ישראל שהממשלה קבעה בצו". מכוח הסעיף הזה הוציאה הממשלה למחרת את "צו סדרי השלטון והמשפט (מס' 1) תשכ"ז-1967", שקבע כי השטח של ארץ ישראל המתואר בתוספת לצו הוא "שטח שבו חלים המשפט, השיפוט והמינהל של המדינה". השטח המתואר בתוספת לצו כלל את העיר העתיקה ואת השכונות המזרחיות והצפוניות של העיר – מִכַּפַּר עַקַּבּ בצפון עד כמעט קבר רחל בדרום, ועד למורדות המזרחיים של הר הצופים במזרח. ב-28 ביוני נחתם הצו הקובע את גבולות השטח המסופח, ושר הפנים פירסם את "אכרזת ירושלים", תקנה שצירפה את השטח המסופח לתחום המוניציפלי של עיריית ירושלים. ב-29 ביוני בשעה 12 בצהריים הסירה המשטרה את המחסומים בין שני חלקי העיר. ראש העירייה מטעם ירדן, רוּחי אל-חַ'טיבּ, וחברי המועצה, זומנו אל המושל הצבאי, והוא הודיע להם כי "בשם צה"ל [...] מועצת עיריית ירושלים מפוזרת בזה". לכל השטח הזה, שכלל אז 108 קמ"ר, ניתן השם "ירושלים המאוחדת".

בשנת 1980, על רקע שיחות האוטונומיה בין ישראל למצרים ומחשש לוויתורים ישראליים בירושלים, יזמה חברת הכנסת גאולה כהן ממפלגת התחייה את "חוק יסוד: ירושלים, בירת ישראל, תש"ם-1980", המכריז על "ירושלים השלמה והמאוחדת" כבירת ישראל. החוק אושר בכנסת ב-30 ביולי 1980. ב-15 בינואר 1981 קיבלה העצרת הכללית של האו"ם החלטה הדוחה את הכרזת ירושלים המאוחדת כבירת ישראל ומכריזה עליו כבטל מעיקרו, והשגרירויות הזרות העתיקו את מקומן מירושלים. בשנת 1993 הורחבה העיר פעם נוספת, הפעם לכיוון מערב, כך שבסופו של דבר שטחה המוניציפלי של ירושלים עומד היום על 126.4 קמ"ר, והיא העיר הגדולה ביותר במדינת ישראל. ב-6 בדצמבר 2017 הצהיר נשיא ארצות-הברית דונלד טראמפ על ההכרה של מדינתו בירושלים כבירת ישראל והורה לתכנן את העברת שגרירות ארצות-הברית בישראל מתל אביב לירושלים. טקס העברת השגרירות נערך ב-14 במאי 2018, למחרת יום ירושלים.

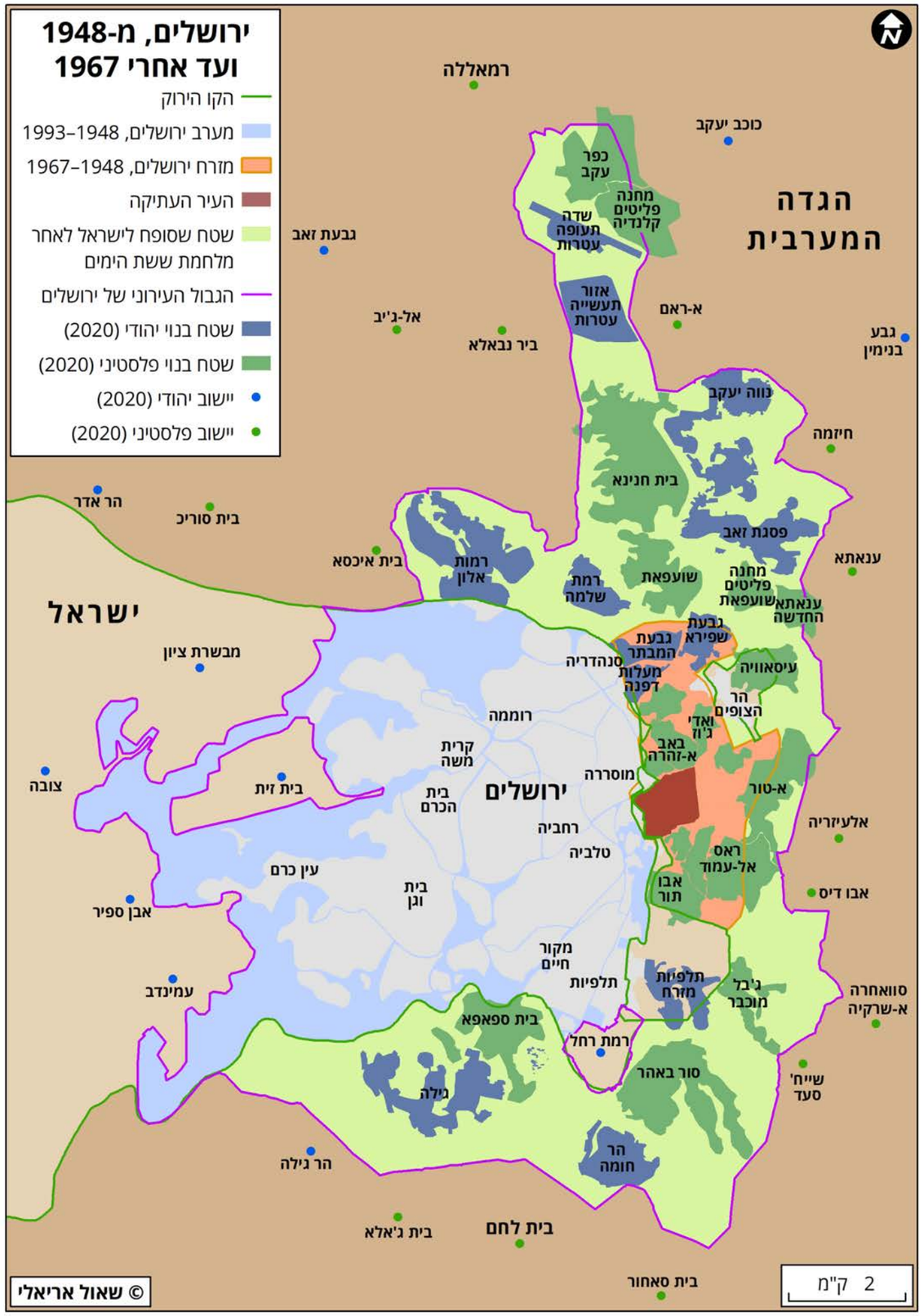

גבול ישראל–סוריה לאחר 1967

במהלך מלחמת ששת הימים כבשה ישראל כשני שלישים משטח רמת הגולן. קו הפסקת האש שנקבע לאחר המלחמה כונה "הקו הסגול", והוא כלל שטח של כ-1,260 קמ"ר בגולן, עד ממזרח לקונייטרה. במלחמת יום הכיפורים הצליח צבא סוריה לכבוש כמחצית מהשטח הזה למשך כמה ימים, אבל כוחות צה"ל חזרו וכבשו אותו לפני תום המלחמה, ואף התקדמו והשתלטו על שטחים נוספים בעומק סוריה.

ב-31 במאי 1974 נחתם הסכם הפרדת כוחות בין ישראל לסוריה. על-פי ההסכם חזרה ישראל אל ה"קו הסגול", למעט שטח של כ-60 קמ"ר שכולל את העיר קונייטרה, שחזר לשליטה אזרחית סורית. רצועה משטח סוריה הצמודה לקו הפסקת האש נקבעה כאזור חיץ בין הכוחות הישראלים והכוחות הסוריים, והיא נמצאת בשליטה צבאית של כוח בינלאומי בחסות האו"ם המכונה אונדו"פ. בגבול ישראל–סוריה הנוכחי, סמוך לעיר קונייטרה, יש מעבר גבול אחד המכונה "מעבר קונייטרה". במעבר אין מגע ישיר בין ישראלים לסורים, והוא מתנהל בתיווך אנשי האו"ם מכוח אונדו"פ. הוא סגור בדרך כלל למעבר אנשים וסחורות, ומשמש בעיקר את אנשי האו"ם. לעיתים הוא משמש גם את תושבי הגולן הדרוזים, אולם הדבר מחייב סידורים מיוחדים בתיווך האו"ם.

ב-14 בדצמבר 1981 קיבלה הכנסת את חוק רמת הגולן, הקובע כי "המשפט, השיפוט והמינהל של המדינה יחולו בשטח רמת הגולן". החוק מתייחס לשטח של כ-1,200 קמ"ר ברמת הגולן, שהוא כל השטח הנמצא בין הגבול הבינלאומי מ-1923 וגבול השליטה הישראלית שנקבע ב-1974 בהסכמי הפרדת הכוחות. בעקבות זאת קיבלה מועצת הביטחון של האו"ם את החלטה 497, השוללת את תוקפו של החוק מבחינה בינלאומית, וקובעת כי אמנת ז'נבה הרביעית עדיין חלה על שטח הגולן.

ברמת הגולן נותרו ארבעה כפרים דרוזיים בלבד וכפר עלאווי אחד , ע'ג'ר, לאחר שכ-130 אלף תושבים סורים עזבו או גורשו. כבר ב-1967 נבנה באזור יישוב יהודי ראשון, מרום גולן. כיום, המועצה אזורית גולן, שקיבלה מעמד מוניציפלי בשנת 1979, משתרעת על פני כ-1,100 קמ"ר, מהחרמון בצפון ועד חמת גדר בדרום. בתחום המועצה ישנם 32 יישובים, מתוכם 9 קיבוצים, 13 מושבים, חמישה מושבים שיתופיים וחמישה יישובים קהילתיים.

ארבעה ראשי ממשלה – יצחק רבין, בנימין נתניהו, אהוד ברק ואהוד אולמרט – קיימו מגעים גלויים וחשאיים עם סוריה בשאלת הגבול. המכשול העיקרי להשגת הסכם היה הפער בין דרישת ישראל להסיט את הגבול המנדטורי מעט מזרחה ובין התביעה הסורית לשוב אל "גבולות הארבעה ביוני 1967", המעוררת את שאלת השליטה במימי הירדן והכינרת: קו ארבעה ביוני הופך את המים של הכינרת, החלק הצפוני של הירדן והבניאס למים בינלאומיים, דבר שיש לו השלכות משמעותיות על זכויותיה של ישראל במים. כל המגעים הללו לא הבשילו לכדי הסכם בין הצדדים.

ב-21 במרס 2019 הצהיר נשיא ארצות-הברית, דונלד טראמפ, שארצו מכירה באופן מלא בריבונות הישראלית ברמת הגולן, וב-25 במרס 2019 חתם על ההצהרה הזאת.

הסכמים בין ישראל למצרים

1967–1985

במלחמת ששת הימים ב-1967 כבשה ישראל את חצי-האי סיני מידי מצרים. ב-6 באוקטובר 1973 פרצה מלחמת יום הכיפורים, בהובלתן של סוריה ומצרים, ונמשכה עד 24 באוקטובר 1973, יום כניסת הפסקת האש לתוקף (בחזית המצרית בסיני נמשכו חילופי אש עד 26 באוקטובר). ב-11 בנובמבר 1973 נחתם הסכם הפסקת אש בין ישראל למצרים. ב-21 בדצמבר נפתחה בז'נבה ועידת שלום בהשתתפות ישראל, מצרים וסוריה, ובעקבותיה נחתם הסכם הפרדת הכוחות בין ישראל למצרים ב-18 בינואר 1974, בקילומטר ה-101. בעקבות ההסכם הוסר הסגר הימי שקיימה מצרים בים סוף, תעלת סואץ נפתחה לשיט, וישראל נסוגה עד למרחק של 20 קילומטרים ממזרח לתעלת סואץ.

ב-1975 נחתם הסכם נוסף, שנקרא הסכם הביניים. הוא אושר בכנסת ב-3 בספטמבר, ברוב של 70 תומכים מול 43 מתנגדים ושבעה נמנעים, ולמחרת נחתם בז'נבה. בהסכם נקבע כי ישראל תיסוג מרצועה ברוחב 30–40 קילומטרים ממזרח לקו הקודם, ובכלל זה ממעברי המיתלה והגידי שבמערב סיני. השטח שפינתה ישראל הפך לאזור חיץ בפיקוח כוחות האו"ם. כן נסוגה ישראל מרצועה צרה וארוכה לאורך מפרץ סואץ, שכללה את רוב שדות הנפט בסיני. רצועה זו הפכה לשטח מצרי אזרחי מפורז, ונקבעו הסדרים לשימוש משותף של ישראל ומצרים בכביש המקביל למפרץ. כמו כן נקבעו הסדרים להמשך הפעלת תחנת ההתרעה הישראלית באום חֲשיבה, באזור שהועבר לפיקוח האו"ם, והפעלת תחנה מצרית מקבילה בסמוך. בנוסף, נקבעו הסדרי הגבלה ודילול כוחות משני צידי אזור החיץ.

לאחר ביקורו ההיסטורי של נשיא מצרים סאדאת בישראל ב-1977, נערכו שיחות שלום בין ישראל למצרים. תוצאתם הייתה הסכמי קמפ דייוויד, הסכמי מסגרת לשלום במזרח התיכון, שעליהם חתמו בשנת 1978 נשיא ארצות-הברית ג'ימי קרטר, נשיא מצרים אנואר סאדאת, וראש ממשלת ישראל מנחם בגין. ההסכם הראשון, "מסגרת לשלום במזרח התיכון", עיקרו ההצהרה כי החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338 הן הבסיס לשלום. ההסכם נחלק לשני חלקים: האחד, העוסק בגדה המערבית ורצועת עזה, קרא להפעלת תוכנית אוטונומיה לאוכלוסייה הפלסטינית, שלאחר חמש שנים יבוא במקומה הסדר קבע; והשני, "יחסי ישראל–מצרים", עסק בתהליך הנורמליזציה ביחסים בין שתי המדינות, שלאחריו יבואו הסכמים דומים בין ישראל לירדן, סוריה ולבנון. ההסכם השני היה "מסגרת לכריתת חוזה שלום בין מצרים וישראל", המבוסס על נסיגה מלאה של ישראל מסיני "עד לגבול הבינלאומי המוכר בין מצרים ובין ארץ-ישראל המנדטורית", שלאחריה ייכונו יחסים נורמליים, הכוללים הכרה ויחסים דיפלומטיים, כלכליים ותרבותיים. הכנסת אישרה את הסכמי קמפ דייוויד ב-27 בספטמבר 1978; 84 חברי כנסת הצביעו בעד, 19 נגד.

הסכם השלום הסופי בין ישראל למצרים מסיים את מצב הלוחמה בין שתי המדינות, קובע את הגבול הקבוע ביניהן, מורה על פירוז אזור הגבול ועל דילול כוחות הצבא בסיני, וכן על כינון יחסי שכנות נורמליים, כמקובל במשפט הבינלאומי. כמו כן מורה ההסכם על הקמת כוח צבאי רב-לאומי שיפקח על ביצוע ההסכם בסיני. הכנסת אישרה את ההסכם ב-22 במרס 1979 ברוב של 95 בעד ו-18 נגד. טקס החתימה על חוזה השלום בין ישראל למצרים נערך ב-26 במרס 1979 בבית הלבן. עד 1982 השלימה ישראל את פינוי סיני, שכלל פינוי והריסה של כל יישובי חבל ימית. ב-1985, לאחר מהלך של בוררות בינלאומית, פונתה גם טאבה.

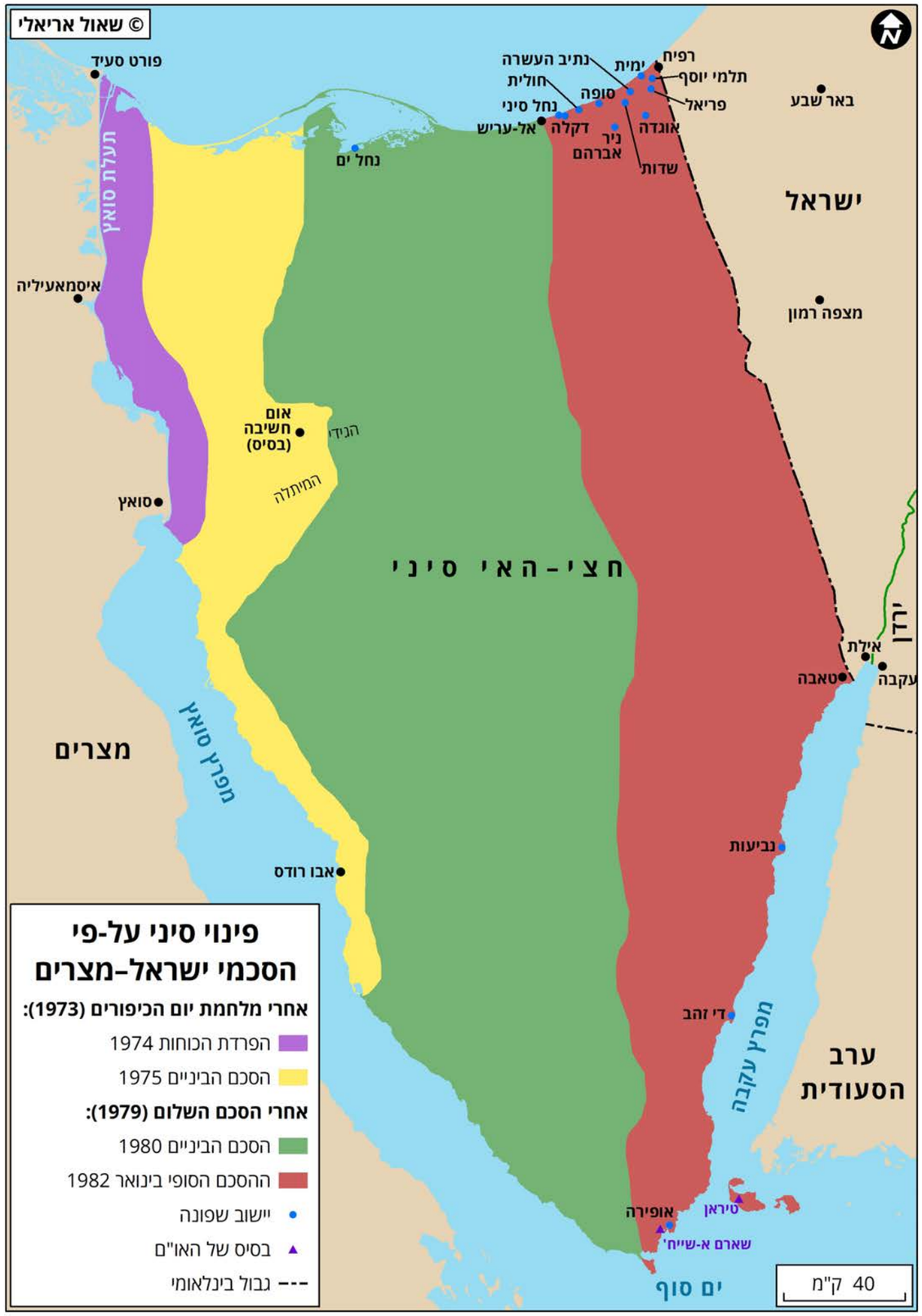

הסכם השלום ישראל–ירדן

26 באוקטובר 1994

לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק ב-1949 החלה ישראל בהקמת יישובים חקלאיים בערבה (יטבתה, עין יהב, פארן, עידן ועוד). מאחר שאדמות העידית ומאגרי המים התת-קרקעיים נמצאו בצידו הירדני של הגבול, וברובם לא מנוצלים, ישראל נקטה מדיניות של "סיפוח זוחל" והשתלטה על אדמות בשטחה הריבוני של ירדן, שאותן הקצתה, בנוסף ליטבתה, ליישובים כמו לוטן, קטורה, עידן וגרופית. כך גם הוקצו, הרחק מהגבול, 2,000 דונם ליישוב צופר, שהוקם ב-1976. נוסף על כך, ישראל קדחה בשטח ירדן 22 בארות מים שסיפקו כ-15 מיליון מ"ק לשנה. ישראל אף בנתה מערכת ביטחונית, להגנה על היישובים האלה, בתוך שטח ירדן. בפועל סיפחה ישראל כמעט 340 אלף דונם. זאת ועוד: הסכם שביתת הנשק מ-1949 השאיר בצד הישראלי את "האי" בנהריים, 830 דונם גודלו, שנוצר כתוצאה מהקמת מפעל החשמל של רוטנברג ב-1927 ממזרח לנהר הירדן, ומייד לאחר מכן התחילו חקלאי הקיבוצים לעבד את האדמה.

הכרזתו של המלך חוסיין ביולי 1988 על ביטול הסיפוח של הגדה המערבית לירדן, והחתימה על הסכם אוסלו בין ישראל לאש"ף ב-1993, סללו את הדרך למשא-ומתן על הסכם שלום בין ישראל לירדן. ב-14 בספטמבר 1993 נחתם סדר יום מוסכם למשא-ומתן בין שתי המדינות, וב-25 ביולי 1994 ניתנה "הצהרת וושינגטון" ובה הצהרת כוונות לחתימה על הסכם שלום. במהלך המשא-ומתן תבעו הירדנים לקַבֵּעַ כגבול את קו שביתת הנשק של 1949, שתאם באזור הזה את הקו שנקבע עוד ב-1922. ישראל טענה כי מונחים מסוימים שהופיעו בהצהרה הבריטית מ-1922, כמו "ואדי ערבה" או "אמצע ואדי ערבה", אינם חד-משמעיים, אבל טענותיה נדחו על-ידי הירדנים. עם זאת, המלך חוסיין נעתר לבקשתו של ראש הממשלה יצחק רבין, והשטחים שמעבדים יישובי הערבה ממזרח לקו הגבול נשארו בידי ישראל. תמורתם קיבלה ירדן אדמת טרשים בשטח הישראלי, ממערב לגבול. כ-16.5 קמ"ר הוחלפו באופן הזה על-פי יחס של 1:1. שאר השטח הותאם לקו המנדטורי על ידי כך שהוחזרו לירדן יותר מ-300 קמ"ר. עניין חילופי השטחים אינו נזכר בחוזה השלום, אבל יש בהסכם הפניה לתצלומי אוויר שצורפו לו.

לשטח "האי" באזור נהריים שבצפון נקבע "מישטר מיוחד" ל-25 שנה, שבהן הוכרה ריבונות ירדן על השטח, והוכר עיבוד השטח באזור "האי" בידי תושבי קיבוץ אשדות יעקב, על-פי הסדרים משפטיים מיוחדים, עם אפשרות להארכה ל-25 שנים נוספות. באזור מושב צופר שבערבה, שאדמותיו המעובדות נמצאו ממזרח לקו שנקבע, הוסכם על מישטר דומה. בשני המקרים לא היה מדובר בחכירה, וישראל או היישובים שבשטחה לא שילמו לירדן עבור השימוש בשטחים הללו. כמו כן הוסכם שישראל תעביר לירדן 50 מיליון מ"ק מים לשנה מן הכינרת, תמורת המשך שאיבת המים מהקידוחים שבוצעו בשטח ירדן.

הסכם השלום בין ישראל לירדן נחתם ב-26 באוקטובר 1994 במסוף הערבה בגבול בין שתי המדינות, על-ידי ראש הממשלה יצחק רבין וחוסיין מלך ירדן. נשיא ארצות-הברית, ביל קלינטון חתם כעֵד. באוקטובר 2018 החליט המלך הירדני, עבדאללה השני, לא להאריך את תוקפם של שני הנספחים להסכם השלום עם ישראל, הנוגעים לשימוש של ישראלים באדמות מובלעת צופר בערבה (2,000 דונם) ובאזור "האי" בנהריים (כ-800 דונם). ההחלטה עלתה בקנה אחד עם הסכם השלום, ועל-כן באוקטובר 2019 הוחזר "האי" לירדן, ומובלעת צופר – באפריל 2020.

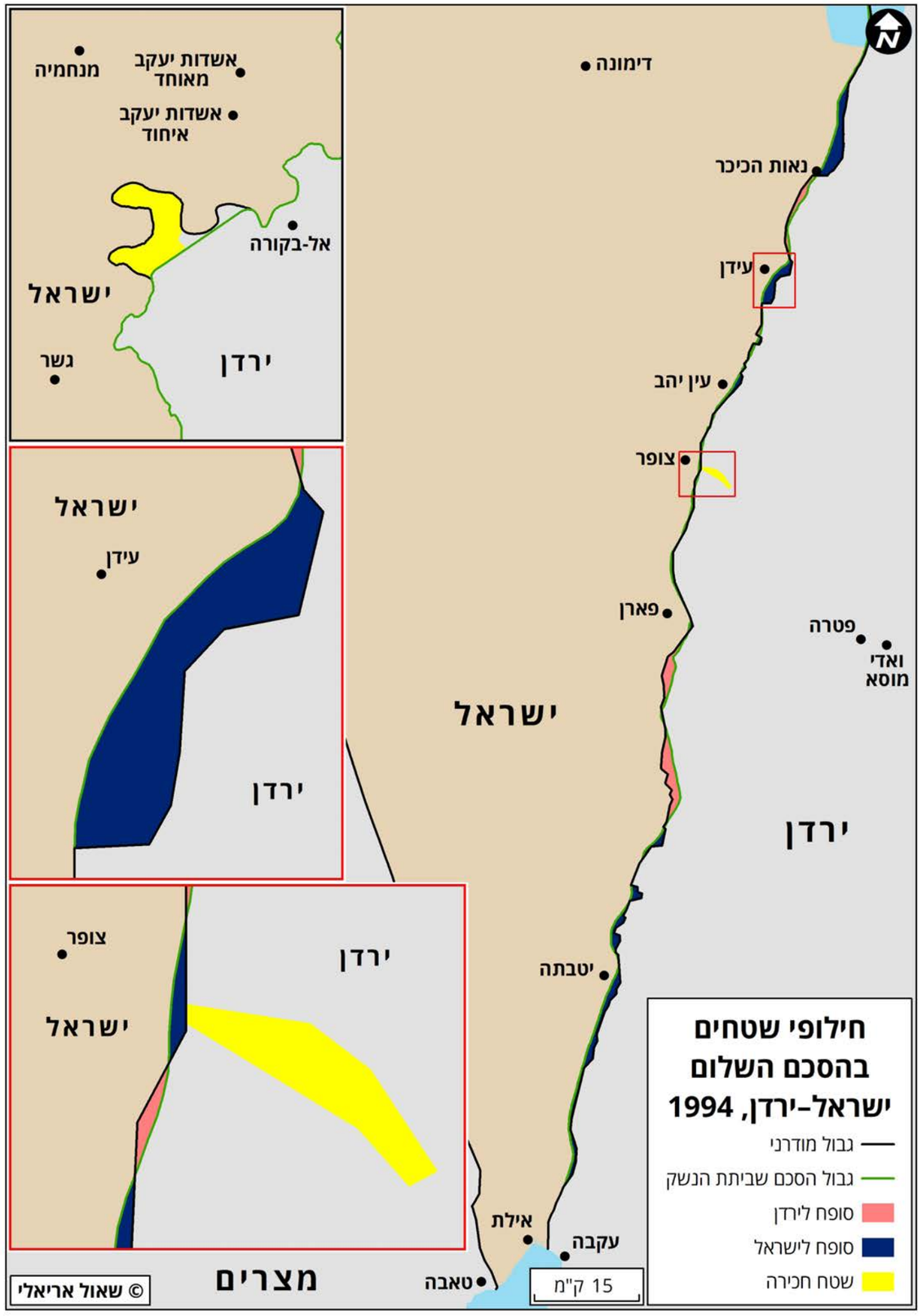

הסכם אוסלו: הצהרת העקרונות והסכמי הביניים

1999–1993

ב-13 בספטמבר 1993 חתמו ישראל ואש"ף בוושינגטון הבירה על "הצהרת העקרונות לכינון מימשל עצמי פלסטיני". במסגרת זו, לאחר משא-ומתן שהתחיל ב-13 באוקטובר, נחתם בקהיר הסכם ביניים ראשון ב-4 במאי 1994, להעברת עזה ויריחו לסמכות הרשות הפלסטינית, בין ראש ממשלת ישראל, יצחק רבין, ויושב-ראש אש"ף, יאסר ערפאת, במעמד ארצות-הברית, רוסיה ומצרים כעדות.

הסכם ביניים שני נחתם בין ישראל לאש"ף ב-28 בספטמבר 1995 בוושינגטון. ההסכם קבע שלוש קטגוריות של אזורים בגדה המערבית: אזור A, הכולל את כל ערי הגדה למעט חברון, יועבר לשליטה אזרחית וביטחונית של הרשות הפלסטינית; אזור B, הכולל כפרים ויישובים קטנים יותר, יועבר לשליטה אזרחית פלסטינית אך לישראל תישאר שליטה ביטחונית גוברת; ואזור C, שטח שנותרו בו עשרות כפרים קטנים פלסטינים, יישאר בשליטה אזרחית חלקית וביטחונית ישראלית. היישובים היהודיים ומיתקני הצבא בגדה יקבלו מעמד מיוחד בתוך שטח C. בהסכם נקבע כי לפני הבחירות למועצה הפלסטינית, ישראל תקיים היערכות של כוחותיה הצבאיים בהתאם למפה המצורפת. לאחר כינון המועצה הפלסטינית תקיים ישראל שלוש היערכויות נוספות של כוחות צבאיים ישראלים בהתאם להצהרת העקרונות, לאתרים צבאיים מוגדרים, בשלושה שלבים שיבוצעו במירווחי זמן של 6 חודשים ויושלמו תוך 18 חודשים מיום כינון המועצה.

ב-15 בינואר 1997, לאחר משא-ומתן שנמשך כחודשיים, נחתם "פרוטוקול חברון" כהסכם נלווה להסכם הביניים. ההסכם, שנערך בין ממשלת נתניהו ואש"ף, הגדיר את הפריסה מחדש של צה"ל בעיר חברון. חברון חולקה לשני אזורים: H1, שבו יש לרשות הפלסטינית מעמד דומה לזה שבשטחי A, ו-H2, אזור שבו ישראל תשמור בידה את כל הסמכויות ואת האחריות לביטחון פנים ולסדר ציבורי. בנוסף, ישראל תמשיך לשאת באחריות לביטחון הכולל של ישראלים.

ב-23 באוקטובר 1998, בלחץ הנשיא אמריקאי קלינטון ומימשלו, נחתם במרילנד "מיזכר וי" על-ידי ראש הממשלה נתניהו, יו"ר אש"ף ערפאת והנשיא קלינטון, בנוכחות המלך חוסיין מירדן. לאחר קיום ישיבות של משלחות מישראל, אש"ף וארה"ב בנושא ההיערכויות הנוספות, התחייבה ישראל להעביר 13 אחוזים משטח C לידי הרשות הפלסטינית: 12 אחוזים למעמד שטח B ואחוז אחד נוסף למעמד שטח A. הפלסטינים התחייבו כי 3 אחוזים מהם (שטחים באזור מדבר יהודה ממזרח לתקוע) יוגדרו כשמורות טבע.

ב"מיזכר שארם", שנחתם ב-4 בספטמבר 1999 בין ראש הממשלה ברק ויו"ר אש"ף ערפאת, בנוכחות מזכירת המדינה האמריקאית מַדְלֶן אוֹלְבְּרַייט, המלך הירדני עבדאללה השני ונשיא מצרים מוּבַּארַק, נקבע כי ייעשה מאמץ נחוש לסכם הסכם מסגרת על הסדר הקבע עד 13 בפברואר 2000, וכי הסדר סופי ומלא יושג עד 13 בספטמבר 2000. בהמשך, המיזכר התייחס ליישום "מיזכר וי" ביחס להיערכויות הנוספות, הראשונה והשנייה, וקבע לוח זמנים להעברת שטחים משטח C ומשטח B ל-A. בסופן של כל "ההיערכויות הנוספות" שישראל התחייבה להן במסגרת הסכם הביניים, שטחי A ו-B משתרעים כיום על פני 40 אחוזים בלבד משטח הגדה המערבית. מעמדה של רצועת עזה מאז הנסיגה ב-2005 כשטח A.

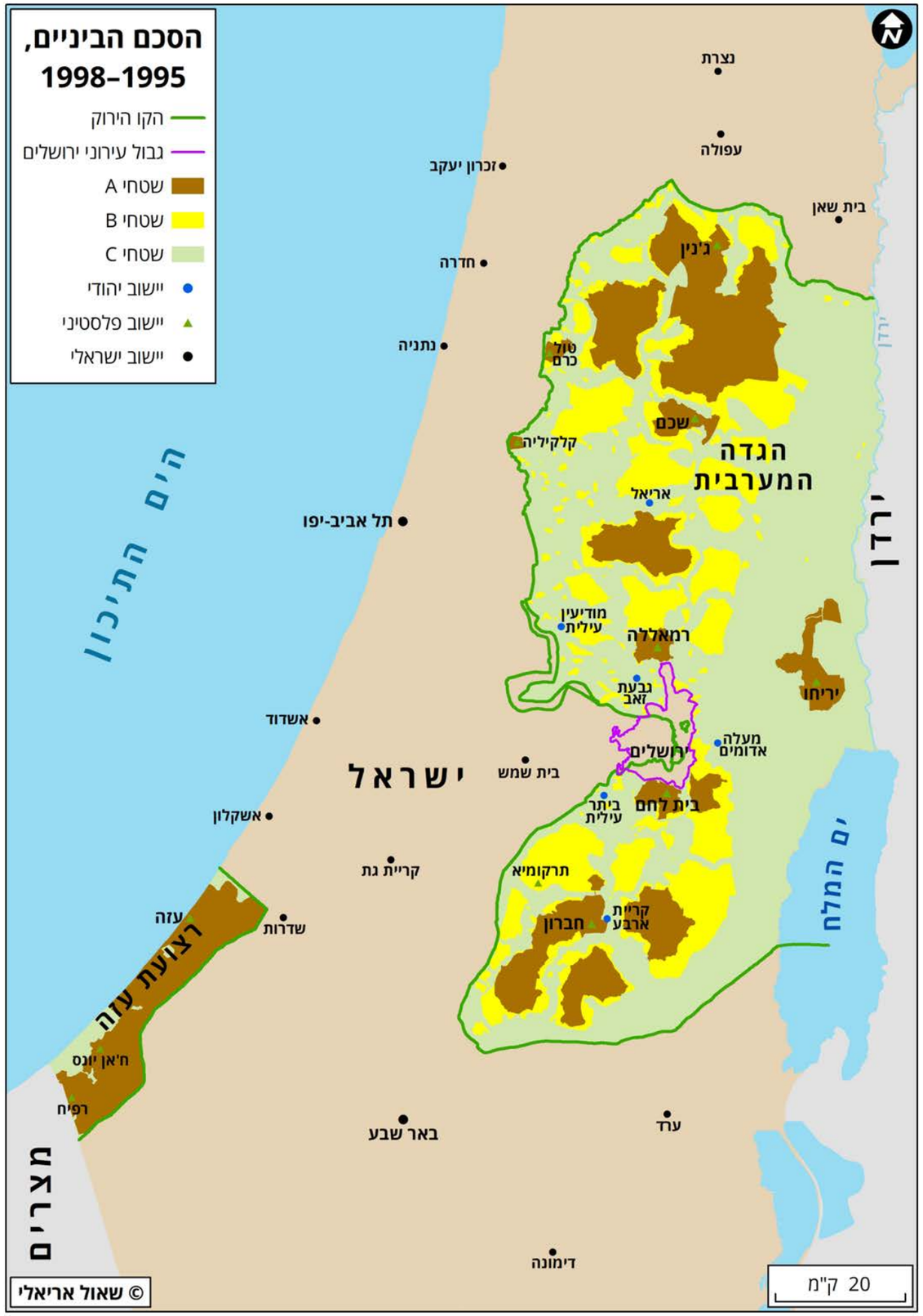

גבול ישראל-לבנון

2000–1923

ראשיתו של הגבול בין ארץ ישראל לסוריה וללבנון בהסכם סֶייקס-פִּיקוֹ בין צרפת ובריטניה שנחתם ב-16 במאי 1916. הגבול נמתח בקו הקצר בין הים התיכון מצפון לעכו ועד לחוף הצפוני של הכינרת. לאחר מלחמת העולם הראשונה, בנובמבר 1919, נקבע קו צפוני יותר, "קו דוֹביל", לשטח שתחת השלטון הצבאי הבריטי. הקו נמתח מחוף הים התיכון באזור שמצפון לנהריה של היום, על רכס ראש הנקרה, ועד לחוף הדרומי של ימת החולה. בשלב הבא נחתם בפריז, ב-23 בדצמבר 1920, הסכם בין בריטניה לצרפת שקבע כי מצפון-מזרח לסאסא הקו יעלה צפונה כדי לכלול בשטחה של פלשתינה את כל נהר הירדן ואת מטולה.

במהלך סימונו של הגבול נמצא כי הוא חוצה את אדמותיהם של כפרים הסמוכים לו. לפיכך הוסכם בין נציגי הצדדים, הבריטי ניוקוֹמב והצרפתי פוֹלֶה, על חילופי שטחים בהתאם לתיחום הבעלות על הקרקעות כפי שהוצג על-ידי ראשי הכפרים. היישוב היהודי מטולה נאלץ להשאיר קרקעות רבים בלבנון, משום שבאדמותיו עבר כביש הגישה הישיר, החיוני לצרפתים, בין קונייטרה שבגולן לבין צור שלחוף הים. שטחים אלה, ואדמות של כפרים נוספים, הולידו את ההסדר התיפקודי שנקרא "הסכם השכנות הטובה" בין פלשתינה, סוריה ולבנון, שנחתם בין הנציב הבריטי לנציב הצרפתי ב-2 בפברואר 1926. ההסכם יושם במלואו רק באפריל 1924, עם העברת 192 קמ"ר ובהם 20 כפרים מידי הצרפתים לבריטים. ההסכם עצמו אושר על-ידי חבר הלאומים רק ב-1934, ואז הפך לגבול בינלאומי מוכר בין שתי ארצות המנדט.

במהלך מלחמת העצמאות, במבצע "חירם" שנערך בין 29 ל-31 באוקטובר, השתלט צה"ל על הגליל העליון עד גבול לבנון, ואף על רצועה בתוך שטח לבנון ובה ארבעה-עשר כפרים; ב-23 במרס נחתם הסכם שביתת הנשק עם לבנון, ושתי המדינות הסכימו כי הגבול הבינלאומי ישמש כקו שביתת הנשק, וכי עם חתימת ההסכם תיסוג ישראל מתחום לבנון.

בשנת 1978 החליטה הממשלה על יציאה ל"מבצע ליטני", לאחר אירוע "אוטובוס הדמים", שתוכנן והופעל מאזורים שבשליטת הפלסטינים בלבנון. צה"ל החזיק בשטח שכבש במבצע ליטני במשך כשלושה חודשים, אבל המשיך גם אחר-כך לקיים אחיזה צבאית בדרום לבנון באמצעות צבא דרום לבנון (צד"ל).

בתחילת יוני 1982 נפתחה מלחמת לבנון הראשונה (תחת השם "מבצע שלום הגליל"). המלחמה התחילה בהשתלטות של צה"ל על חלקה הדרומי של לבנון, ובשיאה כבש צה"ל את ביירות. הוא התחיל לסגת בהדרגה מספטמבר 1983, ובשנת 1985 נסוג מחלק ניכר של השטח שכבש, אבל המשיך להחזיק ב"רצועת ביטחון" בדרום לבנון. רק ב-24 במאי 2000, בעת כהונתו של אהוד ברק כראש הממשלה, הוציא צה"ל סופית את כוחותיו מלבנון. האו"ם, בשיתוף עם מדינת ישראל, קבע את "קו נסיגת כוחות צה"ל" וסימן אותו בחביות בצבע תכלת (הצבע של דגל האו"ם), והקו ידוע היום כ"הקו הכחול". אחרי הנסיגה, קטעי הגדר שבתוך לבנון פורקו, והיום הגדר סוטה מן "הקו הכחול" לתוך שטחי ישראל, אך ליד משגב עם וליד הכפר ע'ג'ר, הגדר חודרת לשטח לבנון. דבר זה יצר את "המובלעות". נכון לשנת 2020, ישנן עדיין 14 נקודות שבהן הגבול שנוי במחלוקת בשטחים יחסית קטנים מאוד.

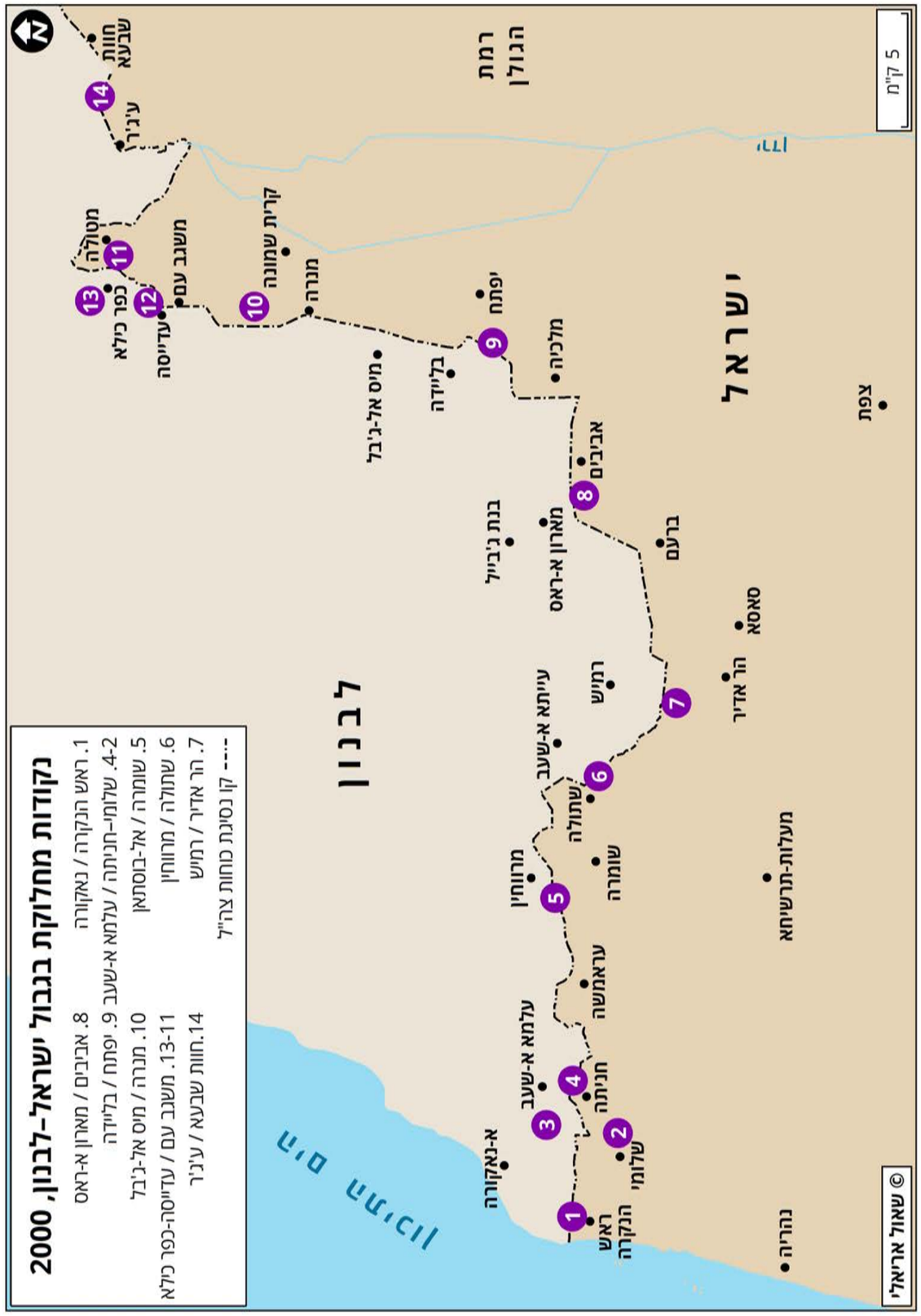

ועידת קמפ דייוויד

11–25 ביולי 2000

ועידת קמפ דייוויד לשלום במזרח התיכון נערכה בין 11–25 ביולי 2000 בקמפ דייוויד שבמרילנד, בראשות נשיא ארצות-הברית ביל קלינטון, ראש ממשלת ישראל אהוד ברק, ויושב-ראש אש"ף יאסר ערפאת. ארבע סוגיות מרכזיות נדונו בה.

טריטוריה: הפער בין הצדדים בסוגיה הטריטוריאלית היה עצום. ברק דחה את העיקרון של קווי 1967 כבסיס לפתרון. השר שלמה בן עמי הציע לברק לתת בידי האמריקאים "פיקדון" בנושא קווי 1967, ברוח הפיקדון של יצחק רבין על רמת הגולן, אבל ברק התנגד לזה. ראש הזירה הפלסטינית בחטיבת המחקר באמ"ן העביר למקבלי ההחלטות תמונה מלאה של העמדה הפלסטינית, ועל-פיה "מתכוונים ערפאת וההנהגה הפלסטינית למצות את התהליך המדיני, במטרה להגיע לפתרון של שתי מדינות על-פי העמדה המדינית הפלסטינית הקבועה והמוכרת שהתקבלה באש"ף ב-1988: מדינה בגבולות 1967, כולל ירושלים הערבית, על בסיס החלטות האו"ם 242 ו-338". אמ"ן הדגיש אז כי "נושא הטריטוריה הוא הסוגיה המהותית בעיני הפלסטינים ואילו זכות השיבה מהווה קלף מיקוח חשוב מול ישראל" .

הצעת הפתיחה הישראלית שהונחה על שולחן הדיונים בקמפ דייוויד כללה סיפוח של 13 אחוזים ועוד החזקת אזור בגודל של כ-10 אחוזים למשך מספר רב של שנים, כלומר מדינה פלסטינית על כ-77 אחוזים משטח הגדה המערבית ורוב השטח של רצועת עזה. לפני שהצוותים התיישבו לדון על הנושא הטריטוריאלי הנחה ברק את אנשיו: "אין חילופי שטחים". ב-16 ביולי התכנסה המשלחת הפלסטינית לקמפ דייוויד להתייעצות פנימית, לדון בשטח הגדה המערבית שיישאר תחת שלטון ישראלי. אבו עַלָא הציע 1.5 אחוזים, וחזר על מה שהציע בפגישה עם קלינטון בוועדת המשנה לענייני שטחים, גבולות וביטחון. יאסר עבד רַבּוֹ הציע שטח של 2.5 אחוזים ונתמך על-ידי חסן עֲסְפּוּר. נַבִּיל שַׁעַת' הציע 3 אחוזים. ערפאת לא קיבל אף אחת מההצעות, ונראה כי הבטיח לקלינטון יותר.

ארבעה ימים לפני תום הוועידה הציג הצוות הישראלי בפני הפלסטינים מפה, ולפיה השטח שיימסר מייד לפלסטינים יגיע ל-77.2 אחוזים; לאחר מספר שנים יימסר שטח נוסף של 8.8 אחוזים, כך שהסיפוח הישראלי יקיף 13.3 אחוזים, וכמה עשיריות האחוז עוד נותרו שנויים במחלוקת. ברק עצמו אמר בראיון עיתונאי שבקמפ דייוויד הוא הסכים להעביר לפלסטינים 90–91 אחוזים משטחי הגדה המערבית ובתמורה לחילופי שטחים של אחוז אחד מתוך הקו הירוק, וכן שמעולם לא הסכים למסור את בקעת הירדן. יחד עם זאת, הצעתו הרשמית האחרונה של ברק לנשיא קלינטון הייתה מדינה פלסטינית על 89 אחוזים מהשטח, עם מעבר עילי שיחבר בין הרצועה לבין הגדה המערבית. דני יתום, בספרו **שותף סוד**, כותב כי ההצעה של ברק לערפאת באמצעות הנשיא קלינטון הייתה: "שטח של לא פחות מ-11 אחוזים, שבו גרים 80 אחוזים מהמתנחלים, יסופח לישראל [כלומר, בריבונות ישראל יישארו 156 אלף ישראלים החיים ב-71 התנחלויות, מתוך 190 אלף שחיו באותה שנה במחוז יהודה ושומרון ב-126 התנחלויות], בנוסף לא נעביר שטח ריבוני ישראלי [בחילופי שטחים] לפלסטינים [...] למשך שנים ספורות ישראל תשלוט על כרבע מבקעת הירדן, כדי להבטיח שליטה במעברים בין ירדן לפלסטין". העמדה הזאת הייתה רחוקה מאוד מהעמדה הפלסטינית, שהסכימה להשאיר 2.4 אחוזים בלבד בריבונות ישראל והתעקשה על חילופי שטחים ביחס 1:1

ביטחון: כאמור, ישראל דרשה להמשיך לשלוט מספר שנים על כרבע מבקעת הירדן, ותבעה כי המדינה הפלסטינית תהיה מפורזת. הפלסטינים המשיכו להתנגד לכל סיפוח של חלק מבקעת הירדן בשל צורכי ביטחון, וניהלו משא-ומתן על משך הזמן של הנוכחות הישראלית הצבאית הזמנית. הצדדים הסכימו על הצבת תחנות התרעה ישראליות בגב ההר; הפלסטינים ביקשו כי תהיה במקום נוכחות של נציג אמריקאי או אחר, וכן של קציני קישור פלסטינים. הצדדים הסכימו כי תהיה בקרה אווירית אחת. הסמכויות והאחריות בתחום הביטחון במרחב האווירי יישארו בידי ישראל, ואלה יגברו בכל מקרה על הסמכויות האזרחיות. הפלסטינים הדגישו כי הם דורשים שבשום דרך לא ייפגעו הטיסות המסחריות שלהן, וכי שדה התעופה שלהם ימשיך לפעול. הם קיבלו במהותו את עקרון הפירוז, אבל דרשו כי ההגדרה תהיה ש"המדינה הפלסטינית תהיה מוגבלת בחימושה" ולא "מדינה מפורזת". הצדדים הסכימו על הצבת כוח בינלאומי בבקעת הירדן. הפלסטינים הדגישו כי ברצונם שהכוח יהיה אמריקאי.

ירושלים: הפיסגה ידעה עליות ומורדות ביחס למידת הגמישות שהפגינה ישראל בהצעתה לפתרון בירושלים. ההצעה הנדיבה ביותר והאחרונה מצד ישראל בקמפ דייוויד ניתנה בפגישה בין ברק לקלינטון. כפי שמעיד דני יתום, ברק הציע לפלסטינים באמצעות קלינטון את הפתרון הבא: "הר הבית יהיה בריבונות ישראלית, עם סוג של משמורת פלסטינית ואישור תפילה ליהודים על ההר. בעיר העתיקה ערפאת יקבל ריבונות על הרובע המוסלמי ועל כנסיית הקבר הקדוש. יהיה ניתן להציע לו גם את הרובע הנוצרי, כאשר הריבונות ברובעים היהודי והארמני היא ישראלית. השכונות החיצוניות המוסלמיות יעברו לריבונות פלסטינית, והשכונות הפנימיות המוסלמיות יישארו בריבונות ישראלית ויהיה שם מישטר מיוחד, כשמינהלות השכונות יקבלו סמכויות מוניציפליות מהריבון הישראלי. נבנה פתרונות תחבורתיים שיאפשרו למוסלמים להגיע מהשכונות החיצוניות לתפילות בהר הבית, בלי לעבור בשטח ריבוני ישראלי".

קלינטון ניסה לרַצות עוד יותר את שני הצדדים בכך שהציע "לחלק" את הר הבית באופן אנכי: המיפלס של קודש הקודשים יישאר בריבונות יהודית (שלא תמומש בפועל אבל תמנע חפירות פלסטיניות), והמיפלס העליון של רחבת המסגדים יישאר בריבונות פלסטינית. העמדה הפלסטינית הייתה אחת: השכונות היהודיות במזרח ירושלים יהיו בריבונות ישראל והשכונות הערביות בריבונות פלסטינית, כולל השכונות הקרובות לעיר העתיקה, וכך גם העיר העתיקה עצמה, למַעֵט הרובע היהודי.

פליטים: נציגי אש"ף ביקשו להבחין בין ההכרה בזכות השיבה לבין מימושה בפועל באופן שלא יאיים על הרוב היהודי בישראל. נציגי ישראל שאפו להתעלם לגמרי מזכות השיבה ולהתרכז יותר בהיבטים המעשיים של הפתרון: קליטת הפליטים מחוץ לישראל, בין במדינת פלסטין ובין במקומות מגוריהם הנוכחיים, או מתן פיצויים. שתי ההנהגות הסכימו שכל פתרון ימומש באמצעות מנגנון בינלאומי.

בקמפ דייוויד 2000 לא הייתה כמעט שום התקדמות בסוגיית הפליטים. ישראל שללה כל קליטה של פליטים. הפלסטינים תבעו הכרה ישראלית בזכות השיבה, אבל גם הציעו ליצור מסגרות בינלאומיות לשיקום ולקליטת הפליטים, שיהפכו את השיבה האמיתית לישראל לאופציה זניחה. עד סוף הפיסגה לא נוצרה שום הסכמה בין הצדדים, לא לגבי תיאור הדרך שבה נוצרה הבעיה, לא לגבי הפיצויים, ולא לגבי מספר הפליטים שייקלטו בישראל.

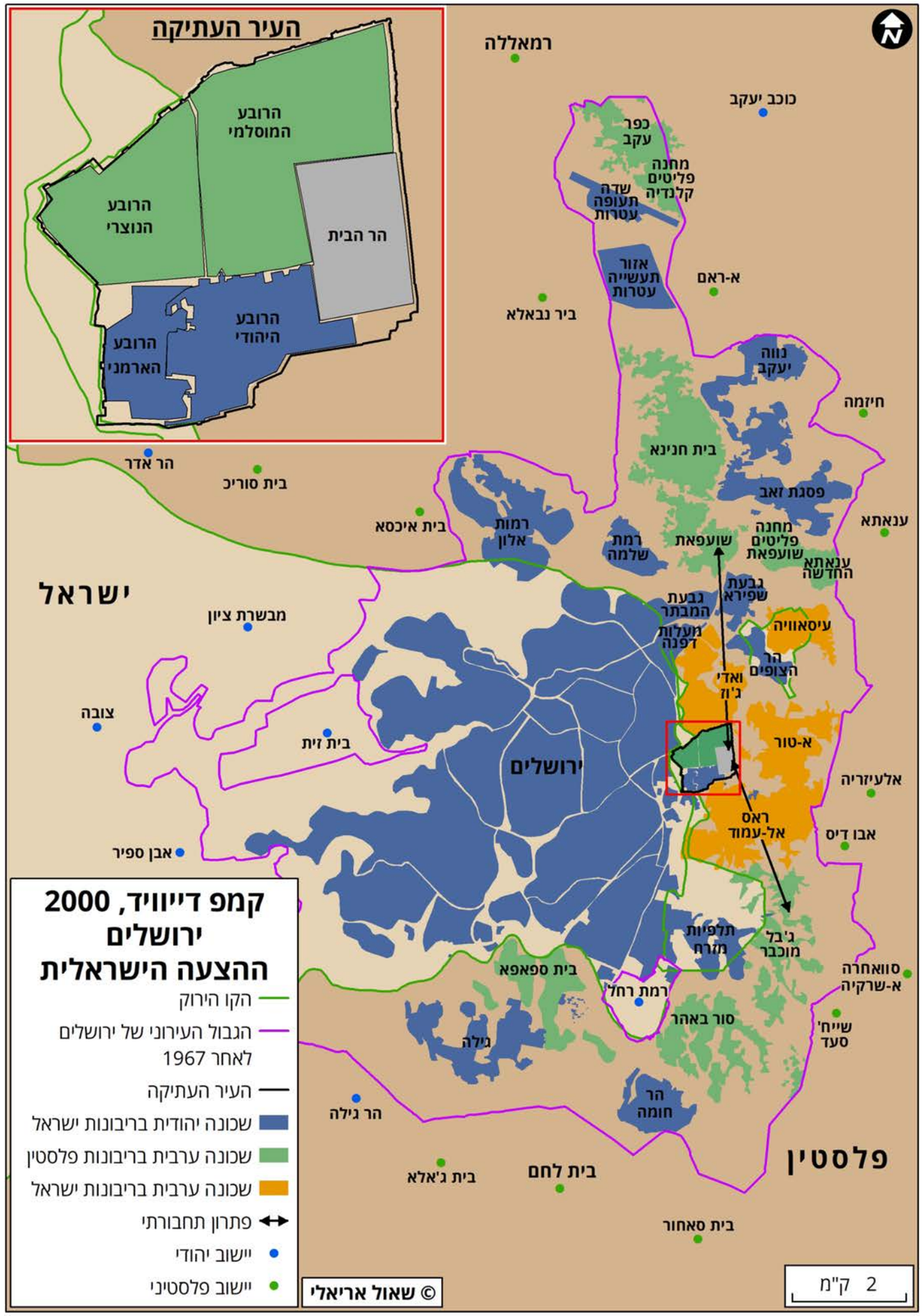

ועידת טאבה

21–27 בינואר 2001

ב-23 דצמבר 2000 זימן הנשיא קלינטון את משלחות ישראל ואש"ף לבית הלבן והציג בפניהם את "תוכנית קלינטון". הפלסטינים הגישו לארצות-הברית מיסמך בן ארבעה עמודים ובו 24 הסתייגויות, שמתוכן עלתה באופן כללי תשובה שלילית. ממשלת ישראל קיבלה את ההצעה עם כמה הסתייגויות. עם העמדות האלה התייצבו הישראלים והפלסטינים בטאבה למשא-ומתן שנפתח ב-21 בינואר 2001. השיחות התנהלו באווירה שהזמן דוחק: הנשיא קלינטון עמד לסיים בתוך שבועות ספורים את כהונתו בבית הלבן, ובישראל עמדו להיערך בחירות לראשות ממשלת ישראל בפברואר 2001 – כל זה על רקע האינתיפאדה השנייה, שהתחילה אז להסלים. הדיונים נערכו שוב סביב ארבע סוגיות הליבה.

גבולות: קלינטון הציע כי "בפתרון הוגן יש להקצות למדינה הפלסטינית 94–97 אחוזים משטח הגדה המערבית". תמורת השטח שיסופח לישראל, יש לפצות את הצד הפלסטיני בחילופי שטחים של 1–3 אחוזים – זאת בנוסף להסדרים טריטוריאליים, כמו למשל מעבר קבוע בין הגדה המערבית לרצועת עזה. הישראלים ניסו להשיג בהצעה הטריטוריאלית שלהם סיפוח של יותר מ-6 אחוזים ושטחים חלופיים לפלסטינים בהיקף של פחות מ-3 אחוזים, ואילו הפלסטינים פעלו במגמה הפוכה – להפחית את היקף הסיפוח הישראלי למינימום, ולהגדיל למקסימום את הפיצוי שיקבלו עד ליחס 1:1.

המפה הישראלית הראשונה שהוצגה לפלסטינים כללה סיפוח של 8 אחוזים מהשטח, שבהם חיו 85 אחוזים מ-363 אלף הישראלים שהתגוררו בגדה המערבית (לא הוצעו שטחים בתמורה). הפלסטינים טענו שהאחוזים האלה גבוהים יותר מהשיעור המקסימלי בהצעתו של קלינטון, 6 אחוזים, ודרשו שהצדדים יעבדו על מפה שתכלול 5 אחוזי סיפוח, כפשרה בין המספר הנמוך לגבוה בתוכנית קלינטון. הצד הישראלי סירב ודבק במפת 8 האחוזים, אבל בסוף המשא-ומתן ניאות להציג בפני הפלסטינים מפה של 6 אחוזים. המשלחת הישראלית סירבה להציע פיצוי טריטוריאלי ביחס של 1:1. הפלסטינים היו אמורים להסתפק בתמורות ישראליות כמו שימוש בנמל אשדוד ופתיחת מסדרון לפלסטינים בין עזה לגדה בריבונות ישראל. השטח שהפלסטינים הציגו במפה לסיפוח ישראלי גדל לכדי 3.1 אחוזים, ובהשוואה למפה הישראלית היא לא כללה את מעלה אדומים, גבעת זאב, וכמה יישובים קטנים יותר.

ביטחון: ישראל ביקשה לשמור על פעילותן של חמש עמדות חירום בשטח הפלסטיני; הפלסטינים הסכימו לשתי עמדות לכל היותר, שיופעלו בידי הכוח הבינלאומי וייקבע מועד לפירוקן. הפלסטינים סירבו לפריסת כוחות ישראליים בשטחם בעיתות חירום, אבל היה מוכנים לשקול דרכים שבהן יוכל כוח בינלאומי לשמש בתפקיד הזה, כחלק מן המאמצים לשיתוף פעולה ביטחוני אזורי. ישראל תבעה להפעיל שלוש תחנות התרעה מוקדמת בשטח הפלסטיני; הפלסטינים הסכימו להמשך פעילותן של תחנות ההתרעה המוקדמת בכמה תנאים. ישראל הסכימה שלמדינה הפלסטינית תהיה ריבונות על המרחב האלקטרומגנטי, אבל ביקשה לקבל את השליטה עליו לצורכי ביטחון; הפלסטינים דרשו ריבונות מלאה על המרחב האלקטרומגנטי, אבל הסכימו להיענות לצרכים ישראליים סבירים במסגרת שיתוף פעולה בהתאם לכללים ותקנות בינלאומיות. שני הצדדים הכירו בריבונות המדינה הפלסטינית על המרחב האווירי שלה; ישראל הסכימה לכבד את כל זכויות התעופה האזרחיות הפלסטיניות על-פי תקנות בינלאומיות, אבל שאפה למערכת שליטה אווירית מאוחדת תחת שליטה ישראלית כוללת, וכן ביקשה גישה למרחב האווירי הפלסטיני לצרכים מבצעיים ולאימונים צבאיים; הפלסטינים רצו לבדוק מודלים לשיתוף פעולה ותיאום בתחום התעופה האזרחית, אבל לא הסכימו לתת לישראל את השליטה הכוללת במרחב האווירי.

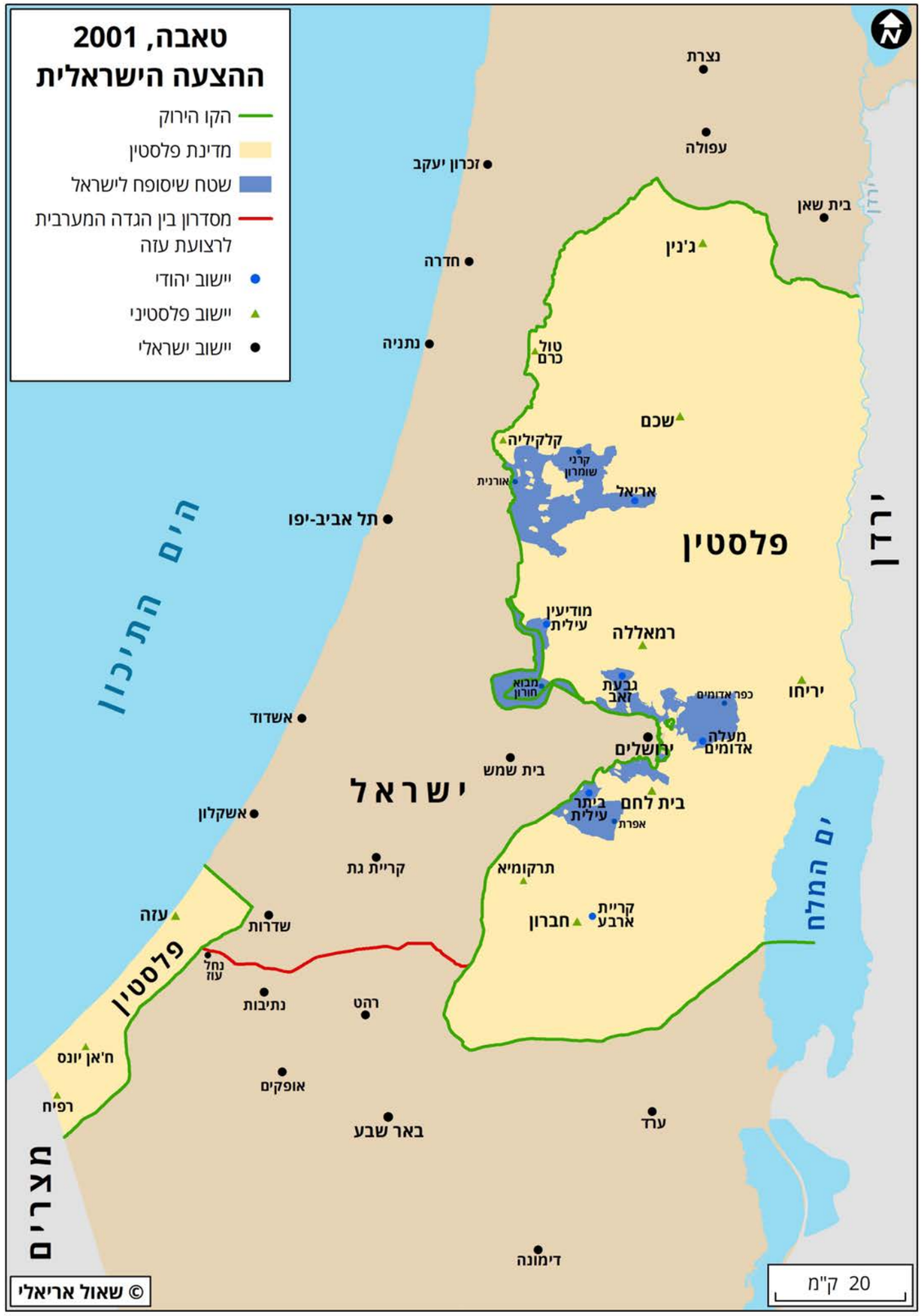

ירושלים: הנשיא קלינטון הציע כי בחלוקת העיר "השטחים הערביים הם פלסטיניים והשטחים היהודיים הם ישראליים. עיקרון זה יחול גם על העיר העתיקה". ביחס להר הבית הציע הנשיא: "בנוגע לאל-חראם א-שריף/הר הבית, אני מאמין שהפערים אינם נוגעים לניהול המעשי אלא להיבטים הסמליים של הריבונות ולַדרך שתימצא כדי להבטיח את כיבוד האמונות הדתיות של שני הצדדים". המשלחת הפלסטינית, שכללה את יאסר עבד רַבּוֹ, סַאיב ערִיקאת, חסן עֲסְפּוּר ואבּוּ עַלָא, הסכימה לריבונות ישראלית על השכונות היהודיות במזרח ירושלים, למַעֵט הר חומה, ובתנאי שלא תיפגע הרציפות הפלסטינית. את הר הבית דרשו לריבונות פלסטינית. הם דחו את רעיון המישטר המיוחד באגן ההיסטורי, ודיברו על חלוקת העיר במתכונת של 1.5 רבעים לישראל – היהודי ומחצית הארמני – והשאר לפלסטין. המשלחת הישראלית בראשות שר החוץ שלמה בן עמי הציגה מפות המשאירות את השכונות היהודיות במזרח העיר בריבונות ישראל. לפי הצעת ישראל, באגן ההיסטורי יתקיים מישטר מיוחד, שמשמעו שמירת הסטטוס קוו הדתי-ניהולי באתרים הקדושים, ומתחתיו ובמסגרתו תחולק הריבונות הפונקציונלית בעיר העתיקה על-פי הרבעים: הרובע הארמני והיהודי לישראל והמוסלמי והנוצרי לפלסטין.

פליטים: בהצעת קלינטון נאמר כי ישראל תכיר בסבל הנפשי והחומרי של הפליטים כתוצאה ממלחמת 1948 ובצורך לסייע לקהילה הבינלאומית לטפל בבעיה. לפליטים יוענקו חמש אפשרויות קליטה: במדינה הפלסטינית; בשטחים שישראל תעביר במסגרת חילופי השטחים; במדינות שבהן הם חיים כיום; במדינות שלישיות המוכנות לקלוט אותם; ובישראל – על-פי אישור פרטני שלה. שני הצדדים יקבעו כי זהו מימוש החלטת עצרת האו"ם 194. יובהר כי זכות השיבה של הפליטים לא תוכל להתממש באופן חופשי בישראל, וייאמר כי לפלסטינים יש זכות שיבה לפלשתינה ההיסטורית או ל"בית הלאומי" שלהם. ההסכם יציין את סוף הסכסוך. את המשא-ומתן על הפליטים בטאבה ניהלו יוסי ביילין ונַבּיל שַעַת'. לאור הפער בנָרָטיבים לגבי האחריות ליצירת בעיית הפליטים ולגבי זכות השיבה, הוסכם שכל צד ייתן תיאור תמציתי של השתלשלות העניינים כפי שהדברים נראים בעיניו, ופרשנות נפרדת להחלטה 194, תוך הסכמה שמימוש ההחלטה יהיה כפוף להצעת קלינטון. כן נדונו הדרכים למימוש ההחלטה. ישראל תמשיך באיחוד משפחות במקרים הומניטריים מיוחדים. הצדדים נגעו בעקרונות לפיצויים שייתרמו על-ידי מדינות העולם ויינתנו גם למדינות שהפליטים נקלטו בהן. דובר גם על הקֶשר לפיצויים ליהודי ערב על רכושם. הוסכם כי אונר"א תיסגר תוך חמש שנים.

שיחות טאבה הסתיימו גם הן ללא הסכם. עם בחירתו של אריאל שרון לראשות ממשלת ישראל בפברואר 2001 וכניסתו של הנשיא ג'ורג בּוּש (הבן) לבית הלבן, ישראל וארצות-הברית הצהירו כי הבנות קמפ דייוויד, הצעת הנשיא קלינטון ודיוני טאבה אינם מחייבים את המימשלים בישראל ובארצות-הברית. אש"ף, לעומת זאת, תבע להמשיך את המשא-ומתן מן הנקודה שבו הופסק בטאבה.

יוזמת ז'נבה

13 באוקטובר 2003

יוזמת ז'נבה נולדה עם הפסקת שיחות השלום בטאבה ב-2001. בהובלת שר המשפטים לשעבר יוסי ביילין ומזכ"ל הוועד הפועל של אש"ף יאסר עבד רַבּוֹ, שהשתתפו במשא-ומתן הרשמי, המשיכו להתקיים שיחות במסלול לא רשמי כדי לבדוק אם ניתן להגיע להסכם. השיחות שהובילו ליוזמת ז'נבה (או "הבנות ז'נבה") התנהלו בין צוותים של אנשי מקצוע, שחלקם היו שותפים לסבבים השונים של המשאים-ומתנים הרשמיים בין ישראל לאש"ף, ואליהם הצטרפו אישי ציבור בולטים משני הצדדים, ובהם שרים, חברי פרלמנט, בכירי מערכת הביטחון לשעבר, ראשי ערים, אקדמאים ואנשי ורוח. אחרי שנתיים של דיונים הגיעו הצדדים למודל מוסכם של שתי מדינות עם הכרה הדדית, המציג פתרונות מפורטים לכל סוגיות הליבה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. המודל כולל הסכמה על סוף הסכסוך וקץ התביעות. ואלה עיקרי ההבנות.

גבולות: חילופי שטחים של 124 קמ"ר, שבמסגרתם ישראל תשמור בריבונותה 71 אחוזים מתוך 398 אלף הישראלים שהתגוררו מעבר לקו הירוק. ישראלים יוכלו להשתמש באופן חופשי, ובהתאם להסדרים מיוחדים, בכבישים חשובים כגון כביש 443, כביש 1 (מזרח) וכביש 90 (כביש הבקעה).

ביטחון: המדינה הפלסטינית תהיה מפורזת מצבא ומנשק ותכלול כוח שיטור בלבד. ההסכם מפרט שורה של סידורים ביטחוניים נרחבים לישראל ובהם: שימוש במרחב האווירי מעל המדינה הפלסטינית; שתי תחנות התרעה בשטחי המדינה הפלסטינית; נוכחות של גדוד צה"ל בשטחי המדינה הפלסטינית לתקופה ממושכת לאחר החתימה על ההסכם; ועוד. הפלסטינים מתחייבים למאבק כולל ובלתי-פוסק בטרור ובאלימות ויפעלו למגר את ההסתה. הפלסטינים מתחייבים להימנע מלהצטרף, לסייע, לקדם, או לשתף פעולה עם כל קואליציה או ברית שמטרותיה עוינות את ישראל.

ירושלים: כל השכונות הישראליות במזרח ירושלים (למעט הר חומה) יהפכו לחלק בלתי-נפרד ממדינת ישראל. היישובים הישראלים הסמוכים לירושלים שנמצאים היום מעבר לקו הירוק (מעלה אדומים, גבעת זאב וגוש עציון) יסופחו לישראל גם הם. כ-220 אלף אזרחי מזרח ירושלים יהפכו לאזרחי פלסטין ויאבדו את מעמד תושב הקבע של ישראל. הכותל המערבי, הרובע היהודי וחצי מהרובע הארמני (בו מתגוררים יהודים) יהיו בריבונות ישראלית מלאה, ובית העלמין בהר הזיתים יהיה בניהולה. העיר העתיקה תהיה פתוחה לתנועה פנימית לכל הבאים בשעריה. מובטחת גישה חופשית של ישראלים להר הבית.

פליטים: הפתרון מתבסס על מעבר למדינה הפלסטינית ופיצוי כספי. לכל פליט יהיו כמה אפשרויות: מגורים במדינה הפלסטינית; התאזרחות במקום מגוריו הנוכחי; מַעבר לאחת ממדינות שלישיות שיסכימו לקלוט פליטים. קליטת מספר סמלי של פליטים בישראל תיעשה תוך חישוב ממוצע הפליטים שייקלטו במדינות האחרות ותתבצע רק מתוך החלטה ריבונית של ישראל לגבי כל פליט.

המודל הושק בטקס חגיגי בז'נבה ב-1 בדצמבר 2003 ועורר תשומת לב רבה בישראל ובעולם. לראשונה הצליחו ישראלים ופלסטינים בכירים להוכיח שהסכם הוא אפשרי. במהלך השנים המשיכו צוותים מקצועיים משני הצדדים לעבוד ולפתח את מודל היוזמה, ובשנת 2009 פורסם ספר הנספחים המלא ליוזמת ז'נבה, הכולל מעל 400 עמודים המפרטים את פתרונות ההסכם ומציגים מודלים ומפות מדויקות.

מרחב התפר ומכשול הביטחון

2007–2002

ההסלמה של אירועי הטרור בשנים 2000–2001 (האינתיפאדה השנייה) הניעה את ממשלת ישראל בראשות אריאל שרון להיערכות ביטחונית חדשה. אחת ההחלטות שנועדו לטפל בבעיית העימות האלים הייתה הקמה של מכשול ביטחון – חיץ פיזי מפריד שיצמצם חדירה או כניסה לא-מורשית של פלסטינים לישראל לביצוע פעולות איבה ועוינות נגד ישראל. ההחלטות הקשורות בהקמת המכשול התקבלו באופן מדורג, לאורך כמה שנים.

ב-2 ביוני 2001 התקבלה החלטת הממשלה הראשונה ובה אושר לדרגים המקצועיים "להיכנס באופן הדרגתי לסוגיית קו התפר". גלי הטרור, שלא נבלמו גם לאחר מבצע "חומת מגן" באפריל 2002, העצימו מאוד את הלחץ הציבורי להיפרדות ולהקמת גדר. בסקר שערך העיתון **מעריב** ב-21 ביוני 2002 נמצא כי 69 אחוזים מהציבור תומכים בהקמת הגדר, לעומת 25 אחוזים שמתנגדים לה.

ב-23 ביוני 2002 הוצג נושא "מרחב התפר" בפני ממשלת ישראל. הממשלה החליטה "לאשר את ביצוע שלב א של הגדר" על-פי התוואי שהציגה מערכת הביטחון, בגיזרת סאלם–אלקנה וב"עוטף ירושלים" בגיזרה הצפונית והדרומית. בשלב הזה הוחלט "לאשר הקמת גדרות ביטחון ומכשולים למטרת צמצום חדירת טרוריסטים מאזור יהודה ושומרון לפיגועים בישראל". באוגוסט 2002 אושרה סופית התוכנית לתוואי שלב א (100 ק"מ), והוא הורחב בקטע נוסף ממתן לכפר קאסם. בדצמבר 2002 אישרה הממשלה את תוואי שלב ב, מסאלם עד טירת צבי (60 ק"מ).

ב-1 באוקטובר 2003 אישרה הממשלה להמשיך את הקמת המכשול למניעת פיגועי טרור על-פי השלבים והתוואי שהציגה מערכת הביטחון – תוואי שהיה אמור להשאיר בצד הישראלי 17 אחוזים משטח הגדה המערבית. כמו כן, הממשלה קבעה כי "המכשול שיוקם על-פי החלטה זו, כמו קטעיו האחרים 'במרחב התפר', הינו אמצעי בטחון למניעת פיגועי טרור ואינו מבטא גבול מדיני או אחר".

ב-20 בפברואר 2005 אישרה הממשלה את תוואי הגדר שתוכנן מחדש בהתאם לקריטריונים שנקבעו בפסיקת בג"ץ מ-30 ביוני 2004. מרחב התפר הצטמצם לכתשעה אחוזים משטח הגדה המערבית, ובוטלה הכוונה להקים את המכשול המזרחי. ב-30 באפריל 2006 אישר הקבינט שינוי בתוואי מכשול הביטחון בכמה אזורים, שינוי שבא לידי ביטוי בהתאם לתיקוני התוואי במפה שהוצגה בישיבת הממשלה, ומרחב התפר הצטמצם לכשמונה אחוזים משטח הגדה המערבית.

לאורך המכשול מופעלים כמה סוגים של מעברים: מעברי סחורות, מעבר לפלסטינים, מעבר לישראלים. חלק מן המעברים מאפשרים את שלוש הפונקציות או שתיים. בסך-הכל קיימים 17 מעברים, באחריות משרד הביטחון/רשות המעברים היבשתית וצה"ל. בנוסף מופעלים מדי יום עוד כ-32 שערים חקלאיים יומיים, ובהם עוברים פלסטינים בלבד במסגרת "מישטר ההיתרים".

נכון להיום נבנו כ-470 ק"מ של מכשול, ומרחב התפר מקיף כחמישה אחוזים משטח הגדה המערבית. נותרו שלוש פרצות מרכזיות: מעלה אדומים, גוש עציון ודרום מזרח הר חברון. כמו כן לא הושלמו ה"אצבעות" לאריאל ולקדומים. עד 2020 השקיעה ישראל בפרויקט כ-20 מיליארד שקלים.

תוכנית ההתנתקות

15 באוגוסט–11 בספטמבר 2005

ב-18 בדצמבר 2003, בכנס הרצליה, הודיע לראשונה ראש הממשלה, אריאל שרון, על תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון הגדה. ב-14 אפריל 2004 שלח שרון איגרת לנשיא ארצות-הברית, ג'ורג' ו. בוש , ובה הודיע על תוכנית ההתנתקות: "משהגענו למסקנה כי בזמן הנוכחי, אין שותף פלסטיני שעימו ניתן להתקדם בדרכי שלום לקראת הסדר [...] החלטתי ליזום תהליך של התנתקות הדרגתית [...] תוכנית ההתנתקות נועדה לשפר את ביטחון ישראל ולייצב את המצב המדיני והכלכלי [...] אני מצרף לעיונך, את העקרונות המרכזיים של תכנית ההתנתקות [...] במסגרת תוכנית זו מתכוונת מדינת ישראל להעתיק את המיתקנים הצבאיים ואת כל היישובים הישראליים ברצועת עזה, כמו גם מיתקנים צבאיים אחרים ומספר קטן של יישובים בשומרון [...]". במכתב נלווה התחייב שרון לבצע את הצעדים המתבקשים על-פי "מפת הדרכים" שהציג הנשיא בוש ביוני 2002.

ערב יישום תוכנית ההתנתקות נאם שרון ואמר: "הגיע היום. אנחנו מתחילים את הצעד הקשה והכואב מכל – פינוי יישובינו מחבל עזה וצפון השומרון [...] אין זה סוד שגם אני, כמו רבים אחרים, האמנתי וקיוויתי שנוכל להיאחז לעד בנצרים ובכפר דרום. אך המציאות המשתנה בארץ, באזור ובעולם, חייבה אותי להערכה אחרת ולשינוי עמדות". שרון הסביר את החלטתו במילים הבאות: "לא ניתָן להחזיק בעזה לנצח. חיים שם יותר ממיליון פלסטינים, שמכפילים את מספרם מדי דור. הם דחוסים בצפיפות שאין דומה לה במחנות פליטים, בעוני ובמצוקה, בחממות של שנאה גוברת והולכת, ללא אופק של תקווה".

בתוכניתו המקורית לא הסתפק שרון בפינוי 17 היישובים היהודיים ברצועת עזה; הוא התכוון גם לפנות 21 יישובים יהודיים בגדה המערבית, במקביל לבניית מכשול ההפרדה, כדי ליצור רציפות פלסטינית בשטח הגדה. אבל לחצים שונים הכריעו אותו להסתפק בפינוי ארבעה יישובים בלבד בצפון השומרון.

ב-6 ביוני 2004 אישרה ממשלת ישראל את תוכנית ההתנתקות, וב-26 באוקטובר 2004 הכריעה הכנסת ברוב של 67 תומכים לטובת התוכנית. ב-20 בפברואר 2005 אישרה הממשלה את פינוי 21 היישובים היהודיים ברצועת עזה ובצפון השומרון. באוגוסט–ספטמבר 2005 פינתה ישראל ארבעה יישובים יהודיים בצפון השומרון (גנים, כדים, חומש ושא-נור) ואת כל היישובים היהודיים בגוש קטיף (נווה דקלים, מורג, גדיד, גן אור, בדולח, בני עצמון, שליו, פאת שדה, רפיח ים, קטיף, גני טל, נצר חזני, כפר דרום, נצרים, ניסנית, דוגית ואלי סיני). צה"ל נערך מחדש ב-11 בספטמבר מחוץ לרצועת עזה, על תוואי הקו הירוק.

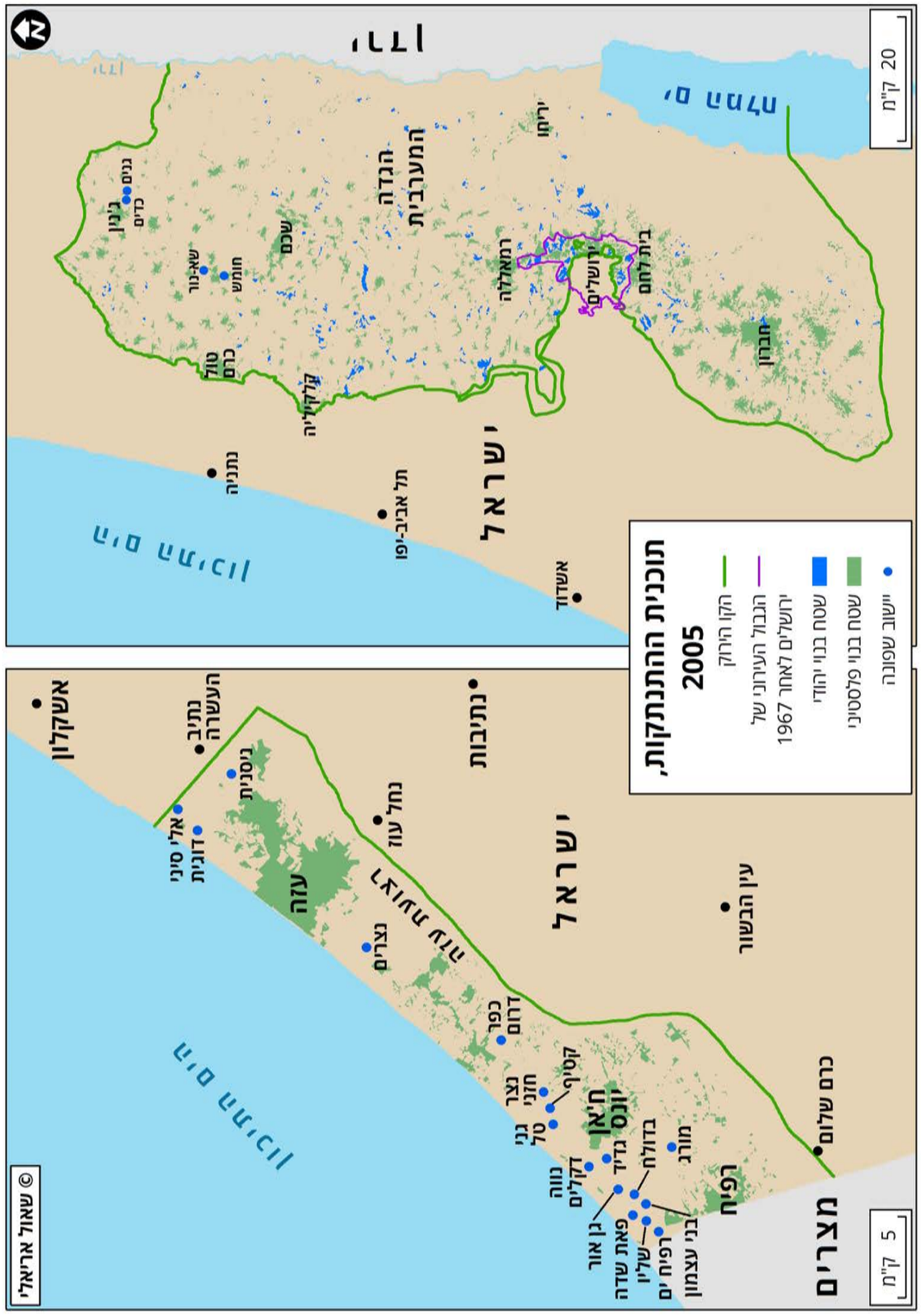

ועידת אנאפוליס

2008–2007

ועידת אנאפוליס נערכה בין התאריכים 27–28 בנובמבר 2007 באקדמיה הימית שבעיר אנאפוליס שבמדינת מרילנד, ארצות-הברית, בהשתתפות נציגי ישראל, אש"ף, הקוורטט – האיחוד האירופי, ארצות-הברית, האו"ם, רוסיה – ונציגים ממרבית מדינות הליגה הערבית. בשונה מהסכמי אוסלו ומוועידת ואי, אך בדומה לוועידת מדריד, ועידת אנאפוליס לא הייתה סיכום של דיונים קודמים, אלא ניסיון לפתוח "דף חלק" במשא-ומתן. מטרת הוועידה הייתה להניע מחדש את תהליך השלום, שקפא מאז 2001, ולסלול את הדרך למשא-ומתן אינטנסיבי לקראת הסכם קבע ישראלי-פלסטיני. בראש המשלחת הישראלית עמדו ראש ממשלת ישראל, אהוד אולמרט, ושרת החוץ ציפי לבני, ובראש המשלחת הפלסטינית עמדו נשיא הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס, בתפקידו כיו"ר אש"ף, וראש ממשלת הרשות הפלסטינית, סלאם פיאד.

בתום הוועידה הוקמה במשרד ראש הממשלה מינהלת המשא-ומתן. בראשה עמד תא"ל (מיל') אודי דקל, ואנשיה מונו בהחלטה משותפת של ראש הממשלה ושרת החוץ. המשא-ומתן התנהל בשלוש רמות ובאופן סימולטני מלמעלה למטה (Top-Down) ומלמטה למעלה (Bottom-Up): (1) דרג המנהיגים, אולמרט ועבאס, שדנו בסוגיות הליבה וגיבשו תפיסה כוללת של התהליך המדיני; (2) דרג מדיני – ראשי צוותי המשא-ומתן, לבני ואבו עַלָא, שדנו בסוגיות הליבה ושימשו ועדת היגוי למשא-ומתן; (3) דרג מקצועי – רמת מַנהלי המשא-ומתן, אודי דקל וסא'אֶב ערִיקאת, שתיאמו את הדיונים וניהלו 12 ועדות מומחים שעסקו בסוגיות המקצועיות. המשא-ומתן התקיים ברציפות במשך שמונה חודשים וכלל כ-300 פגישות ברמות שונות.

גבולות

ביחס לסוגיית הגבול, הדיונים התבססו על רעיון חילופי השטחים בין ישראל לפלסטין, וזאת כדי לענות על המתח הבסיסי בין העמדות העקרוניות של הצדדים בנושא הטריטוריאלי. הצד הפלסטיני נסמך בעמדתו העקרונית על החלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם מ-22 בנובמבר 1967, שהתקבלה כמה חודשים לאחר מלחמת 1967, ועיקרה הסכמי שלום בתמורה לנסיגה ישראלית משטחים שכבשה במלחמה. מבחינת הפלסטינים, השטחים הרלוונטיים היו כל שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, המקיפים כ-22 אחוזים משטח ארץ ישראל המנדטורית. ישראל, מצידה, טענה כי יש להתחשב בגבולות בני הגנה ובעובדות הדמוגרפיות שנוצרו בשטח מאז מלחמת 1967. חילופי השטחים נועדו אפוא, מצד אחד, לשמור על גודלה של מדינה הפלסטינית כגודל השטחים שכבשה ישראל ב-1967, ומצד שני לאפשר את תמיכת הציבור הישראלי בהסכם על-ידי צמצום מספר הישראלים בגדה המערבית שיידרשו להתפנות.

בתום סבבי הדיונים, ב-16 בספטמבר 2008, הציע אולמרט סיפוח לישראל של 6.5 אחוזים (כ-380 קמ"ר) משטח הגדה, ובהם 43 (מתוך 138) יישובים ושכונות, שבהם חיו 84 אחוזים מתוך 486 אלף הישראלים שהתגוררו מעבר לקו הירוק. בתמורה הציע אולמרט למסור לפלסטינים שטחים שהיקפם 5.8 אחוזים מן השטח הזה, בתוספת מסדרון יבשתי בין עזה לגדה המערבית, שאותו חישב כ-0.7 אחוזים בשל איכותו לפלסטינים, למרות שגודלו האמיתי קטן פי עשרה. ישראל דרשה כי המסדרון יישאר בריבונותה. הצידוק לכך נשען על העובדה כי בין הגדה לרצועה לא התקיים קשר יבשתי לפני המלחמה ביוני 1967. עם הצעה כזו, הניח אולמרט כי עבאס יוכל לטעון בפני הציבור שלו כי קיבל חילופי שטחים ביחס 1:1.

בשונה ממה שהוצע בקמפ דייוויד, ובדומה למה שהוצע בטאבה, בקביעת קו הגבול שהציעה ישראל באנאפוליס השיקול הדמוגרפי-פוליטי, המבטיח סיפוח לישראל של מקסימום ישראלים ואפס פלסטינים, גבר על השיקול הביטחוני של גבולות בני הגנה.

באופן רשמי הפלסטינים הציעו חילופי שטחים של עד 1.9 אחוזים משטחי הגדה המערבית, שבהם חיו 63 אחוזים מן הישראלים המתגוררים מעבר לקו הירוק. עם זאת, בכמה הזדמנויות התברר כי הם מוכנים להגיע עד 4 אחוזים, בתנאי שההסכם יאושר במשאל עם פלסטיני. כמו כן, הפלסטינים דחו מראש את הרעיון להשאיר יישובים יהודיים ואזרחים ישראלים בתחומי המדינה הפלסטינית, וכן שללו פינוי של פלסטינים המתגוררים בתחומי הגושים שיצורפו לישראל. שני הצדדים הציגו מפות מפורטות אבל לא השאירו אותן בידי הצד השני (מחמוד עבאס מספר כי לאחר שההצעה הישראלית הוצגה לו על-ידי אהוד אולמרט בביתו בירושלים, ב-16 בספטמבר 2008, סירב האחרון להשאיר בידו את המפה, ולכן נאלץ להעלותה מתוך הזיכרון על גבי מפית נייר).

בטור שהתפרסם ב**ניו יורק טיימס** בספטמבר 2011, אולמרט סיכם את הצעתו וכתב שהפרמטרים לשלום ידועים, והם כלולים בהצעה שהגיש לאבו מאזן בספטמבר 2008. ההצעה כללה, לדבריו, הסדר על בסיס גבולות 4 ביוני 1967, עם חילופי שטחים בהסכמה.

בסוף 2008, עם תחילתו של מבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה נגד החמאס, הופסקו השיחות. ראש הממשלה אולמרט התפטר כדי לעמוד למשפט על האשמה בשחיתות.

ירושלים

במהלך המשא-ומתן בסבב אנאפוליס בשנים 2007–2008 בין ראש הממשלה אהוד אולמרט ויו"ר אש"ף והרשות הפלסטינית מחמוד עבאס, הציג האחרון את העמדות המוכרות מקמפ דייוויד ומטאבה. הוויתורים הפלסטיניים כללו את סיפוח השכונות היהודיות במזרח ירושלים לישראל (למַעט הר חומה שנבנתה אחרי הסכם אוסלו), והשארת הרובע היהודי וחצי מהרובע הארמני, כמו גם הכותל המערבי, בריבונות ישראל. ראש הממשלה הישראלי הציג עמדה הכוללת את כל השכונות היהודיות בריבונות ישראל, והוסיף עליהן את הכפר בית ספאפא שבדרום ירושלים, שנחצה במלחמת העצמאות ואוחד תחת שלטון ישראל לאחר מלחמת ששת הימים. אשר לאגן ההיסטורי, הכולל את העיר העתיקה, הר ציון, עיר דוד שבסילוואן, עמק הקדרון והר הזיתים, הוא הציע ששום צד לא יוותר על תביעתו לריבונות על כל השטח, אבל לתקופה לא מוגדרת יכונן אזור מיוחד תחת ניהול משותף ישראלי-פלסטיני, בחסות בינלאומית של ועדה המורכבת מחמש חברות: ישראל, פלסטין, ארצות-הברית, ירדן וערב הסעודית. כך תיאר זאת מאוחר יותר אהוד אולמרט עצמו: "הצעתי פתרון בירושלים לפיו החלקים היהודיים יהיו בריבונות ישראל והחלקים הערבים בריבונות המדינה הפלסטינית. חשבתי שאפשר למצוא פתרון באגן הקדוש והוא הוגדר במפה מדויקת, לפיה הוא יהיה מנוהל עלידי חמש מדינות שישראל בתוכן כשהוא פתוח לכל הדתות והמאמינים".

ביטחון

אחד העקרונות שהנחו את הנושאים-ונותנים מטעם ישראל בתחום הביטחון היה להימנע מהסדר קבע שיפגע במענה הביטחוני לישראל בהשוואה למצב הנוכחי. לפיכך ביקשה ישראל להבטיח במשא-ומתן שני אינטרסים: המדינה הפלסטינית לא תאפשר צמיחת תשתיות טרור בשטחה ולא תשמש פלטפורמה לתקיפת ישראל אם תיווצר קואליציה נגד ישראל ממזרח בטווח זמן בינוני וארוך; וכן יימנע טרור נגד ישראל שמקורו במדינה הפלסטינית או שיופעל דרכה.

במשא-ומתן נוצר מתח בין ההכרה בצורכי הביטחון של ישראל לבין התביעה הפלסטינית לריבונות מלאה ביבשה, באוויר ובים. ישראל דרשה נוכחות של כוחות צה"ל בבקעת הירדן לאורך זמן; מרחב אווירי ואלקטרומגנטי אחוד בשליטה גוברת של ישראל; בידוק ביטחוני ישראלי על מעברי הגבול החיצוניים של המדינה הפלסטינית; והחזקת שלושה אתרים אסטרטגיים בשטח פלסטין. בניגוד לדעת הגורמים המקצועיים, ראש הממשלה אולמרט היה מוכן לוותר על נוכחות כוחות צה"ל בבקעת הירדן ולהחליף אותם בכוח בינלאומי. כמו כן, ישראל נדרשה לוותר על שליטה בשטחים שממזרח לקו הירוק השולטים על מישור החוף, אזור שמרוכזים בו 73 אחוזים מתושבי מדינת ישראל, ופועלים בו שדות התעופה שלה ו-80 אחוזים מתעשייתה.

דפוס ההסדר המתגבש, שנדרש לענות על הצרכים הישראלים ולמַזער את הפגיעה בריבונות הפלסטינית, כלל כמה מרכיבים מרכזיים: הראשון, פירוז המדינה הפלסטינית מיכולות צבאיות המאיימות על ישראל ואיסור על הזמנה או חנייה של כוח צבאי זר בשטחה. יוגבלו אמצעי הלחימה שבידי כוחות הביטחון הפלסטינים כמו מטוסים, טנקים, תותחים ונשק רקטי, ויוכנו רשימות מוסכמות של הנשק המותר והאסור. המרחב האווירי הפלסטיני ישמש את ישראל לצרכים ביטחוניים, בנוסף לשימוש האזרחי של התעופה

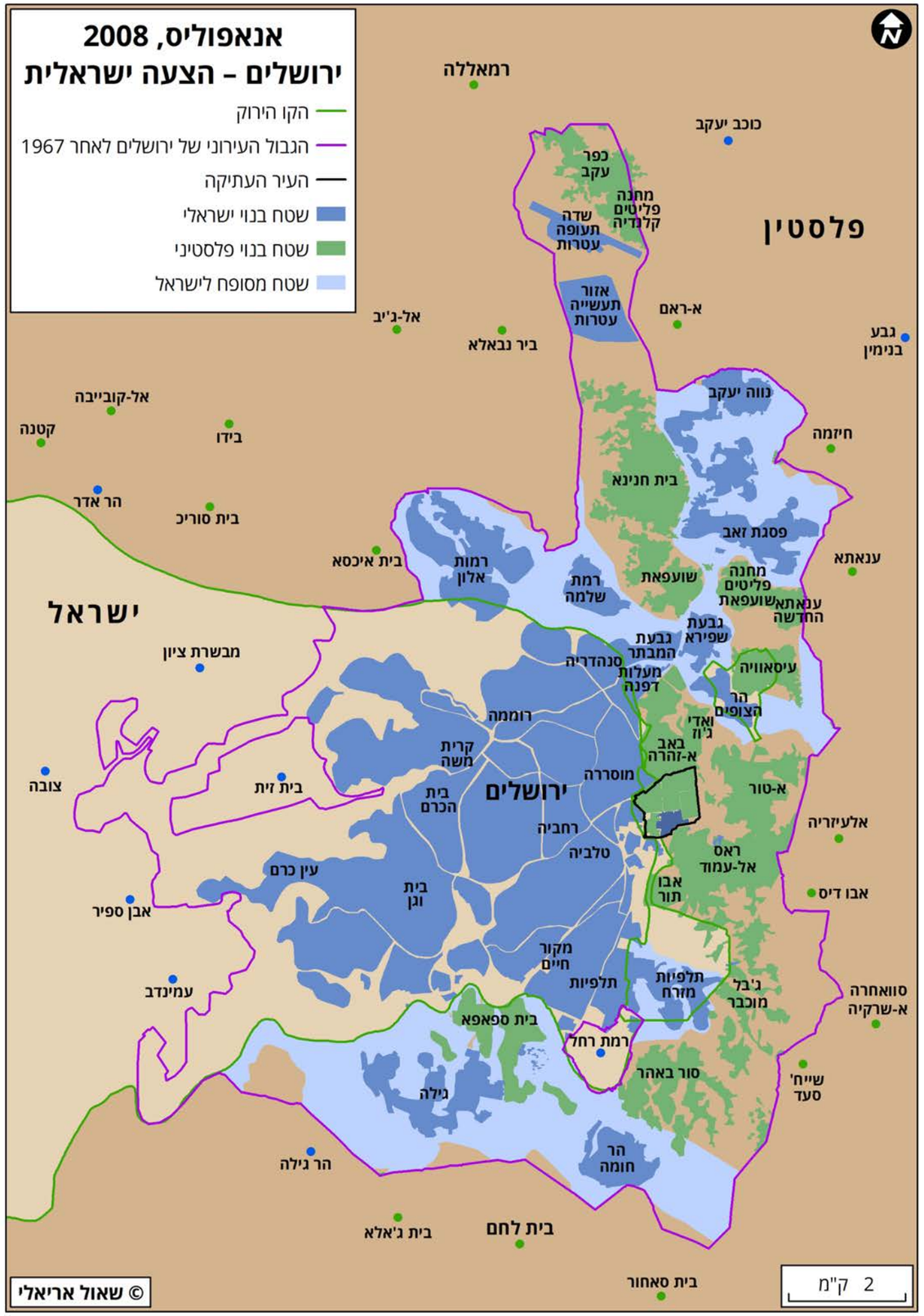

הפלסטינית. השני, הפלסטינים יקימו כוח ביטחון-פנים חזק שיהיה ביכולתו לאכוף חוק וסדר, להילחם בטרור, למנוע תשתיות טרור ולמנוע הברחות נשק והסתננויות. השלישי, יופעלו שני אתרים אסטרטגיים להתרעה מוקדמת, והפלסטינים הסכימו לצוותים אמריקאים ולא ישראליים. הרביעי, כוחות בינלאומיים ייפרסו באזורים רגישים מבחינת הצדדים – בעיקר לאורך הגבולות החיצוניים של המדינה הפלסטינית עם ירדן ומצרים, ובמעברים הבינלאומיים. הפלסטינים ביטאו תחושת איום מצד ישראל, ההרגשה שדרוש כוח שיגן עליהם בעתיד מפלישה ישראלית, אך ישראל סירבה לפריסת כוח בינלאומי כחֵיץ בינה לבין השטח הפלסטיני. משימת הכוחות הבינלאומיים תכלול את הפיקוח על יישום ההסדרים הביטחוניים, ויוקם מנגנון תיאום וקישור שיופעל בין כל הצדדים.

פליטים

סוגיית הפליטים הייתה הטעונה ביותר, לאור הנרטיב הפלסטיני המנציח את האחריות הישראלית הבלעדית, מוסרית ומשפטית, להיווצרות בעיית הפליטים ולהימשכותה. בדיונים בין מחמוד עבאס לאהוד אולמרט התברר הפער העצום בעמדות הצדדים ביחס לתוקף "זכות השיבה" של פליטים פלסטינים לתחומי ישראל ולמספר הפליטים שתקלוט ישראל: אולמרט סירב להכיר בזכות השיבה אך הסכים לקליטת 1,000 פליטים מדי שנה במשך חמש שנים, כמחווה הומניטרית. לעומתו עבאס הודיע שאין בסמכותו לוותר על זכות השיבה הנתונה לכל פליט ונצמד למספרים שעלו בסבבים הקודמים של המשא-ומתן – קליטה בישראל של 10,000 פליטים כל שנה במשך עשר שנים (במהלך המשא-ומתן בוועדת הפליטים הייתה נכונות לרדת למספר של 80 אלף פליטים). עם זאת, כדאי להזכיר את התבטאותו של עבאס ב-2008 לגבי הסכמתו להגביל את מספר הפליטים שיורשו להיכנס לישראל: "יהיה זה בלתי הגיוני לבקש מישראל לקלוט חמישה מיליון פליטים או אפילו מיליון פליטים [...] משמעות הדבר תהיה סופה של מדינת ישראל".

בלחץ מזכירת המדינה האמריקאית קוֹנדוֹליסה רַייס, הוסכם על הקמת מנגנון בינלאומי לטיפול בבעיית הפליטים, שיהיה אחראי על פיצוי הפליטים, שיקום פליטים במדינות ערב המארחות, קליטה במדינות שלישיות, ושיבה לתחומי המדינה הפלסטינית. שני הצדדים הסכימו כי לאחר הקמת מדינה פלסטינית והפעלת המנגנון, יפורק מנגנון האו"ם לסיוע לפליטים (UNRWA). הצד הפלסטיני טען כי פתרון בעיית הפליטים חייב להיות "צודק ומוסכם" על בסיס היוזמה הערבית ובהתאם לפרשנותם להחלטת עצרת האו"ם 194 המעגנת את זכות השיבה. מנגד, ישראל טענה כי אם יש זכות שיבה היא חלה רק על שטח המדינה הפלסטינית, כך שישראל היא הבית הלאומי של העם היהודי ופלסטין הבית הלאומי הפלסטיני. הפלסטינים תבעו אחריות מוסרית וחוקית או התנצלות כמרכיב ליבה, אך ישראל לא קיבלה את העיקרון הזה והסכימה רק להכיר בסבל הפלסטיני. הפלסטינים דרשו השבת רכוש ופיצוי על נזקים חומריים ולא-חומריים, כולל למדינות המארחות, ואילו ישראל הציעה שרק הפליטים יקבלו פיצוי, ובכלל זה הפליטים היהודים שנמלטו ממדינות ערב. בעניין קרן המימון של המנגנון הבינלאומי לטיפול בבעיית הפליטים, הפלסטינים דרשו תשלום ישראלי מורחב בגין אחריותה הכוללת לפגיעה בפלסטינים, ואילו ישראל התנגדה לאחריותה הכוללת, והסכימה לתרום לקרן סכום קבוע, שיוסכם מראש בין הצדדים.

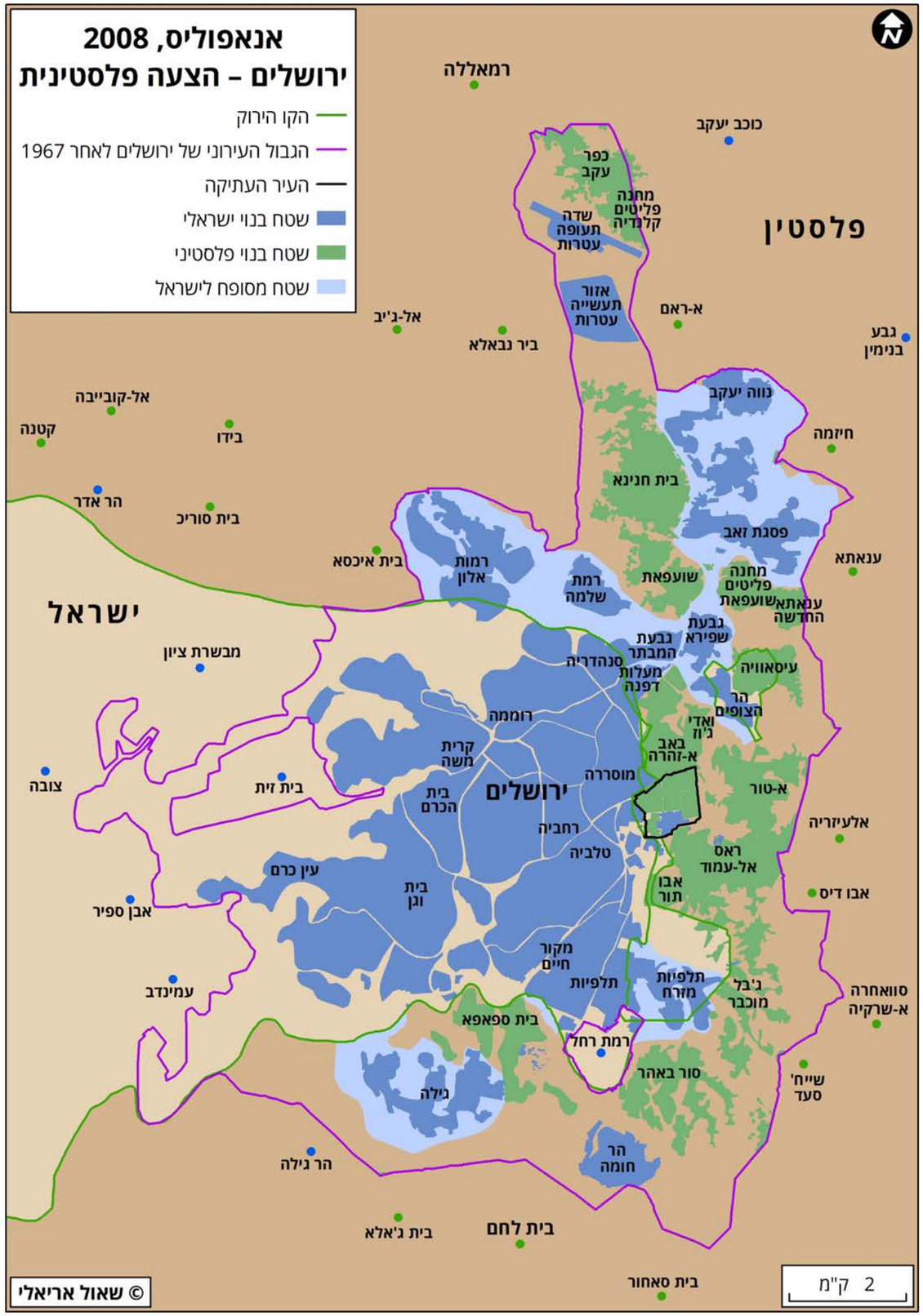

חזון השלום של הנשיא טראמפ

28 בינואר 2020

"חזון השלום" של הנשיא האמריקאי דונלד טראמפ הוצג לעולם ב-28 בינואר 2020, לאחר שגובש במשך שלוש שנים על-ידי הצוות האמריקאי לענייני המשא-ומתן בין ישראל לפלסטינים, בראשותו של ג'ארֶד קושנר, היועץ הבכיר לנשיא.

חזון השלום הוא הצהרת כוונות ותוכנית בסיסית ליישוב הסכסוך הישראלי–פלסטיני, בהשתתפות מדינות ערביות ובהובלת ארצות-הברית. עיקרו הוא מימוש פתרון שתי המדינות, ישראל ופלסטין, מתוך אימוץ מובהק של הנָרָטיב הישראלי. הוא מקנה עדיפות עליונה לעמדות הישראליות בסוגיות של ביטחון, ירושלים, התנחלויות ופליטים, מעניק פרשנות שונה מהמקובל להחלטת מועצת הביטחון 242, בסתירה להחלטות אחרות של מועצת הביטחון והעצרת הכללית של האו"ם, ומתעלם ממה שהושג במשאים-ומתנים הקודמים ומנקודות הסיום שלהם.

התוכנית כוללת את העיקרים הבאים:

גבולות: לפלסטין לא יהיו גבולות עם מדינות שכנות (כמו מצרים ממערב או ירדן ממזרח). שטחה יהיה מוקף על-ידי שטח ריבוני ישראלי, ואורך הגבול ביניהן יהיה 1,700 ק"מ. בשטח פלסטין יהיו 17 מובלעות ישראליות ובהן 16,500 ישראלים, והן ייהנו מ-130 ק"מ של כבישים ייעודיים שיחברו אותן אל השטחים המסופחים האחרים. בשטח ישראל יהיו 43 מובלעות פלסטיניות עם 106 אלף תושבים. חילופי השטחים יהיו ביחס 1:2.13 לטובת ישראל, ויכללו העברת כ-150,000 אזרחי ישראל ערבים, על יישוביהם, לריבונות פלסטינית. הגדה המערבית תחובר לרצועת עזה באמצעות מסדרון יבשתי.

ביטחון: לישראל תהיה סמכות ביטחונית גוברת בפלסטין, שתהיה מפורזת מצבא ומנשק כבד. ישראל תישא באחריות הביטחונית במובלעות הישראליות בשטח פלסטין ובמובלעות הפלסטיניות בשטח ישראל, כמו גם בצירים המובילים אליהן. ישראל תשלוט בגבולות החיצוניים של פלסטין ובכל מעברי הגבול שלה, במרחב האווירי, במרחב הימי ובתָווך האלקטרומגנטי. מכשול הביטחון יפורק וייבנה מכשול חדש, ארוך פי ארבעה, בהתאם לגבול החדש.

ירושלים: ירושלים המאוחדת תישאר כולה בריבונות ישראל, לרבות העיר העתיקה והר הבית (93 אחוזים משטחה הנוכחי של העיר), למַעֵט השכונות הנמצאות מחוץ למכשול הביטחון. יתקיים חופש פולחן וחופש גישה למקומות הקדושים תחת אחריות ביטחונית ישראלית. הבירה הפלסטינית תורכב משלוש יחידות גיאוגרפיות נפרדות זו מזו, וכולן מחוץ למרחב המוגדר על-ידי העולם הערבי והמוסלמי כ"אל-קוּדס" (ירושלים ההיסטורית).

פליטים: פליטים פלסטינים לא ישובו לישראל. לישראל תהיה זכות וטו ביחס לזהות הפליטים שיקבלו היתר להתיישב בפלסטין. סוגיית המגורים והפיצויים תטופל על-ידי מנגנון בינלאומי. יוקם מנגנון בינלאומי נפרד להסדרת הפיצויים ליהודים פליטי מדינות ערב.

חזון השלום עושה שימוש ברוב המושגים שרווחו בתהליך המדיני שקדם לו – שתי מדינות, בירה פלסטינית בירושלים, חילופי שטחים, רציפות טריטוריאלית, פירוז ועוד – אבל מעניק לכל אחד מהם תכנים הסותרים את כל מה שנדון והוסכם עד אז בין הצדדים ועל-ידי הקהילה הבינלאומית, ובראשה ארצות-הברית.

הפרמטרים התואמים את ההחלטות הבינלאומיות, שהנחו את הצדדים ושונו לבלי הכר עם השקת חזון השלום, היו: גבולות על בסיס קווי 1967 וחילופי שטחים ביחס 1:1; מדינה פלסטינית מפורזת וסידורי ביטחון נרחבים; בירושלים, שתי בירות על בסיס החלוקה הדמוגרפית וסידורים מיוחדים במקומות הקדושים; וכן שיבת פליטים למדינת פלסטין, מתן פיצויים וסידורים נוספים.

מימוש חזון השלום מציב אתגרים פוליטיים, טריטוריאליים, כלכליים ודמוגרפיים רבים וגדולים מאוד. הוא יפגע ברציפותה של המדינה הפלסטינית ולא יאפשר קיום סביר של מירקם חיי התושבים בהיבטי חוק וסדר, כלכלה וקהילה; הוא ידרוש מצה"ל ומדינת ישראל להקדיש משאבים עצומים וכוח אדם רב לצורכי הביטחון השוטף בכל המרחב הפלסטיני; הוא קורא תיגר על האמנות הבינלאומיות בכל הקשור לזכות הקניין, לחופש התנועה, ועוד.

העמדה הפלסטינית שפורסמה בתגובה לפירסום חזון השלום מעידה כי אין שום פרטנר פלסטיני או ערבי לחידוש המשא-ומתן עם ישראל ולחתימה על הסדר קבע אלא על בסיס הפרשנות המקובלת של החלטות האו"ם והמשאים-ומתנים הקודמים.

ישראל, בראשות בנימין נתניהו, שהיה שותף מרכזי לגיבוש התוכנית, בירכה על חזון השלום של טראמפ. יתר על כן, המיעוט הנחוש של תומכי הסיפוח החד-צדדי ראו בה אישור להנחתם שכהונת הנשיא טראמפ מעניקה הזדמנות היסטורית למימוש חזונם-הם. יחד עם זאת, מועצת יש"ע הציגה תיקונים למפה שעיקרם יצירת רצף טריטוריאלי לסיפוח כל המובלעות הישראליות, ומצד שני ביטול מרבית המובלעות הפלסטיניות.

הפלסטינים, בראשות מחמוד עבאס, שהודרו מהתהליך בראשיתו ונמנעו משיתוף פעולה עם צוות המימשל האמריקאי כשהוזמנו לכך, דחו את היוזמה מכל-וכל. תגובת העולם הערבי והקהילה הבינלאומית נעה מחוסר מחויבות ("נלמד ונראה") דרך דחייה עדינה (היצמדות ליוזמת השלום הערבית), עד לשלילה מוחלטת לטובת גיבוי העמדה הפלסטינית. בשורה תחתונה: היוזמה כשלה במבחן היכולת לייצר שותף פלסטיני ו/או ערבי אחר.

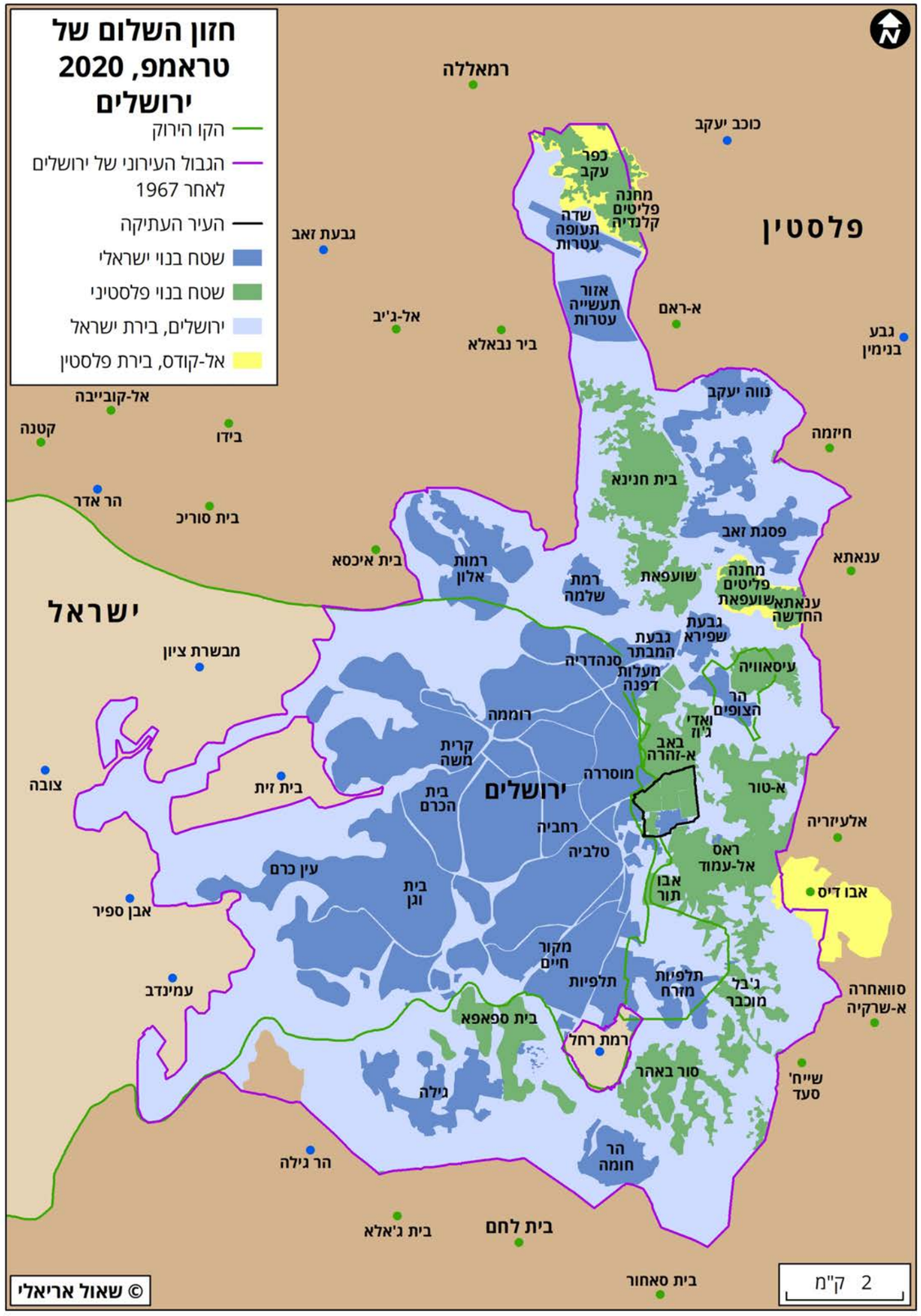

גבול ישראל–פלסטין, הצעה לגבול אופטימלי

בהנחה שהבסיס המוסכם – והמקובל על הקהילייה הבינלאומית – לפתרון שתי המדינות הוא חזרה אל קווי 1967 (הגבול של לפני מלחמת ששת הימים), התוויית הגבול העתידי בין ישראל לפלסטין חייבת להביא בחשבון, קודם כל, את העיקרון הבסיסי של חילופי שטחים – העיקרון שהנחה את המשאים-ומתנים בין הצדדים עד שובו לשלטון של בנימין נתניהו בשנת 2009. לחילופי שטחים יש שלוש "עלויות" מרכזיות, התלויות זו בזו: פינוי יישובים יהודיים מהגדה המערבית וקליטת תושביהם בישראל; פגיעה במירקם החיים הפלסטיני וברציפות הפלסטינית בגלל סיפוח ישראלי של "גושים" ו"אצבעות" החודרים ללב השטח הפלסטיני; ופגיעה ביישובים ישראליים סמוכי גבול בתחום מדינת ישראל, שחילופי השטחים יגרעו מהם שטחי קרקע ויקרבו אותם אל הגבול החדש.

הפגיעה במירקם החיים הפלסטיני נובעת ממרכיבים רבים ושונים: פגיעה בקשרים הכלכליים והמשפחתיים, צמצום הנגישות לעיר מחוז ולשירותים רפואיים, מניעת היכולת של תושבי הכפרים להמשיך ולהחזיק באדמות שבבעלותם או להשתמש בהן, צמצום מספר המועסקים בחקלאות (קבועים וזמניים), פגיעה בנגישות אל מקורות המים ובאפשרות להשתמש בהם, ועוד. מצד שני, העברת שטחים מישראל תגרום ליישובים הישראליים המשתמשים בקרקעות האלה נזקים כלכליים ואחרים, שיש לבחון אותם לפי מכלול רחב של מרכיבים, כמו גודל השטח, המרחק שלו מיישוב או מתשתית חיונית, שיוך השטח (בעלות, שטח הרשות וכו'), סוג השימוש בקרקע, התוכניות העתידיות לפיתוח האזור, כמו הרחבות של יישובים ועוד.

השאלה הקשה ביותר – לפחות במישור הפוליטי הפנים-ישראלי – היא כמובן השאלה של היקף פינוי ההתנחלויות, במיוחד אלה שמרוחקות מן הקו הירוק: סיפוח שלהן לא רק יגרום פגיעה נרחבת במירקם החיים הפלסטיני, אלא גם יביא לחילופי שטחים נרחבים וכתוצאה מכך פגיעה רבה ביישובים ישראליים שבתוך הקו הירוק. כל ניסיון לצמצם את עלות המרכיב הראשון יעצים את העלויות בשני המרכיבים האחרונים: סיפוח גדול יותר של יישובים יהודיים יחסוך אומנם פינוי מוסכם (וכפוי) של יישובים יהודיים, אך יעלה את מחיר הפגיעה הן במירקם החיים הפלסטיני והן ביישובים ישראליים סמוכי גבול; ולהפך: כדי לצמצם את הפגיעה בפלסטינים ובישראלים שבתוך הקו הירוק דרוש פינוי רחב יותר של מתיישבים מהגדה המערבית וצמצום ההיקף של חילופי השטחים.

בחינת כל המרכיבים והשיקולים האלה מעלה כי הגבול האופטימלי בין ישראל לפלסטין יכלול בעיקר סיפוח של גושי יישובים הסמוכים לקו הירוק. הגבול המוצע מחייב חילופי שטחים בהיקף של 242 קמ"ר, שהם 3.9 אחוזים משטחי המדינה הפלסטינית (6,205 קמ"ר). אורך הגבול המוצע יעמוד על 741 ק"מ. מספר היישובים היהודיים שיסופחו יהיה 49 (כולל 12 השכונות במזרח ירושלים), ומספר הישראלים שייכללו בסיפוח יעמוד על כ-513 אלף (79 אחוזים מכלל הישראלים המתגוררים ממזרח לקו הירוק). אשר לחילופי השטחים: 20 יישובים ישראליים (בתחומי הקו הירוק) יאבדו 20 אחוזים ויותר מאדמתם, ו-24 יישובים ישראליים "יתקרבו" למרחק של פחות מ-1,000 מ' מקו הגבול המוצע. 69 יישובים פלסטיניים יאבדו בממוצע 15.2 אחוזים מאדמתם, ולא תיפגע הרציפות הטריטוריאלית והתחבורתית הפלסטינית.

תודות

אטלס זה יצא לאור בהשתתפותם ובעזרתם של אנשים יקרים, ולכולם אבקש להודות.

רוב תודות לפרופסור ורד ויניצקי-סרוסי, ראשת מכון טרומן, אשר בנחישותה הרבה לגבור על כל הקשיים המוכרים איפשרה לאטלס זה להיוולד, ולצידה תמנע כהן, שקידמה את הדברים במסירות אין קץ.

תודה חמה למולי מלצר, העורך של האטלס ושל חמשת ספרַי האחרונים בהוצאת ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, שתמיד עושה עבודתו נאמנה, במקצועיות רבה ובנועם הליכות; לעוזרי, רשף מוריה, ששקד על הכנת המפות במקצועיות, בדייקנות וביצירתיות ראויה להערכה; ולפרופסור גדעון ביגר, שכהרגלו יודע להעיר, להאיר, לתקן ולדייק בסבלנות ובאיכפתיות מקצועית, ולתא"ל במיל', אודי דקל, מנהל INSS על הערותיו לתהליך אנאפוליס.

תודה למכון טרומן לשלום, לאירגון היהודי-אמריקאי Israel Policy Forum, לקרן לשיתוף פעולה כלכלי, ליוזמת ז'נבה ולתנועת מפקדים למען ביטחון ישראל, על החתירה המשותפת והפעילות רבת-שנים ליישוב הסכסוך הישראלי–ערבי–פלסטיני.

שאול אריאלי
נובמבר 2020

מקורות

אורן, אלחנן. "מותני המדינה: התהוות הקו הירוק בשרון 1937–1947". בתוך: **השרון, בין ירקון לכרמל**, עורכים אבי דגני, דוד גרוסמן ואבשלום שמואלי. משרד הביטחון, 1990.

אלדר, עקיבא, ראיון עם עמוס מלכא, ראש אמ"ן לשעבר. **הארץ**, יוני 2004.

אריאלי, שאול ומיכאל ספרד, **חומה ומחדל**. ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, 2008.

אריאלי, שאול, **גבול בינינו וביניכם**. ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, 2013.

אריאלי, שאול, **משיחיות על סלע המציאות: מפעל ההתנחלות ביהודה ושומרון – חזון או אשליה, 1967–2016**. הקרן לשיתוף פעולה כלכלי, 2017.

אריאלי, שאול, **כל גבולות ישראל**. ספרי עליית הגג וידיעות ספרים, 2018.

אריאלי, שאול, **פרטנר ותוכנית: 'חזון השלום' של הנשיא טראמפ מול חלופת שתי המדינות**. Israel Policy Forum, 2020.

ביגר, גדעון, **ארץ רבת גבולות**. אוניברסיטת בן-גוריון, 2001.

ביגר, גדעון ודוד שטנר, "'להב המחרשה קבע את הגבול' – גבול ישראל–ירדן 1922–1994". **עיונים בתקומת ישראל**, 2007.

ביגר, גדעון, "לבעיית קביעת הגבול הדרומי של ארץ ישראל לאחר מלחמת העולם הראשונה". **המזרח החדש**, 1981.

בן גוריון, דוד ויצחק בן צבי, א"י **בעבר ובהווה**. יד יצחק בן צבי, 1918

בן-עמי, שלמה, **חזית ללא עורף**. ידיעות ספרים, 2003.

ברור, משה, **גבולות ישראל – עבר, הווה ועתיד**. יבנה, 1988.

ברור, משה, "גורמים גיאוגרפיים בהתוויית גבול ארץ ישראל–מצרים". **אריאל**, 1999.

גלנור, יצחק, **ושבו בנים לגבולם**. מאגנס, 1995.

דו"ח הועדה המלכותית (ועדת פיל). אתר הספרייה היהודית הווירטואלית (www.jewishvirtuallibrary.org).

החלטת האו"ם על הקמת מדינה עברית, 1947. אתר הכנסת (www.knesset.gov.il), 2000.

חוזה שלום בין מדינת ישראל לבין הממלכה הירדנית ההאשמית, 1994. אתר הכנסת (www.knesset.gov.il), 2000.

יתום, דני, **שותף- סוד**: מסיירת מטכ"ל ועד המוסד. ידיעות אחרונות. 2008.

כץ, יוסי, **מדינה בדרך**. מאגנס, 2000.

מפקדים למען ביטחון ישראל, **גבול יציב, גבול היפרדות וביטחון בין ישראל לפלסטין**. אפריל 2017.

נאמן, אורי ודוד ארבל, **הכרעות גבוליות: ארץ ישראל מחלוקה לחלוקה**. ידיעות ספרים, 2011.

סעיד, אדוארד, **שאלת פלסטין**. מפרש, 1979.

פוגלמן, שי, "מה קרה ל-130 אלף האזרחים הסורים שהתגוררו ברמת הגולן ביוני 1967?". **הארץ**, 1.12.2010.

פונדק, רון ושאול אריאלי, **ההיבט הטריטוריאלי במו"מ הישראלי-פלסטיני על הסדר הקבע**, מכון פרס לשלום, 2004.

פורת, יהושע, **צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית 1918-1929**, עם עובד, 1976.

פורת, יהושע, **ממהומות למרידה, התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1929-1939**. עם עובד, 1978.

פרידמן, ישעיהו, **מיתוס של כפל ההבטחות, בריטניה, הערבים והציונות, 1915-1920**. מכון בן-גוריון, 2004.

פרידמן, ישעיהו, "כיצד נקרע עבר הירדן מעל הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל". **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 15 (2005).

קרמר, זיוה, **לאומיות ערבית וכינונן של מדינות ערב**. עם עובד, 1989.

רבינוביץ', איתמר, רובי סיבל ועודד ערן, "מאה שנים לאחר חתימת הסכם סייקס-פיקו: אתגרים נוכחיים". **מבט על**, גיליון 822, 16 במאי 2016.

רובינשטיין, אליקים, "על הגבול ועל גבול ישראל-ירדן". אתר דעת, 2004.

שר, גלעד, **במרחק נגיעה**. ידיעות ספרים, 2001.